

Vaikštantys vandeniu

Baltų tikėjimo bendruomenės Romuva nariai Inija TRINKŪNIENĖ,
Jonas TRINKŪNAS, Jonas VAIŠKŪNAS, paakinami Liudviko GIEDRAIČIO,
nušviečia savojo (prigimtinio) tikėjimo ir jį išpažistančių žmonių Lietuvoje
dvasines, juridines, įvairias kitokias sąlygas. Atskiru žodžiu internetu
iš JAV įsiterpia jaunasis šio tikėjimo išpažinėjas Martynas GIRČYS,
Merylando universiteto studentas.

L. G. Noriu jumis, kurie skelbiatės senosios tikybos puoselėtojais, nupasakoti žmonėms jos dvasinę, fizinę, juridinę būklę Lietuvoje. Pirmiausia – kaip tą tikybą įvardinat?

J. T. Kalbėdami dažniausiai pasakom „senasis lietuvių tikėjimas“. Bet tai ne itin tikslu (nejauna ir krikščionybė). Aiškumo dėlei priduriam „pagoniškas“. Bet šiaip to termino vengiam, nes žodis „pagonybė“ lyg savaime priešina su „krikščionybe“: krikščionims jis turi aiškią neigiamą prasmę, o daugeliui atrodo, kad „pagonis“ – tai ir „antikrikščionis“. Vengdamai tokiją prasmių, vengiam ir žodžio „pagonis“. Kartais ištariam „senameldiška tikyba“, turėdami omeny senosios, tradicinės, mūsų tikybos tąsą.

L. G. Kiek jūsų Lietuvoje?

J. T. Pareiškimus į Romuvą parašiusiųjų, atvirai, aktyviai dalyvaujančiųjų sueigose, apeigose – apie du šimtus. Tačiau dažnai girdėdami labai daugelio žmonių palankius pasisakymus, linkę manyti, kad bent dešimtadalis Lietuvos gyventojų pritaria mums.

L. G. Ko stinga, kad pasidarytų tikrais jo išpažinėjais?

J. T. Mūsų aktyvumo, savotiško „misionieravimo“. Mes to, galima sakyti, sąmoningai vengiam, nes labai stokojam rašytinio žodžio, tikybos tiesų išdėstymo. Tuo, kas neišdėstyta raštu, mūsų žmonės ne itin pasitiki... Esu dažnai klausiamas – kur jūsų šventoji knyga? Parodau į medį. Betgi suprantam: tokio paaškinimo žmonėms nepakanka.

L. G. Ar turit datą, nuo kurios skaičiuotumėm būtent Romuvos pradžią? Kokie poslinkiai, pasikeitimai?

I. T. Tą laiką skaičiuojam nuo pirmosios, 1967 m., Rasos šventės Kernavėje. Ugnies užkūrimo ten. Tai buvo mūsų sąmoningas, aiškiai žinant, ko siekiame, apsisprendimas. Ir štai 33 metai – žingsnis po žingsnio mūsų sąmoningumas auga, gilėja, o būrys suvokiančiųjų save senosios tikėjimo tradicijos tėsėjais, išpažinėjais, galinčiais atlikti ir apeigas, – plečiasi. Jauciamės tvirti: turim visą savo tikėjimo filosofiją, praktinę patirtį.... Stinga, kaip sakyta, tik rašytinio žodžio.

J. T. Žvelgdamas į tas tris dešimtis metų, matau létą, bet nuolatinį atsivérimą, įsisamoninimą. Pradžioj buvom daugeliui nesuprantami, gal net ne visai normalūs. Dabar – bent niekas nebesistebi.

L.G. Kas dažniausiai lemia apsisprendimą senojo tikėjimo „naudai“, kas sąlygoja žmogaus sieloje tą tuštumą, kurią galbūt užpilda pagonybė, kur jos dvasinė terpė?

J. V. Pateiksiu pavyzdėli. Mokylose mokiniai gali rinktis

etikos ar tikybos pamokas. Duktė pasirinko krikščioniškąją tikybą. Grįžo kartą iš tokios pamokos ir verkia: tikybos mokytoja pasakius, kad žvériukai, gyvūnai neturi sielos. Verkia: kaipgi taip – mūsų Bardas neturi sielos... Mes manome, kad ir gyvūnai turi sielas, ir medžiai (gal tik kita, snūduriuojančia, būsena), ir net daiktai, susiję su žmonių istorija, paaulėžiūra, su tuo, kas daugeliui brangu, jie gali būti net šventi (tarkim – aukurų akmenys)... Manom, kad senasis tikėjimas užpildo krikščionybės nutrauktą gyvą ryšį su aplinka. Esam labai artimi žaliųjų judėjimo žmonėms: pamilusieji gamtą atranda, pamato, kad yra artima jų dvasiai paaulėžiūra, tikyba, ir ateina pas mus. Juk šiandienos ekologijos šaknys – senojoje gamtmeldystėje.

M. G. Nuo mažens promočiutė mane mokindavo katalikybės. Tačiau katalikų bažnyčia man atrodė šalta, o šventųjų statulos tiesiog gašdino. Kai suėjo devyneri, pradėjau lanstyti pamokas Šventajai komunijai priimti, Biblijos pasakojimai apie vaikų žudymą, peklos grėsmę dar labiau įbaugino. Prieš septynetą metų vežamas į Ameriką, baisiai bijojau, kad tik nepatekčiau į pragarą ir kad būdamas svetimoj šaly, kur kunigai lietuviškai nesupranta, negalésiu atliki išpažinties. Peržengės paauglystę, tos baimės atskračiau, bet katalikų bažnyčia paliko nuošaly. Tuo metu blaiviai įvertinau jų dogmos mokymo strategiją kaip psichologinį terorizmą. Pradėjau domėties filosofija, knygomis. Vienoje iš jų (rašytojas Svali Premananda) buvo nusakytas santykis tarp sielos ir Dievo. Dievas ten aiškinamas ne kaip antropomorfinė visagalė būtybė, o kaip dvasinis idealas, „amžinoji visatos realybė, visumos šventoji esmė“, randama viduje, savo sieloje. Taip pradėjau ieškoti tos Dievo sampratos, kurią man mano siela atskleistų...

J. T. Yra ir dorovės srity niša. Krikščionybėje susitelkia ma tik į žmogų, jo problemas, ryšį tik tarp žmonių, aplinka ten – vien priemonė, žaliava: lentoms, duonai... Taigi – savotiška tuštuma. Tokia nuostata atskyre žmogų nuo gamtos, padarė jį vienišą. O pagal senają tradiciją – visur pilna pilnavertės, pilnateisės gyvybės. Mūsų – visapusiškesnis, pilnesnis, dorovinis ryšys su pasauliu. Tai žmogaus sielai teikia darnos, pilnatvės, ramumo.

L. G. Kokia dalimi apsisprendimą už senają tikėjimą numeliai tai, kad gal kitakart žmogaus dvasia negali priimti krikščioniškojo, nes žino – neteisingumu įvestojo: žudant, laužant, naikinant, per jėgą, grobiant, nutautinant...

Romuvos apeiginio folkloro grupė „Kūlgrinda“ prie Gedimino kapo kalno aukuro Vilniuje. Jš I. ir J. Trinkūnų asmeninio archyvo

J. T. Manau, labai nemenka. Krikščionybė į Lietuvą brovėsi 400 metų, skaičiuojant nuo pirmojo misionieriaus čia, Vaitiekaus. Visų jos skleidėjų, nešėjų pozicija buvo tik agresyvi, aiškiai nusakyta jau ir minėto Vaitiekaus: einu į pagonių kraštą, sunaikinsiu jų dievus, išgriausiu jų balvonus...

J. V. Aš asmeniškai dėl to nuolat jaučiu labai didelę nuoskaudą, kuri iš esmės ir atvedė mane prie senosios tatybos. Pirmiausia pradėjau domėtis: ką sunaikino, kodėl – prievarata, ką iš mūsų atėmė, kodėl draudė, ko netekom, kuo nuskurdom, kur tai dabar...

M. G. (...) leškojau, kas būtu tyra, neapšnerksta Katalikų Bažnyčios praeitimi, terorizmu (Kryžiaus karai, ispanų vykdyti genocidai Pietų Amerikoje religijos vardu). Tai aš mačiau induizme, kuris niekad nieko nekonvertavo per jéga, tačiau jis man vis tiek buvo svetimas, persunktas specifinimis filosofinėmis, pusiau dogmatinėmis užuominomis. Leškojau būtent to tikėjimo, kuris atitiktų mano veiksmus, sąmonę ir pasąmonę. Taip atradau senajį baltiškajį tikėjimą. Jis man buvo savas, jprastas pirmiausia tradicijom: Kūčiom, Rasos švente, Užgavėnėm, Velykom... Visos šios šventės mano atmintyje išsilaike kaip gamtos pokyčių ir dvasinio pokylio dienos, visad veikiančios per papročius, įsigilinimą į gamtos permanentas. Taip atradau savo vietą ir tautoje, ir gamtoje, ir visatoje.

L. G. J. Trinkūno būsimos knygos „Baltų tikėjimas“ rankrašty parašyta: „Senameldiškų tatybų sudaro žinojimas, tikėjimas bei gyvenimo būdas“. Gal galėtumėt paaiškint, ką – „žinot“, kuo – „tikit“, kaip – „gyvenat“?

J. T. Senovėj žinojimas, tikėjimas, gyvenimo būdas suda-

rė vieną nedalomą visumą. Bet naujieji laikai tarsi suskaldė gyvenimą į atskiras sritis: mokslo, tatybos, meno, gyvenimo būdo... (Tarp kitko, todėl dažnai net vadinantys save labai tikinčiais, pasimeldę, atidavę duoklę tatybai, vėl gyvena taip, tarsi visai nebūtū Dešimties Dievo įsakymu.) „Žinojimas“ mums pirmiausia reiškia tradicijos pažinimą, studijavimą.

L. G. Krikščionys išpažįsta: „Tikiu į Dievą, Tėvą, dangaus ir žemės sutvėrėją...“ Kaip savają tikėjimo sritį nusakytumėt?

J. T. Jokiu būdu nenorim tikėjimo „suvesti“ į kokius nors apibūdinimus. O nuo savęs pasakysi pirmiausia taip: „Aš tikiu... į mūsų tikėjimą“. Nesijuok!.. Paklausyk. Dažnai ginčiamės su mums nepritarianciais, kurie vis primena: nieko toj jūsų tatyboj nėr. Tada sakau: o aš turiu savyje tikėjimą. Jis manyje gyvena, gyvas. Tai būtent tikėjimas. Ir jis – yra. Gal kada nors „pavirs“ raštais, knygomis. Bet tai jau bus antriniai, išvestiniai dalykai, tai bus vėliau. O pirminis – tikėjimo aktas, tikėjimo turėjimas savyje. Aš taip suprantu.

L. G. Vis dėlto mąstymu gyvenančių žmonių amžiuje labai rūpėtų žinot, kuo būtent tie pagony tiki, kur jų dvasingumo, tikėjimo esmės šaltinis...

J. V. Mums labai reikšmingas žodis žinija (kaip ir – žinys), tame telpa visa, kas buvo išvardinta – žinojimas, tikėjimas ir gyvenimo būdas. Krikščionybė išnaikino žinių luumą, bet ne tikinčiuosius: prie buvusių šventųjų akmenų pastatė kryžius, koplytėles, žmonės ėjo, meldėsi dvigubais vardais – tai „Marija“, tai „Aušros žvaigždė šviesioji“, tai „Vėlinas“, tai koks šventasis... Pamažu pasikeitė vardai, tikėjimas, bet jo išraiškos dalis – išliko: dabar negalima būtų krikščionybės „išpilti su visom pamazgom, neišmetus berniuko“.

Mūsų, kaip ir visų tikėjimų, pagrindinė paskirtis: padėti žmogui atgauti dvasinę pusiausvyrą. Krikščioniški pavidalai man šia prasme nepadeda, todėl kreipiuosi į senuosius. Atgauti dvasinę pusiausvyrą padeda – liaudies daina. Jų turim kiek-vienam atvejui: vestuvėms, laidotuvėms, krikštynoms... Jos nesurašytos atskiru šventraščiu, bet jų yra bendrame mūsų kultūros aruode, ir mes mokam iš jo atrinkt. Štai mirė N. Vėlius – buvo giedotos giesmės, kurios ir jam patiko, ir pagal mūsų tikėjimą pritinka... Žmonės ateina, kreipiasi: noriu susituokti senuoju būdu, nenoriu – į bažnyčią... Prašom, visas apeigas turim!

I. T. Turim šventas vietas, šventą Ugnį, apeigas...

L. G. O kas turėta omeny tikybos neatskiriamą dalimi įvardijant „gyvenimo būdą“?

J. V. Tai reiškia: kaip tiki, taip turi ir gyventi.

L. G. Jūsų tikėjimo nuostatom – kaip?

J. V. Pirmiausia – būtina domėtis tradicija, ja vadovautis. Itin daug reikšmės teikiam tautosakai, liaudies dainai...

I. T. Labai jaučiu liaudies dainavimo meditacinių poveikį. Ypač daug dvasingumo liaudies dainų muzikinėj išraiškoj...

L. G. Labai atsiprašau, gal būsiu įkyrus, bet man atrodo, neišsemiam „tikėjimo punkto“. Juk tos dainos, senieji pa-pročiai, tautodailė ir visa kita – tikėjimo tik išraiška, tam tikri ženklai, bet ne pati tikyba, ne jos esmė ar dvasingumo šaltinis, objektas...

J. T. Tikėjimas mums – tradicijos išgrynnimas, svetimų, primestų dalykų, neturinčių nieko bendra su tradicija, atsijojimas. Būtent tą grynają tradiciją aš ir vadинu tikėjimu. Sie-kiam perprasti, kaip žmogus tradicijoje jaučia pasaulį, kas-

dienį gyvenimą, artimusius, gamtą... Tokie dalykai neiš-mokstami, neiškalami iš knygų... Būti pagoniu (nemégstu termino) – tai būti pačiu paprasčiausiu, normaliausiu, kas-dieniškiausiu žmogumi, kuris džiaugiasi gyvenimu, tiki, kad jis yra ir geras, ir prasmingas, nuostabus – tegu su visais vargais, negalavimais. Pasakysiu, kaip aš asmeniškai jau-čiu ir tikiu: néra niekur ko nors geresnio už šį gyvenimą. Krikščionis aiškina: yra kažkur rojus, dangiška šviesa, skais-ta... Visai netikiu tuo... Nuostabumas – čia, žemėje, šiame gyvenime. Pagonyse tikėjo būtent šiuo gyvenimu, juo visa savo žmogiškaja esme ir gyveno. Neatsitiktinai naujos reli-gijos émė teigti, esą žemėje – tik regimybė, ašarų pakalnė, reikia atsiriboti, persikelt į kitą erdvę...

J. V. Galima tik pridurt, kad mūsų protéviai taip tikėjo šiuo gyvenimu, kad ir aname ruošesi gyventi taip pat, kaip čia, todėl déjo į kapą įnagių, ginklų: manė, po mirties šį gy-venimą tės... Bet kurio tikėjimo pagrindinis klausimas – kaip suprantamas pomirtinis gyvenimas, sielos likimas... Turim atsakyti į šį klausimą, ir tada Liudvikui paaiškės, ar esam „laisvamaniai folkloristai“, kaip kai kas mus pavadina, ar ti-kintys žmonės... Vienas man kartą sako: „Aš ištyriau: esat etnikai, o religijos – nerasta...“ (Juokas ir juokas!) Matau, Liudvikas tai jaučia, todėl taip kimba prie šio klausimo. Taigi esmė: ar jaučiam sakralumą ir kaip sprendžiam gyvenimo ir mirties, sielos, klausimus.

L. G. Būtent to ir ruošiausi klausti...

J. T. Paskaityk G. Beresnevičiaus „Dausas“: kur keliauja mirusiuju sielos? Vienos – paukščių takais, kitos į gėlelę iš-kuinija – įvairovę kuo įstabiausia.

Romuviečių jungtuvės. Iš I. ir J. Trinkūnų asmeninio archyvo

L. G. Bet negi ir dabar tuo tikit?

J. V. Mes tuo tikim.

J. T. Noriu paaiškinti ir dar vieną labai svarbū dalyką – apie būtent savo tikėjimą. Jonas gal tiki kitaip, bet tai nereiskia, kad jis ne tos pačios, mūsų, tikybos... Naujujų religijų išpažinėjai susirūpinę pirmiausia dėl savo asmens, savo siejos. Kiekvienas galvoja apie savo „dūselę“. Esu turbūt tipiškas klasikinis pagonis: mano pozicija – gentinė. Manau, kad pomirtinis ir šis gyvenimas yra – vienos genties (šiandien man tai – Lietuva) gyvavimas: vienų čia, kitų ten, bet visų bendras. Ir man visai nerūpi, kur aš po mirties atsidursiu, kur iškeliausiu: jokia reinkarnacija, metempsichožė manęs nedomina. Gyvendamas nuolat jaučiu ir mirusius, jų dvišią: liaudies dainose, mūsų bendroj istorijoje, žemėje, palikiame... Man nieko daugiau ir nereikia. Aš įsitikinęs, žinau, kad po mirties keliausiu į mano genties bendrą pasaulį, kuriame visai nesvarbu kuo būsiu, bet – būsiu. Gal ir kuo konkrečiu atgimsiu, bet tai, sakau, nesvarbu...

M. G. Sutinku su Vyduņo mintimi, jog kiekvienas žmogus, nepaisant jo oficialaus religinio statuso, turi savo unikalų tikėjimą, vis truputį kitokį, negu bet kurio kito žmogaus. Ir būtent taip senovės lietuvių pasaulėžiūra remiuosi – kaip pagrindu savo dvasiškumui brandinti. Mano individualūs filosofiniai mąstymai gali skirtis nuo kitų pagonių, tačiau mūsų pasaulėžiūra, šventumo samprata lieka tos pačios, baltiškos, mums prigimtos, išreiškiančios unikalų egzistencinį tikėjimą.

J. V. Mano įsivaizdavimas tokis: jei nori, kad testim gyvenimą po mirties, turi suformuoti sielą: žmogus gimsta tik su pradais jos, su galimybe gyventi dvasinį gyvenimą, bet nebūtinai tokį gyvena. Taigi, jei žmogus gyvendamas sugeba „sutelkti“ sielą ir būsimam gyvenimui, – kūnas suyra, bet lieka kam atskirkirti, testim gyvenimą: yra siela, kurią nulémė susikaupimas, „jtraukimas“ į save žinių, tikėjimo, gyvenimo būdo lygmenyse... Ir dar – Liudvikas tiesiog privalo paklaust: kokiam Dievui meldžiatės ir ko iš Jo prašot...

L. G. Bus. Bus ir apie dievus – visas klausimų pluoštas. Išsprėskim pirma žemiškesnius dalykus. Išsemkim savo pačių pajautas, tikėjimą...

J. V. Ot, įdomu! Mums patiem bus įdomu... Kaip – atradimas...

I. T. Labai jaučiu savo mirusius artimuosius. Tikraja žodžio prasme – jaučiu... Tik tai nenusakoma...

J. V. Noriu pakartot žodžius apie bet kurio tikėjimo, tuo pačiu mūsiškojo, esmę: tikėjimas geras tas, kuris palengvina žmogui dvasines kančias, atstato dvasinę pusiausvyrą. Tikėt galima kuo tik nori. Galima – arbatinuku: liet ant galvos vandenį iš jo, užuot éjus prie švento altoriaus. Galima, jeigu tik žmogui tai padeda atgauti dvasios pusiausvyrą. Bet mes ne iš arbatinuko liejam: mes prisilaikom senųjų lietuviškų pavidalų – materialių, žodinių, dvasinių, simbolinių išraiškų...

J. T. Dėl „arbatinuko“... Yra visas pluoštas sakmisi: važiuoja kunigas ir mato, kaip berniukas šokinėja per griovį: šoka į vieną pusę – „čia Tau, Dieve“, šoka į kitą – „čia man, Dieve“. Taip meldžiasi. Kunigas subara, pamoko, kaip „rei-kia“ melstis, nuvažiuoja, bet pamato, kad tas vaikas vandeniu eina (!), ir grįžęs atšaukia savo mokymą: „Kaip meldeisi, taip ir melskis“. Fantastiška sakmė! Parodo, kad tikras tikė-

jimas – prigimtinis, o ne išmoktas. Kituose tos sakmės variantuose pasakojama, kaip tas „šokinėtojas“, pamokytas maldų, nueina į bažnyčią – ir namiškiai jo jau nebesulaukia: įprastai éjës namo per vandenį, nuskendo... Sakmės min-tis: primestas tikėjimas – nebe šventas.

J. V. Dar kas mums labai svarbu. Krikščionys žvilgsnį kreipia į Rytus (Lietuvos krikščionys – į Vakarus), ieškodami ten šventumo, o mes sakom: šventumas čia, savoj žemėj. Mums šventi, tarkim, piliakalniai, kur gal sudegę, pralieję kraują mūsų protéviai, šventos alkviétės, akmenys, o krikščionys būtinai važiuos į Izraelį pasivaikščiot po žydų žemę ir tik ten jaus šventumą. Čia, Lietuvoj, jiems – tik istorijos, kultūros praeitis. Mums šventa čia.

L. G. Minėtoj būsimoj knygoj užsimenama: „Gamtos, dievų, téviškés, protévių šventumo gerbimas, santykis su šventumu senojoje tikyboje labai svarbūs“.

J. T. Taip, šventumas dar svarbiau ir už Dievo sąvoką, nes daug universalesnis. Baltiškasis šventumas iš esmės skiriasi nuo krikščioniškojo. Tai pirmiausia gamtos, pasaulio, gyvybės ryškiausių, stipriausių apraiškų šventumas: šaltinių nesibaigiančio skaistumo, gyvybingumo, sprogstančių, žydičių medžių... Mūsų šventumo apraiškos – šviesa, švietėjimas, švarumas, gyvybė... O krikščionių šventumas peržengia gyvybės erdvę, pereina į anapus. Gyvų šventųjų jie neturi ir negali turėti: visi – mirę, nukankinti, nutolę... Ir pats jų Dievas pasikélęs iš šito pasaulio...

J. V. Šventumas atsiranda iš sureikšminimo. Štai – atsirenké paukštis į langą: gali suprast tai kaip buitinį dalyką, o gali ir kaip šventą, kaip žinią iš Dievo ir pan. Duona, ugnis, vanduo, buitiškai žiūrint, – viskas nešventa, spjauk nors tris kartus... Bet mes manom – tai šventa. Kad taip manytum, reikia būt sukaupusiam daugybę prietarų, tikėjimų – žinių! Mums tai labai svarbu: žinai, kas su kuo susiję, – žinai, kad tai neeilinis ženklas... Tokia ir šventės prigimtis: kai laikas paskelbiamas, laikomas neeiliniu. Mūsų tikėjimo šventės nesiejamos su istorija, memorialinėm datom, o su pačiu laiku, jo sureikšminimu. Mes ŽINOM, kad tai šventas laikas: saulė verčias, gamta atgimsta, gamta apmiršta... Sureikšmintus reiškinius, daiktus (susietus ir su mūsų istorija, tautos, tikėjimo išlikimu) mes ir laikom šventais.

J. T. Su šventumu yra grįžtamasis ryšys. Pradžioj, žinoma, būtinas tikėjimo aktas: tarkim, kad šis akmuo yra galinas, šventas. Bet vėliau, po daugelio apeigų, tas akmuo objektyviai įgauna tam tikrą krūvį, ir jau pats veikia į žmogų: sakytum, tampa šventas.

J. V. Bet tas šventumas – kiekvienam savas, matyt, nelygu kuo žmogus tiki. Neseniai pirmą kartą buvau Aušros Vartų bažnyčioje: užlipom laiptais prie Marijos paveikslo – ir ten vos nenualpau. Man pasidarė bloga! Atsirėmiau prie sienos... Jokios neapykantos tai vietai neslėpiau, atėjau tik su teigama nuostata... Juk ten turėtų būti gera, bet štai mūsų ta vieta, matyt, nepriima...

I. T. Gal negerai, kad krikščionybę vis užkliūdom. Bet norim ar ne, tenka su kažkuo save lygint. Juk nesam vie-nintelai...

L. G. Na, apie šventumą gal kiek apsisukom. Ateina, kaip Jonas jau buvo pasiilgęs, – dievų eilė. Visokio tikėjimo pagrindas, atrama – Dievas, dievai, kuriuos nepakanka tik gerbti,

jais reikia tikėt. Kas, kur jūsų Dievas, kas jūsų šventų švenčiausia? Kaip Jū (Tai) įvardinat? Koks jūsų santykis su senaisiais dievais?

J. T. Prie savo tikėjimo einam ne nuo dievų: jie tėra tikėjimo, tradicijos išdava – antriniai. Tik tada, kai tu gyveni tradicija, sutapęs su jos pilnatve, – ateina ir dievai su savo reikšme, simbolika. Mūsų lietuviškieji dievai – savaiminiai, nesukonstruoti, sąmonėje įkūnijantys tam tikras galias, siejančias išorinį, dvasinį, dieviškajį ir žmogaus, jo genties pasauilius. Tipiškiausias mūsų – Perkūnas. Ir iki šiol jis gyvas. Tačiau jei žmogaus sąmonė atitrūksta nuo Jo, nesikreipiama į Jį, Jis kažkur yra, bet – tik tiek. Tereikia Jam skirti dvasios démesio, tuo pat atsiranda ryšys: Perkūnas tarsi atsiveria, pasidaro veikiantis. Dievai néra nuo žmogaus nepriklausomi, kažkur erdvėj esantys, jie būtinai susiję su žmogumi, gentimi, tauta: sudaro su jais bendrą dvasinį lauką, veikia sutartinai su tais, kurie juos išpažįsta. G. Beresnevicius peržvelgė lietuvių poetų kūrybą: Perkūno simbolikos ten apstu. Taigi ryšys su Juo ir šiandien pasąmonėje gyvas. Tas pat pasakyti ir apie kitus mūsų dievus. Tik noriu atkreipti dėmesį: nesubuitinkim jū, nesupaprastinkim, nesupraskim siaurai. Klaida manyti, kad Perkūnas – tik griaustinis, kas tėra vienas, išorinis, Jo pasireiškimo ženklas.

I. T. Ryšys su dievais vėlgi – abipusis. Kuo daugiau žmonių sąmoningai į mūsų dievus kreipsis, tuo jie labiau stiprės. Jie kaip ir mirė žmonės: gyvi tol, kol juos prisimename, paveikūs tik bendraujant su jais.

J. T. „Čia Tau, Dieve, čia man, Dieve“. Bet ir tokio santykio nereikia suprasti šiuolaikine, sakytm, komercine prasme. Formulė nusako tik abipusę pagarbą ir geranoriškumą.

J. V. Manau, mūsų dievai šiandien snūduriuoja, kaip bet kas, į ką niekas nesikreipia pagalbos... Todėl pradėdami apeigas, dažnai skiriame dèmesio – atsipraštym, pažadint, užmegzt nutrūkusį ryšį su Dievu: mes Tave užmiršom, atsiprasome, norime vėl užmegzti ryšį... Mūsų kultūrinėje terpėje, kurioje „žinios, tikėjimas, gyvenimo būdas“ sudaro visumą, dievų vardai – Perkūno, Žemynos, Laimos ir kitų – yra kaip raktai toms galioms, kuriomis tikime, tų galiu atrakinimui. Ir kuo daugiau bus taip tikinčiųjų, panašiai gyvenančiųjų, paňašias žinias turinčiųjų, tuo šitokio Žodžio, Dievo vardo, to Rakto, paminėjimas turės svaresnę galią, padedančią mums. Religių įsivaizduoju kaip žmogaus psichikos, dvasios tąsą į Kosmosą. Tai galiausiai pats Žmogus. Jei tame žlugo senųjų žinių sistema, tikėjimų, ženklu požymių visuma – Perkūno vardas nieko nereiškia, panašiai lyg būtų į lauką išmestos durys, ant kurių užrašyta „Perkūnas“. Tokios niekur neveda. Bet jei mes atkuriame tikėjimo rūmą – atrakini duris ir patenki į Perkūno, prasmingo kaip dievybę, kambarį...

J. T. Vienas iš svarbiausių Perkūno pažadinimo aktų – šį pavasarį per Jorę Perkūno šventyklos Kulionyse prie danguaš šviesulių stebyklos kertinio akmens padėjimas. Mums tai labai svarbus XXI-ojo amžiaus pradžios ženklas. Noriu atkreipti dėmesį, esam savo žemėje, ir todėl nors į savo dievus kreipiasi nedaugelis, čia jiems labai daug kas padeda, teikia keleriopos stiprybės.

J. V. Labai gerai sakai, visą laiką tai jaučiu... Čia į tave viskas nuolat kreipiasi – ir akmenys, ir vėlės: čia viskas tavo. Ir tada dar drąsiau kreipesi į juos ir gauni malonių...

L. G. Atokvėpiui pakalbékim apie tas „malones“, kasdienybę, buitį. Kokia istorija su jūsų įregistruavimu?

J. T. Pagaliau – viskas gerai: prieš savaitę, 2000 05 23, esam įregistruoti kaip teisėta Baltų tikėjimo bendruomenė Romuva. Bet – tik bendruomenė. Reikia žengti toliau – bendrijos link, be to, laukia kova Seime už tradicinės religijos statusą, nes tebelaikomi netradiciniai. Pas mus tradiciniai – tarkim, karaimų, totorių tikėjimai, o pagonyse dar nesuvokiame kaip tradiciniai (!).

L. G. Bet tautiškumo atgimimo tarpsniais, atrodo, būdatov visada gana reikšmingi.

J. T. Klausyk: kai tik vyksta svarbūs Lietuvai įvykiai, būtinai prisimenama pagoniškoji tradicija, kuri net pasidaro esmine. Lietuviškasis XIX-ojo amžiaus vidurio Atgimimas sauvime pažadino ir senojo tikėjimo paieškas. Vienas iš pirmųjų ir aktyviausias šia prasme buvo Andrius Vištelis, aušrininkas: pasiskelbė esąs pagonis, Ugnj kūreno... Iki XX a. pr. Nepriklausomybės paskelbimo jau buvo susiformavęs labai reikšmingas senojo tikėjimo judėjimas. Vien S. Daukanto, Vyduno vardai, M. K. Čiurlionio, K. Šimonio paveikslų simbolika daug ką liudija! Ir Nepriklausomybė buvo persmelkta senove, pagonybe: ant pašto ženklų aukurai... Tas pat prieš dešimt metų: labai dažnai buvom kviečiami į Sajūdžio renginius, net prezidento vėliavos pašventinimo apeigoj dalyvavom... Bet kai tik baigėsi pereinamasis laikotarpis – jau girdim burbėjimą: ai, kokios ten apeigos – netikros, apsišaukelių, nesąmonė...

L. G. O koks požiūris kitur Europoje?

J. T. Daug kur panašus: žmonės įpratinti prie nuomonės, esą pagonybė – seniai nualinta. Bet, tarkim, Islandijoje yra oficialiai pripažinta pagoniškoji religija, Norvegijoje, Belgijoje.

M. G. Manau, Romuva yra reikalinga ir tam, kad sudarytų užsienio lietuviams geriausias sąlygas puoselėti tautiškuomą. Net jei tikėjimo klausimas tiesiogiai nebūtų paliečiamas, turi būti palaikomas autentiškos tradicijos, o Romuva kaip tik rūpinasi autentiškumu ir kuo tyresniu lietuviškumu.

L. G. Kas teikia tikėjimo ateitimi?

J. T. Įsitikinimas... O dabar – tikriausiai dar ir Liudviko pastangos...

L. G. Juokas – puikus dalykas, bet sakykit, kas jums altorius, kas jums šventų švenčiausia?

I. T. Aukuras. Ugnis.

J. V. ... ir Vanduo, ir Žemė mums gali būti altorius, bet Ugnis – svarbūs svarbiausia.

L. G. J. Dlugošo kronikoje rašoma, kad ugnis buvo lygtarpininkė tarp dievų ir žmonių, kūrenta nuolat, ir jos užgesinimas reiškė katastrofą... Ogi jūs – net Ugnies nekūrenat! Svarbiausioji apeiga – ir neatliekama! Ar galima tad kalbėti apie tikybą...

I. T. Taip, mums tai būtų nuostabu. Bet savaitę per metus Romuvos stovyklose Ugnis kūrenama nuolat: su apeigom užkuriama, užgesinama. Ir tai sukuria nepakartojamą dvasinį lauką, kurio poveikį jaučiam visus metus... Bet Lietuvoje yra ir Ugnis, deganti dieną naktį jau keléri metai: Adolfo Gedvilo sodyboje Ryškėnuose prie Telšių.

J. V. Aišku, siektina kūrenti Amžinają Ugnį, bet mes nesureikšminam šventumo tradicinio materialaus pavidalo. Esame: siektina pastovios šventos ugnies degimo ta prasme,

Nešamas kertinis akmuo būsimajai Perkūno šventykla Kulionyse, Molėtų rajone.

Šventinamas kertinis akmuo būsimajai Perkūno šventykla Kulionyse, Molėtų rajone. V. Ridiko nuotraukos

kad nuolat veiktų šventvietė, šventykla, kur žmogus visada, dieną ar naktį, galėtų surasti žmogų, žinį, pasiruošusį išklau-
syt, padėti...

L. G. Išriškit dar vieną „mazgelį”, kuris, manau, dauge-
liui abejojančiųjų jumis veržia kaklą. Teigiat, esą jūsų tikėj-
imas – tradicinis, prigimtinis. Ir tai, ko gero, tiesa... Bet jo

pasireiškimas, išorinis pavidalas – aiškiai dirbtinis, sakytum, išgalvotas, nauji sukuriamas ir nėra tradicinių senųjų apeigu (juk jų niekas nežino) tiesioginė tāsa. Argi ne taip?

J. T. Ką reiškia – „tradicija”? Ar tai – kartojimas to paties, kas daryta, tarkim, prieš aštuonis šimtus metų ar anksčiau? Mums, aišku, labai trūksta tiesioginio perdavimo. Tačiau mes, vadovaudamiesi nuojauta, intuicija, – štai elgiamės taip, o ne kitaip: kūrenam Ugnį, barstom druska, sudainuojam su-
tartinę... Jei mes štai darydami patiriam darnos jausmą, ne-
jaučiam svetumumo, nedarnumo, reiškia, elgiamės pagal
tradiciją... Negalim tiksliai atkurti senųjų apeigų, bet galim
jas intuityviai bei remdamiesi turimu žinojimu atpažinti...

I. T. ... atpažinti, kas yra artima ir tuo būdu – atrasti.

L. G. Bet toks tradicijos supratimas labai greit gali nu-
vesti „i lankas”.

I. T. Esam tarp žmonių ir esam vertinami: jei darai visiš-
kas nesamones, kiti tau apie tai būtinai pasakys, atmes, lik-
si vienas.

J. V. Nuklysti neleidžia žinojimas. Būtent todėl kiekvie-
nas iš mūsų – šioks toks etninės kultūros tyrinėtojas.

L. G. Kronikose, etnografijos šaltiniuose yra apeigų apa-
rašų, kuriais gal puikiai galėtumėt pasinaudot...

J. T. Yra, tik ne viskuo galima ir reikia sekti. Štai – Kęstu-
čio priesaika: tariami tam tikri žodžiai, metamas peilis į jau-
tį... Mums tokie dalykai nepriimtini. Bet yra mirusiuų pam-
nėjimo alkose, giraitėse ir kiti aprašymai, tokiais būtinai pa-
sinaudojam.

L. G. Jums vienas iš senos tikybos pažinimo šaltinių gal
galėtų būti ir pati Katalikų Bažnyčia, kuri, žinom, daugeliu
atveju tik perkeitė, pervaardino senąsias šventes, papročius,
apeigas...

J. V. Turim stebét ne tik Katalikų Bažnyčios apeigas, pa-
pročius, bet ir daugelio kitų tikėjimų – senųjų indų, aborige-
nų: kad geriau suprastum savaijį, kad tai padėtų atkurti bu-
vusių mūsų tikėjimo sistemą, išsklaidytą fragmentais.

J. T. Jau minėjau: žmonės ir po krikšto liko tokie patys.
Prie Užpalių yra įspūdingas Krokulės šaltinis, nuo senovės
laikytas šventu. Girdėjau pasakojant, kad visai nesenai šven-
tės metu moterys susirinko prie jo, sémė į butelius vandens –
kaip švento. Bet štai atėjo kunigas, pamatė, kas daroma,
pradėjo šventinti, šlakstyti, krapyti tą šaltinį, žmonės išpili-
nejo pasemtą vandenį, sémė dar kartą – jau kunigo pašven-
tintą... Akivaizdu: bažnyčia ir iki šiol senajį šventumą sten-
giasi tik nusavinti...

L. G. Bažnyčioj per apeigas yra „pats pakylėjimas” –
šventų švenčiausias... Ar turit jūs tokį?

I. T. Ten tas pakylėjimas iš anksto numatytas, privalo-
mas apeigos metas. O mūsų apeigų praktikoje – nėra, saky-
tum, „suplanuoto“ tokio dalyko. Jį galima jvardinti kaip dar-
nos pajutimo kulminaciją, kuri dažnai „sukrečia“ visai neti-
kėtai: priklauso nuo žmonių nusiteikimo, vietovės, apeigos
itaigumo, oro...

L. G. Jūsų sambūriuose, apeigose būtinai skamba liau-
dies dainos. Jas vadinas net savotisku baltų šventraščiu.

J. T. Esam sudarę rinkinius dainų, pritaikytų mūsų apei-
gai: lemia dainos turinys, prasmė. Mums tai – giesmės. Gie-
dodamai savo nusiteikimu suteikiam joms ir šventumo pras-
mę. Jonas minėjo apie akmenį: suteiki šventumo, ir tas ak-

muo atitinkamai „duoda grąžos”. Taip ir liaudies daina. Tai labai „stiprus” šventumo šaltinis.

I. T. Tuo mes ne daug ką „išrandam”. Juk senosios dainos, sutartinės, dzūkų vienbalsės, akivaizdu, buvo sakralinės, giedotos apeigose, jos dabar ne tik mums turi šventumo poveikį. To niekas nepaneigtų.

L. G. Kiek esu buvęs jūsų sueigose, pradžioj būtinai giedat:

Šalia kelio jo varas stovėjo.
Iš po šaknų – skambantys kankleliai,
Per vidurį – dūzgiančios bitelės,
Viršūnėlėj – sakalo vaikeliai...

Kodėl – būtent šią? Ką ji jums liudija, ką pasako, iš kokių gal, jūsų supratimu, dvasios gelmių kilus?

J. T. Ją galima vadinti kosmologine giesme. Čia pateikiama pasaulio struktūra. Medis – universaliausias, mums labai svarbus pasaulio simbolis. Labai svarbi ir giesmės idėja: teikiama visiškai vienoda reikšmė visoms pasaulio sferoms – požemiu, kamienui, viršunei. Ta prasme – tai būtent mūsų tikėjimo, pasaulevaizdžio tobuliausia išraiška, nes naujieji tikėjimai sureikšmina dažniausiai tik vieną kurią pasaulio sferą, visa kita sumenkindami arba atmesdami. Ir dar, kas ypač įdomu, o mums – svarbu: žinių, žinojimo („skambančių kanklelių”) sritis – pagrindas („iš po šaknų”)! O tai – ir protėvių šalis.

L. G. Visi norim tikėti ateitimi. Kaip jūs grindžiat savo tikybos perspektivumą, kuo ji galėtų prisidėti gal ir prie „pasaulio atsinaujinimo” (savo būsimoj knygutėj nevengiat tos minties)? Kokios tam jūsų tikybos dvasinės prielaidos?

J. T. Mano supratimu, didžiausia pagoniškojo judėjimo vertė – tai asmenybės, žmogaus savarankiškumas ir laisvumas. Jokiu būdu mes nemanom, kad visi Romuvos žmonės turi kaip papūgos kartoti išsakytas dogmas, tiesas ir pagal jas elgtis. Kiekvienas žmogus čia – savarankiškas. Viena, ką pas mus reikia suprasti, – tradicijas, ir reikia jų laikytis. O kaip – kiekvieno laisva valia. Atskiros grupės (susiburiančios kitą kart net bendros tarmės pagrindu) jokiu būdu neprivalo atlikinėti taip pat, tokias pačias apeigas, kaip, sakykim, Vilniuje. Esam visiškai laisvų sąmoningų žmonių dvasinis judėjimas.

M. G. Vertinu baltiškajį tikėjimą iš moralinės ir istorinės perspektyvos. Baltai niekada nevertė savo kaimynų konvertočius į baltiškajį tikėjimą, visada demonstravo religinę toleranciją. Tai kelia šio tikėjimo moralinį vertingumą pasaulio kontekste, juk krikščionys ir musulmonai iki šiol nedaug išsiugdė tolerancijos kitoms religijoms. Svarbu, man atrodo, jog senasis tikėjimas buvo išsaugotas lietuvių žemdirbių tradicijose, o ne per valstybinę prievertą. Išlikę doros ir darnos sampratos parodo šio tikėjimo moralines vertýbes, bet anaip tol nereiškia dogmos.

J. T. Mums ir jokia hierarchija visiškai nepriimtina. Pagoniškojo tikėjimo sambūriuose pabrėžiamas nedogmatiškumas, žmonių laisvumas. Matau būtent tokios tikėjimo sistemos perspektyvumą. Žmonija linksta ne į suvarytos, organizuotos kariuomenės būklę, o į laisvų žmonių veikimo ir gyvenimo būdus...

L. G. Nebūtumėt savimi, jei nejustumėt gyveną dvasiškai svariai, turtingai. Ar ne taip? Kas teikia tos pilnatvės, svarumo, šviesumo?

J. T. Darnos, harmonijos siekimas. Su darnos būvio išgyvenimu susijęs gėris, laimė... Darna – ir kai skirtingumai ima vienas prie kito derėti. Manome, kad būtent mūsų, lietuviškas, darnos supratimas yra ypač subtilus. Tai gerai paliudyta M. Zavjalovos straipsny („Liaudies kultūroj”) apie mūsų, rusų ir baltarusių užkalbėjimus: lietuviai nuo gyvatės įgėlimo kalba labai malonias maldeles, malonybiškai kreipiasi į gyvatę – „blizguonėle, atitrauk savo žandelį”, o rusai – įsako, koneveikia tą gyvatę.

I. T. Dar apie darną: be tikėjimo, kuris atspindėtu tavo tautinę savastį, savimonę, esi nevientisas, ne visai „darnus”. Jei, būdamas lietuvis, laikaisi svetimos tikybos, reiškia, negali pajusti darnos, nesi „pilnas”, o „suiręs”: truputį toks, truputį kitoks. Taigi ir ta prasme mes siekiame darnos.

L. G. Ar pagalvojat apie tai, ką turėtume, kokie būtume, jei nežinomas stebuklais mums būtų pavykę išlaikyti senaji tikėjimą?

J. T. Kai pasvarstau, kodėl čia išsiplėtojo krikščionybė, sunaikino senąsias religijas, man vis pasirodo, kad turbūt yra kokia aukščiausia valia, dėsningumai, kad turėjo įvykti, išsipildyti štai šitas tarpsnis – krikščionybės. Tai nei klaida, nei pikta invazija. Jei taip įvyko, matyt, taip ir turėjo būti. Bet kitas dalykas, – tai tik vienas tarpsnis, kuris jau baigiasi. Taip aš manau. O senoji tradicija néra sunaikinta. Ji tik savotiskai apvalyta, perkeista, dabar visai nauju lygmeniu mes galim ją tęsti...

J. V. Ačiū už klausimą, nes privertė pagalvot, apie ką niekad nepagalvoji, nes nedékinga svarstyti, „kas būtų, jei...“ Bet įsivaizduokim: Lietuva, be abejo, turėtų tiek pat tonų lietuviškos „mahabharatos“, savų dvasinių raštų, nes raštija atsirastų ir be krikščionybės ir žiniai viskai surašytų. Maironis nebūtų paraše eiléraščio apie „senelį iš kapų milžinų“, jo kūriniai būtų persmelkti ne to senojo „žinojimo“ ilgesio, o pačio „žinojimo“, aš seniai būčiau žinys, žinyčioj skleidžiantis mūsų Mokymą... Lietuvių mitologai tyrinėtų pačius kūrinius, tekstus, mitus, o dabar terankiojam atplaišas ir spėliones...

I. T. ... būtume lygiaverčiai japonams, indams...

J. V. ... vaikščiotume per vandenį neskësdami, o dabar, deja, – ir skëstame...

Those walking over the water

Inija Trinkūnienė, Jonas Trinkūnas, Jonas Vaiškūnas, members of the Romuva community for faith of the Balts and Martynas Girčys, a student of the Meryland University speak of their perception of the ancient Lithuanian belief and explain in what way it is confessed by them. The Community for faith of the Balts is trying to formulate its philosophical ideas and rites. Up to them, the life in this world is a striving for the harmony with regard to the tradition and nature. Their religion consists of three main parts: such as the knowing (understood as the studying of the tradition), the believing (it is explained in such words „believe your own faith“), and the way of life (to live according one's own conviction, resolution). Their rites are usually accompanied by Lithuanian folk songs. They have been interviewed by Liudvikas Giedraitis.

EUROPOS SAMPRATA

nuo Ovidijaus iki šių laikų

Inga BIELIAUSKIENĖ

Pastarajį kartą Lietuva pilnateise Europos valstybe prižinta 1993–1994 metais ir, kaip būna istorijoje, šis šiančien nebekeliantis abejonių faktas buvo pakankamai ilgo proceso rezultatas. Panašiai, kaip 1918–1920 metais atgimstančios Lietuvos diplomatams reikėjo įrodinėti šalies atskirumą nuo Lenkijos, 1991–1993 metais reikėjo įrodinėti Lietuvos, Latvijos ir Estijos nepriklausymą „buvusiai SSRS“. Dabar Lietuva visose svarbiausiose Europos Sajungos ir kitų Vakarų šalių valstybinių bei tarpvalstybinių institucijų sąrašuose įtvirtino kaip Vidurio, o ne Rytų Europos šalis – greta Lenkijos, Čekijos, Vengrijos ir kitų. Taigi esame Europos, jos civilizacijos dalis. Akivaizdu, kad šiuo atveju kalbame ne apie geografinę, o apie konceptualią priklausomybę.

Šiame darbe bandoma pateikti Europos kaip socialinės, politinės, kultūrinės, ekonominės erdvės, skirtingos nuo kitų kontinentų, sampratos evoliuciją nuo Antikos laikų iki šių dienų. Darbe ypač remtasi toliau išvardintais šaltiniais.

„Europos idėjos istorija“ (*The history of the idea of Europe*. – London-New York, 1995). Tai Didžiosios Britanijos, Olandijos ir Jutlandijos (Danija) atvirų universitetų humanitarinių ir visuomenės mokslių studentams siūlomo kurso „Kas yra Europa?“ (*What is Europe?*) pirmasis tomas, pirmasyk išleistas 1993 metais. Jį sudaro trys apybraižos: Pim den Boerio „Europa iki 1914: sampratos sukūrimas“, Peterio Bugge'o „Europa 1914–1945: aukščiausioji tauta“ ir Ole'o Wæverio „Europa nuo 1945: per krizę į atsinaujinimą“. Ypač daug naudotasi pirmaja apybraiža, kurioje išsamiai nagrinėjama Europos sampratos raida nuo Herodoto iki Pirmojo pasaulinio karo. Kitų dviejų, didesnių už pirmąjų, turinys pertiekiamas glaustai.

Antrasis pagrindinis šaltinis – tai 1965 m. angliskai pirmasyk išleista Deniso de Rougemont'o knyga „Europos prasmė“ (*The Meaning of Europe*. – New York, 1995). Tai keturių viešų paskaitų, skaitytų Ženevos universitete, pagrindu parrenta knyga. Iš jos perimta Ovidijaus atpasakotų Europos pagrobimo ir kitų susijusių mitų interpretacija, papildytas Europos vienijimosi koncepcijų kūrėjų sąrašas bei pasinaudota kai kuriomis kitomis idėjomis.

1999 m. gegužės 8 d. „Šiaurės Atėnų“ išspausdintu Imuelio Geiss'o straipsniu *Kas yra europiečio istorija?* (pirmasyk paskelbtas 1992 m. spalio mén.) šiame darbe irgi naujotasi. 1998 m. išleista *Europos mentaliteto istorija* bei Ulricho Im Hofo *Švietimo Epochos Europa* (1996 m.) – gilesnės studijos, iš kurių čia pasitelkta po vieną kitą teiginių. Taip pat remtasi *Encyclopaedia Britannica* 97, jos CD-ROM versija, Europos Sajungos dokumentais bei kitais šaltiniais, nurodytais nuorodose.

I. Europos samprata nuo Antikos iki 1945 metų

... *Pagaliau karalaitė išdrįsta*
Sėstis ant jaučio kupros, nežinodama, ką ji prispaudžia.
O kai nuo žemės sausos ir kranto tvиртоjo dievas
Émė į vandenį brist, statydamas koją iš lėto,
Jau jdrąsėjės galop į patį vidurį marių
Leidos su savo grobiu. Ta žvalgos į paliktą krantą ...

Ovidijus. *Metamorfozés*¹

Ovidijaus atpasakotą mitą Denisas de Rougemont'as interpretuoja kaip „šuoli į Vakarus, į jūrą ir į nuotykį. [...] Europos pagrobimo mite man didesnę reikšmę turi jo tēsinys. Europa buvo finikiečių karalystės Tyro valdovo Agenoro duktė. Jis liepė savo penkiems sūnums keliauti ieškoti pagrobosios sesers. [...] Vienas iš jų įkūrė Kartaginą, kiti ištyrinėjo žemyno pakrantes nuo Ispanijos iki Kaukazo. [...] Ir nuo to legendinio laiko labai sunku nustatyti, ‘kur rasti Europą’, tiek kaip abstraktų principą – Platonišką idėją, tiek kaip [...] tikros istorijos faktą; nes būtent Europos ieškojimas ją ir sukūrė. ieškoti Europos reiškia ją kurti! Jos būtis slypi jos ieškojime. Galbūt Europa – tai tiesiog begalinė klijonė, kurią aš vadinu nuotykiu“.²

Taigi Europos pavadinimas žinomas jau tūkstančius metų, ir visą laiką jis yra daugiau negu paprastas vietovardis. Jau V a. pr. Kr. graikų istorikas Herodotas skirstė pasaulį į tris dalis, iš kurių Europą prilygino Azijai ir Libijai (Afrikai) kartu sudėjus. Be to, jų stebino, kad „iš tikrujų vientisas žemės plotas vadinamas trimis skirtingais moteriškais vardais“³. Dažniausiai Europos ribos buvo apibrėžiamos vakuose Vandenvyno, juosiančio visą žemę, pietuose – Viduržemio ir Juodosios jūrų, rytuose – Dono (*Tana*) upės ir Azovo jūros (*Meotides Paludes*).

Pirmą kartą Europos kaip idėjos, priešpriešintos likusiam pasauliui, sąvoka atsirado būtent V a. pr. Kr. – karų tarp laisvųjų Graikijos miestų-valstybių ir despotinės Persijos imperijos metu. Hipokratas traktate „Orų, vandenų ir vietų įtakos“ apie 400 m. pr. Kr. teigia, kad Azijos gyventojai dėl mažų metinių oro temperatūros svyraišimų esą ne tokie karingi kaip europiečiai. Tačiau pagrindinis skirtumas čia politinis – despotų valdomi azijatai néra tokie aršūs kaip laisvieji graikai, nes kovoja dėl savo valdovų, o ne dėl savo pačių šlovės.

Hipokrato mintis daugmaž po pusšimčio metų išplėtojo Aristotelis „Politikoje“. Jis europiečius, gyvenančius šaltame klimate, irgi laiko narsesnais, tačiau ne ypač išmintingais ar

sumaniais, be to, nesugebančiais valdyti kitų tautų. Kita vertus, Azijos gyventojai yra protinės ir įgudė, bet jiems trūksta drąsos ir valios, ir jie linkę paklusti, o ne valdyti. Tarpinėje padėtyje esantys graikai įkūniją visas geriasias abiejų žemynų gyventojų ypatybes. (Kodėl gi ne blogasias?)

Bet jau Aristotelio auklėtinis Aleksandras Makedonietis, užkariavęs ne vien graikus, bet ir didžiulius Azijos bei Afrikos plotus, išplėtė helenistinės graikų kultūros įtaką. Paskui visuose trijuose žemynuose įsigalėjo Romos imperija, ir Europos identiteto problema ilgam išnyko. Reikia pabrėžti, kad Romos imperijos laikais ne vien Europos (graikų ir roménų) kultūra bei idėjos išplito Azijoje ir Afrikoje, bet vyko ir atvirkštinis procesas. Pavyzdžiu, Italijoje suklestėjo egiptiečių deivės Izidės kultas, pagaliau ir pati krikščionybė yra kilusi iš Azijos.

Biblinių pasaulio padalinimą tarp trijų Nojaus sūnų – Semo, Chamo ir Jafeto – su trimis kontinentais susiejo žydų istorikas Juozapas Flavijus (37–100). Afrika teko Chamo palikuonims, Europa ir Mažoji Azija – Jafeto, o likusi Azija – Semo įpėdiams. Kartu su Senojo Testamente pranašysčių interpretacijomis šį pasaulio padalijimą perėmė ir krikščionybė.

Šventasis Jeronimas (348–420) Biblijos komentaruose beveik pažodžiu verčia Juozapą Flavijų, tačiau Nojaus žodžius, jog Jafetas apsigyvensių Semo šeštrose, interpretuoja taip, kad krikščionys, Jafeto palikuonys, pranoks Semo palikuonis žydus savo išsimokslinimu ir Biblijos pažinimu. Šventasis Augustinas (354–430) prideda, kad iš Chamo palikuonių kils ateities erezijos. Be to, Augustinas pakeičia pasaulio dalių proporcijas: dabar jau Azija užima pusę pasaulio, o Europai ir Afrikai tenka po ketvirtadalį. Izidoras, VII a. Sevilijos vyskupas, tvarkingai padalina žemynus Nojaus sūnumus, Europą paskirdamas Jafeto palikuonims krikščionims. Taigi jau ankstyvųjų viduramžių bažnyčios tévai Europą tapatina su krikščionybė. Tačiau šis požiūris neįsigali iki pat XV amžiaus.

VIII amžiuje krikščionybei dėl staigios islamo ekspansijos ateina sunkūs laikai, musulmonai užkariauja Ispaniją ir veržiasi į Prancūziją. 732 m. mūšyje prie Puatė jungtinė krikščionių armija, kurią tų laikų metraštiniinkas vadina *europeenses*, sumuša maurus. Karolis Didysis, 800 m. karūnuotas Šventosios Romos imperijos imperatoriumi, vadinas „karalium, Europos tévu“. Vokiečių imperatorius Otonas Didysis, 955 m. prie Augsburgo sustabdo iš Azijos įsibrovusius vengrus vadinamajame Lechveldo mūšyje, praminamas Europos išlaisvintoju.⁴ Taigi Europos vardas prisimenamas tik tada, kai reikia duoti atkirtį iš kitų kontinentų įsiveržusiems priešams.

„Ivertinant 955 metų vokiečių pergalę prieš vengrus Augsburgo mūšyje galima pasakyti, kad nuo jos prasidėjo ilgamžė ir netrikdoma demografinio bei ekonominio Europos augimo fazė, kuri iš emės téiasi ir šiandien“⁵. Toks I. Geiss'o teiginys, mano nuomone, jam pačiam nejaučiant, atskleidžia iki šiol stiprų Vakarų Europoje įsitikinimą, jog „tikroji“ Europa – tai būtent Vakarų Europa, nes turkų invazija XVI–XVII a. kėlė bent jau ne mažesnį pavojų.

Krikščionybė X–XII amžiuje pereina į puolimą. Šiaurėje ir Rytuose susikuria katalikiškų valstybių juosta: Norvegija, Švedija, Danija, Lenkija, Bohemija, Vengrija. 1095 m. popiežius Urbonas II paskelbia Kryžiaus žygį, ir 1099 m. liepos 15 d. Jeruzalė atimama iš musulmonų.

Iki XV amžiaus Europos terminas vartojoas retai. 1453 m. Konstantinopolį užkariaavo turkai, ir vėl kilo grėsmė „krikščionių respublikai“, arba Europai, kaip ją pakaitomis vadino popiežius Pijus II, garsus italų humanistas Aeneas Silvius Piccolomini, kviesdamas krikščionis vienyti kovai su musulmonais. Šis popiežius vienas pirmųjų pavartojo būdvardį *europeus* (europietiškas, Europos), pirmasis šitaip pavadinamas Europos gyventojus. Pijus II laiške turkų sultonui Mahometui II pirmą kartą pavadino Europą „mūsų bendraja tévynę“.⁶

Humanistinis auklėjimas taip pat daug davė Europos vienybės sampratai. Visose šalyse humanitarinių mokslų studijos reiškė tų pačių graikų ir lotynų autorų veikalų studijas, todėl politinis ir intelektualinis skirtingu Europos šalių elitas lengvai suprasdavo vienas kita, nes kalbėjo viena kalba tiek tiesiogine (lotynu), tiek ir perkeltine prasme. Taip lygiagrečiai su *Respublica christiana* susiformavo ir *Respublica litteraria*. Humanistai (Petrarka, Erazmas Roterdamietis) vis dažniau vartojo žodį *Europa*.

Turkams besiveržiant vis gilyn ir 1529 m. apgulus Vieną, vėl kilo grėsmė krikščionybei, ir humanistai grįžo prie antikinės tradicijos: émė vaizduoti kovą su turkais kaip laisvos Europos ir despotiškos Azijos susidūrimą. „Iš niekam nežinomas stepių tautos, gyvenusios Mažojoje Azijoje, turkai per daugelį šimtmečių išauga iki didžiulés karinės galybės, o dėl savo religinio fanatizmo, karo technikos ir valdymo formos (autokratinė centrinė valdžia) buvo pranašesni [...]. Peteris Millaras neseniai paskelbė įtikinamą tezę, kad tik dėl turkų grėsmės galėjo susiformuoti rudimentinis bendros Europos tapatybės jausmas“.⁷

Tačiau jau XVI amžiuje, prasidėjus reformacijai ir kontrreformacijai, religiniams karams ir įvairių religinių grupuocių tarpusavio neapykantai, Europos vienybės pagrindo ieškoti krikščionybėje darësi vis sunkiau. Tuo metu Europos vienybei apibrėžti buvo pradëta naudoti ne religinė, o politinė „jégų balanso“ sąvoka. Ją suformulavo Machiavellis (1469–1527). Pradžioje „jégų balanso“ terminas buvo vartojoamas tik kalbant apie susiskaldžiusios Italijos valstybes, tačiau jau XVI amžiuje, atsiradus Habsburgų, valdžiusių Ispaniją ir Nyderlandus bei Austriją, absoliučios hegemonijos Europoje grėsmei ir prieš šią grėsmę stojaus Prancūzijai, „jégų balanso“ principas buvo imtas taikyti visai Europai. Po nepavykuotos Ispanijos laivyno (Didžiosios Armados) žygio prieš Angliją pastaroji émė vaidinti pagrindinio „jégų balanso“ sverto vaidmenį; taip į savo uždavinį Europoje žiūréjo Didžiosios Britanijos politikai iki pat XX amžiaus vidurio.

XVII amžiuje Vakarų Europoje pagrindiniai „jégų balanso žaidėjai“ liko tie patys. Rusų istorikas B. Poršnevas, tyrinėdamas Vakarų ir Rytų Europos santykius XVI–XVII amžiuje, išskiria tam tikrą valstybių sistemą: tarp Vakarų Europos ir vis stiprėjančios Rusijos stovėjo vadinas Rytų barjeras, kurį sudarė Švedija, Žečpospolita ir Turkija.⁸ Sudėtingi šios sistemos šalių tarpusavio santykiai lémë dažnus konfliktus ir politinį nestabilumą Rytų Europoje. Tačiau nusilpus Ispanijai, Švedijai bei Turkijai, sustiprėjus Prūsijai ir tapus padalintai Žečpospoliti, Europoje liko penkios šalys, kurių „jégų balansas“ toliau lémë santykinį stabilumą iki pat Pirmojo pasaulinio karo: tai Anglija, Prancūzija, Vokiečija, Austrija-Vengrija ir Rusija. Kiekviena iš jų budriai sekė,

kad neįsigalėtų kita, ir sudarydavo tokias sajungas, kurios padėtų išlaikyti balansą. Tad jau XVIII amžiuje „jėgų balansas“ savoka buvo visuotinai priimta ir tiesiogiai asocijavosi su Europos laisvių idealu.

XVIII amžiuje Europos valstybės dar nebuvo tautiškos. Monarchų giminytės ryšiai buvo tarptautiniai. Ministrai, generolai, diduomenė taip pat dažnai būdavo kitakilmiai. Diduomenė – iš esmės kosmopolitiška. Prancūzų kalba pamažu tapo dominuojančia aukštūmenės kalba ir išstumė mokslo kalbą – lotyną.⁹ XVIII amžius dar vadinamas švietimo epocha, kurioje buvo garbinamas protas, laisvė, smerkiamas nemokšumas ir prietarai. Visoje Europoje valdovai dedasi apsižiūrusiems, laiko garbe bendrauti su filosofais, mecenuoja muziką ir meną. 1789 m. įvyksta Didžioji Prancūzijos revoliucija, kuri savo laisvės ir lygybės šūkiu nustumė šešėlin visas ligi tol egzistavusias politines idėjas.

Po Didžiosios Prancūzijos revoliucijos iki pat Antrojo pasaulinio karo Europos vienybės samprata pamažu išstumia atskirų tautų nacionalizmas (žr. toliau). Europos vienybė tebetiki tik atskiri intelektualai, romantikai bei ekscentrikai. Tai nereiškia, kad europiečiai nesuvokė savo pranašumą; atvirkščiai – XIX amžius ir XX amžius pradžia buvo neregėtos Europos ekspansijos visame pasaulyje era. Progresas beveik tapatinamas su Europa, su europietiška civilizacija. Tik XX amžius pradžioje įsigali naujas terminas „Vakarų civilizacija“, visų pirma dėl JAV.

II. Europos vienybės projektas

Per daugelį Europos istorijos amžių buvo nemaža pasiūlymu suvienyti ją arba bent jau nustatyti federalinius santykius tarp Europos valstybių. Anot de Rougemont'o, pagal svarbiausią priežastį, dėl kurios Europai reikia vienyties, viesus juos galima suskirstyti į keturias grupes. Pirmoji priežastis – *taika*, kurios trokšta tarpusavio karų iškankintos Europos tautos. Antroji priežastis – *dvasinė vienovė*, kuriai reikia ir bendros teisinės sistemos. Trečioji priežastis – *klestėjimas* ne atskiros šalies, o viso žemyno. Ketvirtoji priežastis – *gynyba* nuo priešų, bendrų visai Europai (Turkija, SSRS). De Rougemont'as atmeta imperialistinį vienijimosi motyvą („eikim drauge užkariauti pasaulio“), nes tokį motyvą jis mato tik jakobinų pareiškimuose ir palyginti trumpalaikėse Napoleono bei Hitlerio avantiūrose.¹⁰ Tačiau nuo pat Tordesilajo sutarties (1494 m.) iki XIX amžiaus kolonijinių karų, tarp kurių ypač geras imperialistinės vienybės pavyzdys yra opijaus karai su Kinija XIX a. viduryje, europiečių dominavimas pasaulyje buvo ta sritis, kurioje jie bene lengviausiai sutaravo tarpusavyje.

Pirmieji projektai, kuriuos išskiria de Rougemont'as, priklauso Danteli ir Prancūzijos karaliaus Pilypo Gražiojo patrėjui Du Bois. Dantės poetinė fantazija (1306) siūlė įsteigti visuotinę monarchiją, kurioje visi valdovai būtų neprilausomi ir išlaikytų visą savo galią bei įstatymus, tačiau bendrai-siais visiems žmonėms rūpimais klausimais valdžią turėtų vienintelis monarchas, kuris ir įvestų taiką. Praktiškesnis Du Bois siūlė (1308) įsteigti Europos tribunolą, kurį sudarytų trys kunigai ir trys išmintingi pasauliečiai. Tribunolas spręstų ginčus tarp valdovų ar miestų, o atsisakiusių paklusti jo spren-

dimams šaliai turėtų būti taikomos karinės ir ekonominės sankcijos. Pavieniai taikos drumstėjai turėtų būti siunciami kovoti prieš musulmonus.

Po pusantro amžiaus, 1462 m., Bohemijos karalius Iržis Podebradas pasiūlė krikščionių valdovams ir popiežiu „aljano sutartį“, faktiškai federacijos planą, kuris tiesiogiai apribotų jos narių suverenitetą. Buvo siūloma steigti bendrą asamblėją, bendrą teismą, turėti bendras ginkluotasių pajėgas ir bendrą biudžetą. Prancūzija ir popiežius (ironiška, kad tai buvo tas pats Pijus II, žr. aukščiau) atmetė Bohemijos karaliaus pasiūlymą.

XVII amžiuje, 1623 m., prancūzų vienuolis Emericas Cruce'as pasiūlė vieną iš įspūdingiausių Europos vienybės planų. Pirma, jis pasiūlė įtrauki i Europos federaciją Turkiją. Antra, teigdamas, kad visų religijų tikslas yra garbinti Dievą, ir dėl to jos visos vienodai vertingos, pasiūlė baigtis visus religinius karus. Trečia, karinį lavinimą jis pasiūlė pakeisti liaudies švietimu, mokant žmones įvairių mokslų ir profesijų. Be to, Cruce'as siūlė visos Europos mastu pradeti didžiulius pertvarkymus – kasti kanalus, standartizuoti matų sistemą, įvesti bendrą valiutą bei panaikinti muitus.

1638 m. Prancūzijos karaliaus Henriko IV ministras Sully pasiūlė savo „didžiųjų projektą“, kuris nebuvo toks originalus kaip Cruce'o, tačiau tapo daug žinomesnis. Plane siūloma įsteigti provincijų tarybas ir Generalinę Europos Tarybą, kuri užtikrintų laisvą prekybą bei ribotų šalių suverenitetą.

Šiuolaikinės pedagogikos pagrindėjas čekas Comenius 1645 m. pasiūlė sukurti pasaulinę federaciją, kuriai vadovautų Europa, todėl prieš tai susivienyti turėjo patys europiečiai. Anglas Williamas Penn'as, Pensilvanijos kolonijos įsteigėjas, 1692 m. irgi siūlė jaunimą mokyti ne karo, o menu, mokslų bei amatų. Jis siūlė įvesti vieningą europiečio pasą, o Europos parlamento salę padaryti apvalią, turinčią tiek durų, kiek tame posėdžiauja delegacijų, kad nekiltų ginčų dėl pirminybės. Abato de Saint-Pierre'o „visuotinės taikos planas“, paskelbtas 1712 m., buvo labai skaitomas, tačiau naujų idėjų neiškėlė; įdomu tik tai, kad jis pasiūlė Europos sajungos suvažiavimą sušaukti Hagoje, o būtent ten po 236 metų, 1948 m., ir įvyko Europos kongresas, įsteigęs Europos Tarybą ir Žmogaus teisių teismą.

XVIII amžiuje atsiranda ir greitai išpopuliarėja Europos civilizacijos (pirmą kartą šis terminas pavartotas 1766 m.) samprata. Civilizacija čia suprantama kaip progresas link idealios valstybės, todėl Europa laikoma pasiekusi aukščiausią civilizacijos laipsnį. Anot de Rougemont'o, to amžiaus filosofai Montesquieu ir Voltaire'as ją jau laiko sukurta. Montesquieu įnašą į Europos sampratos vystymąsi laikoma tai, kad laisvę šalies viduje jis susieja su trių valdžios šakų (išstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisinės) atskyrimu – tai didžiulis jo įnašas į politikos mokslą. Be to, jis pirmasis apibrėžė Europą ne vien politiniu, bet ir kultūriniu atžvilgiu. Būdingais europiečių bruožais savo „Persiškuose laiškuose“ jis laiko veiklumą, poreikį dirbti ir aistrą turtui. Voltaire'as krikščioniškąją Europą mato kaip didžiulę sandraugą įvairių valstybių. Visos Europos valstybės turi bendrą religinę nuostatą, visos laikosi pilietinės teisės ir politikos principų, nepažištamu likusiam pasauliui. Kaip tik dėl šių principų europiečiai neverčia karo belaisvių vergais, gerbia priešiškų valstybių

pasiuntinius ir sąmoningai siekia išlaikyti „jėgų balansą“. Be to, Voltaire'as, laikydamasis humanistinės *Respublica litteraria* tradicijos, iškelia Europos tiksliuju ir gamtos mokslu pasiekimus.

Visuotinės taikos ir Europos vienybės planus Naujaisiais amžiais kūrė ir Leibnitz'as, Goethe, Kantas, Wielandas, Saint-Simonas. Pastarajį galima laikyti „bendrosios rinkos“ pranašu, nes jis siūlė Europos vienybės siekti visų pirma per bendras ekonomines institucijas, užtikrinančias bendrą naudą ir įsipareigojimą vykdymą.

1789 m. Prancūzijos revoliucija paskelbė žmogaus teisių deklaraciją, kurios trečasis straipsnis teigia, kad visas suverenumas priklauso tautai. Greitai valdžią paémė kairieji revoliucionieriai jakobinai, kurių vardas kėlė siaubą visoje Europoje iki pat anarchistų atsiradimo. Jakobinas Anacharsis Clootsas paskelbė pasaulinės „visuotinės respublikos“, kurios centras būtų Paryžius, idėją. Šią idėją pasaulyje įgyvendinti turėjo jakobinai, kurių slaptos draugijos veikė visoje Europoje, sukeldami karus ir revoliucijas. Napoleonas išplatino Prancūzijos revoliucijos idėjas ir institucijas visoje Europoje, o jo kodeksas, panaikinės feodalines privilegijas ir luomus, įtvirtinės visų lygybę prieš įstatymą bei privačios nuosavybės neliečiamybę, tapo daugelio kontinentinės Europos valstybių teisės pagrindu. Ištremtas į Šv. Elenos salą, jis atsiminimuose rašė norėjęs sukurti vieningą Europos valiutą, matų sistemą, kasacinių teismą, Europos Akademiją, žodžiu, norėjęs, kad Europa taptų viena šeima ir viena tauta.

Svarbiausias revoliucinių perversmų rezultatas buvo tas, kad Europos savoka įgavo istorinę perspektyvą ir praturtėjo politinėmis idėjomis bei istorinėmis interpretacijomis. Tiesa, tos interpretacijos buvo labai įvairios.

Konservatoriai ir krikščionys romantikai (E. Burke'as, Novalis, Chateaubriand'as) idealizavo krikščioniškąją viduramžių, arba ikirevoliucinę, Europą. Katalikiškos Austrijos, protestantiškos Prūsijos ir pravoslaviškos Rusijos valdovų Šventosios Sajungos šalininkai laikési realistiškos „jėgų balanso“ politikos, tačiau puoselėjo teoriją, jog Rusija, kad būtų priimta į Europos kultūros pasauly, žinoma, turinti tapti labiau civilizuota, tačiau būtent jai galiausiai lemta išgelbėti pradedančią išsigimti krikščioniškąją Europos civilizaciją.

Liberaliai Europos sampratai išplėtojo prancūzų istorikas F. Guizot. Europos civilizacijos pagrindinių pranašumų jis matojas įvairovėje ir minties bei dvasios laisvėje. Laisvė, kuri sudaro Europos civilizacijos esmę, yra jos įvairovės vaisius, todėl tą įvairovę būtina užtikrinti. Šios idėjos iki šiol sudaro liberalių pažiūrų į Europą pagrindą, ypač Anglijoje (dėl to ten taip skeptiškai žiūrima į dabartines pastangas centralizuoti Europos Sajungą).

Jau Napoleono karai buvo galingas postūmis nacionalizmui Europoje sustiprėti. Antrasis postūmis nacionalizmui plisti buvo apie 1840 m. įvykęs liaudies kultūros kaip civilizacijos sudėtinės dalies pripažinimas. Iki tol civilizacija sieta tik su elitu, todėl ir buvo laikoma vieninga visoje Europoje. Dabar kiekviena tauta pasijuto turinti savo civilizaciją, skirtingą nuo kaimynų. Italijos suvenijimo šalininkas G. Mazzinis, 1830 m. įkūrės Jaunosios Italijos judėjimą, 1834 m. įsteigė Progresyviųjų nacionalistų internacinalą, į kurį jéjo tokie judėjimai kaip Jaunoji Vokietija, Jaunoji Lenkija ir t. t. Mazzini

nio idėja buvo gyvybinga ir XX amžiuje (plg. jaunaturkius, Maironio poemą „Jaunoji Lietuva“, tautininkų jaunimo organizaciją tuo pat vardu). 1848 metų revoliucijos Europoje vyko su nacionalizmo vėliava, tačiau demokratiškai nusiteikę revoliucionieriai tikėjos, kad išlaisvintos tautos sudarys Europos tautų broliją. Tokias idėjas propagavo tokie į Mazzini panašūs demokratai bei progresyvieji romantikai kaip Garibaldis, Fourier, Heine, Lamartine, Mickiewičius.¹¹

Iki XIX a. vidurio bendras požiūris į Europos istoriją ir ištakas buvo tas, kad jos pradžia buvo laikomas Romos imperijos subyréjimas ir krikščionybės įsigalėjimas. Anglių istorikas G. Grote 1846 m. išleido „Graikijos istoriją“, kurioje teigė, kad Europos civilizacijos šaknys yra antikinių Atėnų demokratijoje. Šis požiūris dabar visuotinai įsigalėjo.

Nuslopinus 1848 m. revoliuciją, visoje Europoje suklesėjo nacionalizmas. Vieningos Europos idėja dar gyvavo, tačiau neturėjo tautiškai nusiteikusių šalių visuomenėse didesnio atgarsio. Prancūzų rašytojas V. Hugo pranašavo, kad XX amžiuje bus įkurtos Jungtinės Europos Valstijos su sostine Paryžiuje. Beje, dar 1787 m. amerikiečių veikėjas Benjaminas Franklinas rašė savo draugams: „Siunčiu jums naują federalinę konstituciją šioms valstijoms. Jei ji pasiteisins, manau, kad jūs Europoje iš įvairiausiuosius valstybių bei karalystėlių galėtumėte sukurti federacinę sąjungą ir vieną didžiulę respubliką“.¹² Vis karingesnio nacionalizmo pavoju matė ir nelaimė pranašavo atskiri intelektualai – F. Dostoevskis, E. Renanas. F. Nietzsche rašė, kad visų šio amžiaus didžiųjų ir giliųjų protų dvasinė pareiga – ruošti naują sintezę: suvienytą Europą ir ateities Europos žmogų.¹³

Pirmasis pasaulinis karas parodė, kokie teisūs buvo tie nedaugeliški intelektualai, tačiau iki pat Antrojo pasaulinio karo Europa liko nacionalizmo idėjų gniaužtuose. Iš tarpukario periodo galima paminėti tik ekscentrišką grafą R. Coudenhove-Kalergi, kuris 1923 m. savo Paneuropos (be Didžiosios Britanijos, Rusijos ir Turkijos) idėja sugerbėjo patraukti prancūzų politiką Aristide'o Briand'o ir Edouard'o Heriot'o dėmesį. Briand'as 1930 m. Nacių lygai pateikė planą, kaip palaipsniui sukurti federacinę Europą, tačiau iš to projekto nieko nebuvo padaryta.

Kilus Antrajam pasauliniam karui, Hitleris žadėjo įvesti Europoje naują tvarką, tačiau tai buvo gryna propagandinių šūkiai. 1944 m. pavasarį devynių okupuotų Europos šalių pasipriešinimo atstovai susirinko Ženevoje ir pareiškė, kad „vienos kartos laikotarpiu Europa tapo dviejų pasaulinii konfliktų židiniu visų pirmą dėl to, kad žemynė yra per 30 suverenių valstybių. Šią anarchiją reikia baigti, sukuriant federalinę Europos tautų sąjungą“. De Rougemont'as tėsia: „Atrodė, nepasakyta nieko naujo, išskyrus vieną esminį skirtumą: ši kartą tai ne izoliuoti balsai, išskirti dešimtmečių ir šimtmecijų [...]. Tai vieningas užgrūdintų kovotojų balsas, ir jis išsako nebe pageidavimus, bet tvirtą valią“.¹⁴

III. Šiuolaikinė Europa

Po Pirmojo pasaulinio karo Europoje pakilo dar didesnė nacionalizmo banga. Antrasis pasaulinis karas padarė priesingą poveikį. Europos politikai pradėjo ieškoti taikių susivenijimo būdų, remiantis lygybės, o ne vienos ar kelių di-

džiujų valstybių dominavimo, principu. Tuo buvo siekiama keturių pagrindinių tikslų: visų pirma išvengti naujo karo Europoje, sutaikius Prancūziją ir Vokietiją ir pasirengus bendrai atremti galimą SSRS agresiją. Antra, suvienyti ekonominės pastangas, atsisakius protekcionizmo politikos, populiaros tarpukario metais. Trečia, atispirti nekarinei, t. y. politinei ir ekonominei dviejų supervalstybių, JAV ir SSRS, įtakai. Ketvirta, pradėti civilizuoti tarptautinius santykius, iwendant bendras taisykles ir steigiant bendras institucijas, kurios gintų bendrus Europos, o ne atskirų šalių interesus.¹⁵

Pirmasis žingsnis Europos vienybės link buvo 1948 m. Hagoje vykęs Europos kongresas. Jame buvo nutarta įkurti Europos Tarybą ir Žmogaus teisių teismą. Šiuo metu šios organizacijos prižiūri, kaip valstybės laikosi žmogaus teisių ir demokratijos principų.

Pagrindine Europos vienybės organizacija, realiai įkūnijusia daugiaamžę svajonę, yra Europos Sajunga (ES). Šis terminas pradėtas vartoti tik nuo 1993 metų, kai buvo ratifikuota Mastrichto sutartis. Per 46 metus ES iš šešių valstybių bendrijos, besirūpinančios atskirais ekonominiais klausimais, virto vienu didžiausiu politinių ekonominiių darinių pasaulyje, darančiu poveikį jai priklausančių 15 valstybių piliečiams visose gyvenimo srityse ir vis dažniau visų savo narių vardu rodančiu iniciatyvą tarptautinėje politikoje saugumo, bendradarbiavimo ir krizių reguliavimo klausimais.

Formaliai Europos bendrijos istorija prasidėjo 1952 metais, kai Belgija, Italija, Liuksemburgas, Nyderlandai, Prancūzija ir Vokietija įkūrė Europos anglies ir plieno bendriją (EAPB). Tokios organizacijos projektą sukūrė prancūzų ekonomistas Jean'as Monnet, dabar laikomas Europos vienijimosi įkvėpėju. Be jo, pagrindiniai dabartinės ES įkūrėjai laikomi R. Schumanas iš Prancūzijos, K. Adenaueris iš Vokietijos, A. de Gasperi iš Italijos ir R. Spaakas iš Belgijos. Tos pačios valstybės 1957 metais pasirašė Romos sutartį, sukurdamos Europos ekonominę bendriją (EEB) ir 1958 metais Europos branduolinės energijos bendriją (Euratomas). Šios trys bendrijos tiesiog vadinamos Europos Bendrijos (European Community) vardu arba EB.

1957 m. Romos sutartyje, kuria buvo įkurta Europos ekonominė bendrija, buvo apibrėžtos vadinamosios 4 laisvės:

- laisvas prekių judėjimas;
- laisvas paslaugų judėjimas;
- laisvas kapitalo judėjimas;
- laisvas asmenų judėjimas (suprantamas kaip galimybė keliauti po EB/ES šalis ne tik be vizų, bet ir be asmens dokumentų).

Romos sutartyje šios laisvės buvo apibūdintos kaip tikslas, kurio reikia siekti, ir kaip politika, kuriai reikia įgyvendinti. Per 40 EB/ES integracijos metų šie principai palaipsniui buvo įgyvendinti (išskyrus asmenų judėjimo laisvę, kurios galutinai įgyvendinti nepavyksta, nors ir čia pasiekta nemazai). Kitos trys laisvės užfiksotas 1992 m. Mastrichto sutartyje (įsigaliojo nuo 1993 m. lapkričio 1 d.). Tai reiškia, kad galutinai surinkta ES vidaus rinka, kurioje nėra jokių suvaržymų prekių, paslaugų ir kapitalo judėjimui. Mastrichto sutartis taip pat numatė tolesnio ES vystymo tris „ramscius“: tai jau minėta asmenų judėjimo laisvė ES viduje, bendroji

užsienio ir saugumo politika (BUPSP) bei bendradarbiavimas teisingumo ir vidaus reikalų srityje. Be to, ES dokumentuose numatomas glaudus bendradarbiavimas ir kitose srityse: socialinėje, gamtos apsaugos, švietimo, mokslo, kultūros ir t. t.

Europos Sajungos (Bendrijos) narėmis 1973 metais tapo Danija, Airija ir Didžioji Britanija, 1981 metais – Graikija, 1986 metais – Ispanija ir Portugalija. Nuo 1995 m. sausio 1 d. Europos Sajungos narėmis tapo Austrija, Suomija ir Švedija. Taip Europos Sajunga išsiplėtė iki penkiolikos narių.

ES iš principo yra tolesnis Europos bendrijos integracijos laipsnis. Mastrichto sutartis ne panaikino, o tik pakeitė ir papildė jau anksčiau egzistavusias sutartis, tad juridiškai tebegalioja visų trijų Europos bendrijų steigiamosios sutartys. ES, skirtingai nuo EB, nėra juridinis asmuo, todėl Europos Bendrijos vardu pasirašomos tarptautinės sutartys, skiriama kitų valstybių nuolatiniai atstovai santykiams su ES.

Pagrindinės ES įstaigos yra Europos Sajungos taryba (kurios nereikia painioti su Europos Taryba, apimančia visas demokratines Europos valstybes ir visų pirma besirūpinančią demokratijos ir žmogaus teisių užtikrinimą), Europos Parlamentas, Europos Komisija ir Europos Teismas. Kiti EB organai apima Auditorių teismą, Europos investicijų banką, Ekonomikos ir socialinių reikalų komitetą bei Regioninį komitetą.

Europos Sajungos taryba (arba Viršunių taryba) – tai ES valstybių vyriausybių vadovų susitikimas, nuo 1974 m. vykstantis ne rečiau kaip du kartus per metus. Taryba galutinai patvirtina svarbiausius ES dokumentus. Analogiskai yra įsteigta ES Ministru taryba (faktiškai – kelios tarybos), kurios atitinkamų pagrindinių srityčių ministrai susitinka apie 80 kartų per metus ir svarsto savo srityčių pagrindinius sprendimus, kuriuos paruošia Europos Komisija.

Europos Komisija yra vykdomasis padalinys, kuriam vadovauja 20 narių, vadinančių komisarų, iš kurių kiekvienas yra prisiekęs būti nepriklausomu nuo savo vyriausybės, kurios jis yra paskirtas. Kiekvienas Komisijos narys yra atsakingas už tam tikrą veiklos sritį, ir jam padeda aparatas, su komplektuotas iš Europos valstybinių įstaigų tarnautojų. Komisijos aparate dirba apie 12 tūkst. žmonių, pagal funkcijas jis suskirstytas į 23 generalinius direktoratus. Komisijos prezidentas – Liuksemburgo atstovas Žakas (Jacques) Santeras. Komisijos darbas – tai priemonių siūlymas ES tikslams pasiekti. Kai šios priemonės patvirtinamos, Komisija užtikrina jų įgyvendinimą.

Europos Parlamentas, kurį sudaro 626 nariai, renkamas visos Bendrijos šalyse balsavimu pagal kiekvienai šaliai tradicinę balsavimo sistemą. Jis patvirtina bendrijos biudžetą, peržiūri ir patvirtina įstatymus prieš juos priimant Ministru Tarybai, turi teisę išformuoti Europos Komisiją, tvirtina naujų šalių prašymus priimti į ES narius, taip pat susitarimus su kitomis valstybėmis.

Europos Teismas traktuoją EB įstatymus ir faktiškai yra Bendrijos Aukščiausiasis teismas.

1989–1991 m. subyrėjus komunistiniams blokui Rytų Europoje, Europos Bendrijai teko priimti principinius sprendimus dėl tolesnės plėtros. Mastrichto sutartis tuo metu buvo jau baigiamą ruoštį, o preliminarinės derybos dėl Austrijos,

Norvegijos, Suomijos ir Švedijos stojimo artėjo į pabaigą. Tad sprendimus dėl galimo plėtimosi Rytų kryptimi teko atidėti vėlesniams laikui, juolab kad paties Rytų Europos regiono vystymosi tendencijos dar nebuvo išryškėjusios.

1996–1997 m. tarpvyriausybinié ES konferencija svarsté ES plėtimosi ir vidaus reformų klausimus. Išsiskyré dvi nuomonés: viena, kad pirma reikia reformuoti ES institucijas bei pakeisti politiką kai kuriose srityse (ypač žemės ūkio ir regionų subsidių srityje), ir antra, kad vidiné reforma gali vykti lygiagrečiai su plėtros procesu. Be to, išsiskyré Šiaurės ir Pietų Europos valstybių nuomonés: Pietų šalys (Ispanija, Graikija, Portugalija) siekia, kad ES daugiau démesio skirtų Viduržemio jūros šalims. Kitas prieštaravimas išryškéjo tarp labiau išsivysčiusių ir skurdesnių valstybių: pastarosios bi-joko, kad ES plečiantis į Rytus, sumažés jų gaunama biudžeto atsilikusių regionų vystymui dalis. Atskirą poziciją už-émé Didžioji Britanija ir iš dalies Danija, iš kurių pirmoji išvis nesutinka su Europos federalizacija, o antroji baiminasi, kad mažosios ES narés negalés apginti savo interesus.

1997 m. paaiškéjo, kad prieštaravimai dėl ES institucinių reformų nebus greitai išspręsti, todėl ES viršunių susitikime birželio mén. Amsterdame buvo nuspręsta, kad pirmasis plėtros etapas turés apimti ne daugiau kaip 5 Rytų Europos šalis ir, pagal ankstesnį atskirą susitarimą, Kiprą. I pirmają de-rybų dėl stojimo į ES gretą pateko trys akivaizdžios lyderés – Čekija, Lenkija bei Vengrija – ir Estija bei Slovénija, turinčios geriausius ekonominés reformos rezultatus (nemaž reikšmę turėjo tai, kad šių šalių pagrindiniai užsienio ekonominikos partneriai yra ES valstybés: Estijos – Suomija, o Slo-vénijos – Austrija ir Italija).

Paskutiniu metu vienas svarbiausių ES pasiekimų yra 1999 m. pradžioje įvesta bendra valiuta euras bei Europos Centrinio banko įsteigimas. Jau minéta, kad savo eilés laukia žemės ūkio subsidijavimo reforma (šiam reikalui išleidžiama daugiau kaip pusé viso Sajungos biudžeto) ir struktūrinés pagalbos atsiliekantiems regionams reforma. Sajungos taip pat dar laukia esminiai sprendimai dėl jos trijų „ramsciu“: néra galutinai išspręstas laisvo žmonių judėjimo ES viduje klausimas; bendra užsienio ir saugumo politika, kaip parodė krizé buvusioje Jugoslavijoje, dar labai priklauso nuo atskirų didžiųjų valstybių tradicinių simpatijų ir antipatių, o karinis ES sparnas – Vakarų Europos Sajunga – tebéra politiné organizacija, neturinti realių karinių dalinių; pagaliau bendradarbiavimas teisingumo ir vidaus reikalų srityje tik prasideda.

Ateityje ES teks spręsti ir Europos instituciju įvaizdžio pro-blemas. Europos Komisija su 12 000 biurokratų jau seniai tapo visų euroskeptikų taikiniu. Jų teigimu, „Bruselio biurokratai“ siekia reguliuoti visas gyvenimo smulkmenas, neat-sižvelgdami į konkretių šalių tradicijas, ir perimti kuo daugiau funkcijų iš suverenų valstybių. Nelabai aiški ir Europarlamento kompetencija, nors jo galios Maastrichto sutartyje ir buvo šiek tiek išplėstos. Viena vertus, Europarlamentas dubliuoja nacionalinių parlamentų funkcijas, o kita vertus, jis ne-pajęgia pakankamai kontroliuoti „Bruselio biurokratų“.

XXI a. ES turés spręsti ir bendrijos federalizavimo bei regionalizavimo klausimą, t. y. vis daugiau klausimų bus perduodama spręsti istoriškai susiformavusiems regionams, o tuo pačiu mažés nacionalinės valstybés vaidmuo.

ES ir Lietuva

Europos Bendrijos valstybés Lietuvos Respubliką bei kitas Baltijos valstybes pripažino ir užmezgė su jomis oficialius diplomatinius santykius 1991 m. rugpjūčio 27 d. Tolesni Europos Bendrijos, o vėliau ir Europos Sajungos santykiai su Lietuva vertintini platesniame jos santykii su Vidurio bei Rytų Euro-pos šalimis ir buvusiomis SSRS respublikomis kontekste.

Laikotarpis nuo diplomatinių santykių su EB valstybémis užmezgimo iki Europos sutarties pasirašymo buvo labai svarbus kintančiam Lietuvos statusui. Europos Bendrijoje, o vėliau – Europos Sajungoje formuojant santykii su buvusiomis Rytų bloko valstybémis strategiją, susiklosté ir buvo teisiškai įtvirtinti du santykių tipai. Santykuose su buvusiomis SSRS respublikomis EB taiké santykių strategiją, grindžiamą prekybos ir komercinio bei ekonominio bendradarbiavimo sutarčių rengimu bei sudarymu. Tokias sutartis EB jau buvo pasirašiu-si su daugeliu Šiaurės Afrikos šalių ir Izraeliu. Pagrindinis jų tikslas – palankiausio tarpusavio prekybos režimo nustatymas bei nuolatinés konsultacijos dėl prekybos ir bendradarbiavimo sąlygų tobulinimo. Europos Bendrija pasiūlė tokias sutartis sudaryti arba jau yra sudariusi su Rusija, Ukraina, Baltarusija, Moldova ir kitomis buvusiomis SSRS respublikomis.

Buvusių SSRS satelitinų Vidurio ir Rytų Europos valstybių atžvilgiu Europos Bendrija nustaté ypatingomis asocia-cijos sutartimis grindžiamą strategiją. Asociacijos sutartis Eu-ropos Bendrija paprastai siūlydavo sudaryti šalims, kurios viena ar kita forma buvo pareiškusios pageidavimą tapti Euro-pos Bendrijos narémis, bet dėl vienokių ar kitokių prieža-čių negaléjo iš karto šio pageidavimo įgyvendinti.

Asociacijos sutartys su Vidurio ir Rytų Europos valstybémis dar yra vadinamos Europos sutartimis, tuo pabréžiant, kad ateityje atitinkamai pasirengusios asocijuotos šalys tikrai galés tapti pilnateisémis bendrijos narémis. Todėl Euro-pos sutarčių turinys nustato ne tik prekybos, komercinio ir ekonominio bendradarbiavimo sąlygas, bet numato ir visą kompleksą priemonių asocijuotai šaliai pasirengti pilnatei-sei narystei Europos Bendrijoje.

Tuo tarpu Lietuvos ir kitų dvių Baltijos valstybių santykiai su Europos Bendrija klostési kiek savitai ir tuo skyrési tiek nuo santykių su kitomis buvusiomis SSRS respublikomis, tiek nuo kitų Vidurio ir Rytų Europos šalių. Iš pradžių Baltijos šalims, kaip ir kitoms buvusioms SSRS respublikoms, buvo pa-siūlyta sudaryti prekybos ir komercinio bei ekonominio ben-dradarbiavimo sutartis. Lietuva ir Europos Bendrija tokią su-tartj pasirašé 1992 m. gegužés 11 d. Ratifiuota sutartis įsigia-lojo ir nuo 1993 m. vasario 1 d. pradéjo veikti. Sutarties pasi-rašymo proga buvo priimta ir bendro pobūdžio Deklaracija dėl Europos Bendrijos ir Lietuvos politinio dialogo.

Tačiau netrukus Europos Sajunga nusprendé tuo neapsi-riboti ir prapléstti santykius su Baltijos valstybémis. 1993 m. birželio ménésio Europos Viršunių taryba nutaré Latvijai, Estijai ir Lietuvai pasiūlyti išplėtoti galiojančias bendradarbiavi-mo sutartis į laisvosios prekybos sutartis. Derybos dėl laisvo-sios prekybos sutarčių, kurios turéjo pakeisti „pirmosios kartos“ bendradarbiavimo sutartis, prasidéjo 1994 m. vasario 28 d. Lietuva ir Europos Sajunga šią sutartj pasirašé liepos 18 d. Tai, be abejoniés, buvo politinio palankumo ženklas Baltijos

šalims ir noras parodyti, kad jos skiriasi nuo kitų NVS šalių. Taip Lietuva ir kitos Baltijos šalys po to, kai jas oficialiai pripažino Europos Sajunga, dėl savo specifinės geografinės padėties ir istorinės praeities (Vakarų demokratijos niekada nepripažino Baltijos šalių įjungimo į SSRS sudėtį teisėtumo) atsidūrė tarpinėje padėtyje tarp dviejų valstybių grupių. Viena vertus, jos su tam tikromis išimtimis galėjo pradėti laisvai prekiauti su Europos Sajunga, kas yra vienas iš svarbiausių asociacijos su ES elementų. Antra vertus, trys Baltijos valstybės vis dar nebuvę savo statusu sulygintos su kitomis Europos (asociacijos) sutartis pasirašiusiomis valstybėmis. Tai reiškė, kad Europos Sajunga dar nebuvę galutinai apsisprendusi dėl santykių su Baltijos šalimis ateities.

Tačiau labai greitai, dar tais pačiais 1994 metais, galutinai apsispręsta Baltijos šalis vis dėlto įtraukti į savo įtakos sferą. Svarbiausiu veiksniu, lėmusiu tokį galutinį apsisprendimą, buvo 1994 metų vasarą pasirašytių ir rudenį tų šalių referendūmais patvirtintos artimiausią Baltijos šalių kaimynių – Švedijos ir Suomijos – stojimo į Europos Sajungą sutartys. Priėmus į Europos Sajungą Švediją ir Suomiją tapo aišku, kad Baltijos jūros regionas tampa svarbiu ES interesų arealu. Tai buvo siekiama parodyti ir Rusijai, ir Šiaurės šalims. Todėl jau 1994 m. gruodžio 16 d., dar net nespėjus įsigalioti Laisvosios prekybos sutarčiai (kuri pradėjo veikti tik nuo 1995 m. sausio 1 d.), prasidėjo Europos Sajungos ir Lietuvos derybos dėl Europos (asociacijos) sutarties. Tuo pačiu metu prasidėjo analogiškos derybos su Latvija ir Estija.

Lietuvos ir Europos Sajungos derybos buvo nesudėtingos, nes dėl svarbiausios Europos (asociacijos) sutarties dailies buvo susitarta dar sudarant Laisvosios prekybos sutartį, kuri beveik ištisai buvo perkelta į naujaą sutartį.

Oficialiai Lietuva ir kitos dvi Baltijos šalys Europos (asociacijos) sutartis su Europos Sajunga pasiraše 1995 m. birželio 12 d. Liuksemburgo sostinės Kirchbergo konferencijų centre. Sutartis įsigaliojo 1998 m. vasario 1 dieną, kai ją ratifikavo Lietuvos ir visų penkiolikos Europos Sajungos valstybių narių parlamentai ir jai pritarė Europos Parlamentas. Iškart po sutarties pasirašymo įsigaliojo tik sutarties nuostatos dėl tarpusavio politinio dialogo. Tačiau nepaisant to, kad sutartis visa apimtimi įsigaliojo ne iš karto, tai netapo kliūtimi Lietuvai prisijungti prie kitų Vidurio ir Rytų Europos šalių ir pradėti dalyvauti asocijuotų Vidurio ir Rytų Europos šalių parengimo stojimui į Europos Sajungą strategijoje.

Europos Sajungos (asociacijos) sutartis, steigianti asociaciją tarp Europos Bendrijos bei jos narių iš vienos pusės, ir Lietuvos Respublikos iš kitos, yra gana plačios apimties dokumentas, kurį sudaro preambulė ir 10 skyrių (132 straipsniai), taip pat įvairūs priedai, papildomi protokolai, bendros ir vienašalės deklaracijos.

1997 m. vasarą Europos Sajunga paskelbė 5 Vidurio ir Rytų Europos šalis, su kuriomis pirmosiomis bus pradėtos derybos dėl stojimo į ES. I jų tarpa, nors ir labai suaktyvinusi diplomatines pastangas nuo tų pačių metų pradžios, Lietuva nepateko. Rekomendacijas dėl kandidatūrų ruošė Europos Komisija. Lietuvos atstovai teigė, kad EK naudojosi pa-senusiais statistiniais duomenimis ir kad jos paskutinieji makroekonominiai rodikliai ne prastesni už kitų kandidacių, tačiau į pirmąjį penketuką, nepaisant Šiaurės šalių paramos,

Lietuva vis dėlto nepateko. Reikia pasakyti, kad Estijos pakietimas deryboms su ES šiek tiek susilpnino Baltijos šalių vienybę ir pakenkė jų, kaip vientiso regiono, įvaizdžiu i pasaulyje. Nepasisekė ir Lietuvos bandymai, kaip tam tikrą kompensaciją už nepatekimą į pirmąjas kandidatų į ES eiles, gauti kvietimą stoti į NATO.

Dabartinės ES šalyse nuogastaujama, kad dėl ekonominių skirtumų tarp dabartinių ir būsimų narių kils neįsprendžiamų konkurencijos ir migracijos problemų, arba kad dėl plėtimosi ES „išskys“. Šios problemas, be abejo, rimtais iškils būsimose derybose dėl stojimo. Vis dėlto ES šalių vystausiųs sutaria, kad šiuos nuogastavimus persveria nauja, kurią gaus išplėsta ES, ir vieningos Europos teikiamas strateginis pranašumas.

* * *

Per amžius Europos sąvoka evoliucionavo dvieju pagrindinėmis kryptimis: Europa kaip *priešpriesa* kitiems ir Europa kaip jos tautų *sandrauga*. Žengiant į XXI amžių, visi praeities Europos identifikavimo aspektai – geografinis apibrėžimas, tapatinimasis su politinėmis laisvėmis, krikščionybė, kultūra bei civilizacija – savo reikšmės nepraranda.¹⁶ Tikriausiai pats bendriausias Europos sąvokos apibrėžimas būtų „vienybė įvairovė“. Europiečiai niekad nesilenkė vienam valdovui, nesukūrė vieningos kultūros, niekad nepriėmė galutinių tiesų, nuolat kėlė klausimus, diskutavo, liko savikritiški – iš to ir kyla žemyno energija bei dinamizmas. Taigi ir pati Europos samprata, apimdama daugybę įvairių idėjų, niekad neturės vieno pastovaus branduolio, tikslaus apibrėžimo, neduos galutinio atsakymo.

NUORODOS:

1. Ovidijus. Metamorfozés. – Vilnius, 1990. – P. 50.
2. Rougemont D., de. The meaning of Europe. – New York, 1995. – P. 17-19.
3. The history of the idea of Europe. – London-New York, 1995. – P. 14-15.
4. Ten pat. – P. 26-27.
5. Geiss I. Kas yra europeičio istorija? // Šiaurės Atėnai. – 1999 05 08, p.1.
6. Rougemont D., de. Min. veik. – P. 71.
7. Europos mentaliteto istorija. – Vilnius, 1998. – P. 376.
8. Поршнев Б.Ф. Тридцатилетняя война и вступление в нее Швеции и Московского государства. – Москва, 1976. – P. 408.
9. Im Hof U. Švietimo epochos Europa. – Vilnius, 1996. – P. 86-87.
10. Rougemont D., de. Min. veik. – P. 66-67.
11. Ten pat. – P. 77.
12. JAV valdžios sandara / Jungtinių Valstijų Informacijos Agentūra. – B.v., b. m. – P. 17.
13. Rougemont D., de. Min. veik. – P. 80.
14. Ten pat. – P. 81-82.
15. Encyclopedia Britannica, 97. – CD-ROM.
16. The history of the idea of Europe. – P. 11.

Perception of Europe from the Ovidian times up to the present times

Inga BIELIAUSKIENĖ

On the basis of the literary sources the author presents the development of the concept of Europe as the conceptually comprehended territory. She analyzes how the perception was changing and points out Europe's efforts to unify into Europe's Union.

Raganos vaizdinys lietuvių liaudies kalendorinėse šventėse bei apeigose

Rita TATARIŪNIENĖ

Tyrimo objektas: lietuvių liaudies kalendorinių švenčių ragana. Tikslas: aptarti raganos vaizdinio apraiškas kalendorinėse šventėse. Metodas – lyginamasis. Išvada: lietuvių liaudies kalendorinių švenčių, apeigų kompleksse akcentuojamos raganos kenkėjiskos funkcijos. Negatyvi jos veikla žmogaus ir jų supančios aplinkos atžvilgiu ypač suaktyvėja svarbiausiais kalendorinio ciklo momentais – per Kūčias, Kalėdas bei per Jonines. Kalendorinių švenčių papročiuose ir teismų bylose aprašomos raganos kenkdamos naudojasi panašiomis priemonėmis.

Kūčių naktis – raganų suaktyvėjusios veiklos naktis. Buvo tikima, kad Kūčių vakarą negalima niekur toli eiti, nes raganos kladina, gali pakenkti. Jos ši vakarą labai pavojingos: lakojo po laukus, kaimus, lankosi pirtyse, kai kam užkemša kaminus, net vagia vaikus (tuo buvo tikima dar mūsų šimtmečio pradžioje). Kad raganos nesukeistų kūdikių, senesnieji valkininkiečiai Kūčių naktį lopšius visada apsupdavo paklodėmis. Raganos kenkdavo vaikams įvairiausiais būdais. Pavyzdžiui, buvo tikima, kad jos geria mažų vaikų kraują (LTA 1415/171) arba padaro juos labai blogus (LTA 1423/242/), apmaino, kol ne-pakrikštysti, todėl „ink krikšto prie vaiko nevalia užsigrižt pečiai“ (LTA 374^e/1244/). Teismų bylose raganos dažnai baustos, kad pakenkė gimdyvei ir jos vaiko sveikatai (2, 94–97). Šią naktį raganos kenkia ne tik vaikams – jos sugundo ir skandina jaunuolius, ieško ką užkutentti, ypač pavojingos moterims. Pasakojama, kaip iš visų kaminų, kur, senų žmonių įsitikinimu, raganos gyvenančios, ant šluotų sujojančios į vieną vietą ir keliančios dideles puotas bei besilinksminančios (3,15), prie eketės besivanojančios (1, 29). Dar sakoma, kad šią naktį ant tuščių avilių jos jojančios į žirnių šalį. Beveik visoje Lietuvoje paplitęs tikėjimas, kad „Kūčių naktį raganos, pasitepusios pažastis kažkokiais riebalais, joja ant avilių į žirnių šalį, ką jos ten daro, nežinia“ (1, 29). Iš kitų, analogiškų šiam, tikėjimų galima spręsti, kad žirnių šalis, į kurią ant tuš-

čių avilių suskrenda žirniauti raganos, yra kažkokiam kitam pasauly, kur tuo metu vasara (1, 29).

Kūčių naktį raganos pavojingos ir naminiams gyvuoliams. Gerai žinomas tikėjimas, kad jos šią naktį kerpa avis. Šeimininkai, norėdami jas apsaugoti nuo raganų bei jų kerų, patys turi „avis kirpti Kūčiose, nes po to raganos niekad jų nekerpančios“ (1, 26). Kūčių dieną atliekami įvairūs apsauginiai veiksmai, norint ir karves apginti nuo raganiškų kerų, kurie joms ypač pavojingi Joninių naktį: „Kūčių dieną pamelžus karvę, reikia tris kartus užpilti pieno ant karvės, tai šv. Jono naktį raganos neišmelžia tos karvės“ (1, 242).

Kūčios – šeimos šventė, švenčiama uždaroste mikrosocialinėje aplinkoje, kartu tai ir šeimos santarvės diena. Valgyti Kūčių vakarienės prie šventinio stalo sėda visi tos šeimos nariai (jei dar buvo neišėjė samdiniai, jie irgi sėsdavo valgyti Kūčių). Šeima, kurioje būdavo neporinis valgytojų skaičius, pasikviesdavo neturtingą bešeimį, kad būtų „pilnas“ skaičius. Tačiau paprastai tą vakarą niekas niekur neidavo, todėl Lietuvoje žino mas tikėjimas: „jei Kūčių vakarą kas ateina, tai tą laiko raganum (arba ragane), norinčiu pikta padaryti“ (1, 30). Kai kuriose Lietuvos vietovėse sakydavo, kad „Kūčių dieną iki Kristaus užgimimo neverta pas nieką eiti, nes lakojo raganos ir viskas bus be naudos“ (3, 15). Tikriausiai su raganų siautėjimu ir lakstymu susijęs ir šis tikėjimas: „Kūčios pavalgius neiti į orą, nes kerētojai leidžia tokį vėją, kuris gali užkerēti“ (1, 29). Ir nors „raganos“ terminas čia neminimas, tačiau su jos vardu labai dažnai siejamas stiprus vėjas, viesulas, vėjo sūkury, vadintas „raganos taure“; arba – apie blogą orą, pūgą sakoma „raganų kermošius“ (LKŽ 18). „Kada būdavo viesulai, tai žmonės sakydavo: jau velnias raganą peklon neša“ (LKŽ 17). Teismų bylose randama duomenų apie raganų galią kelti vėją ir juo žmonėms, gyvuliams siustyti ligas. Todėl minėtame pavyzdzy „kerētojai“ labai primena raganas (2, 143).

Taigi raganoms taip siautėjant, Kūcių vakarą ir naktį žmonės imdavosi įvairiausią priemonių, kad nuo jų apsigintų. Buvo sakoma: „Norint apsisaugoti nuo raganų, reikia auksiniu rakteliu apibrėžti aplink save ratą” (1, 30), tačiau yra žinoma ir paprastesnių priemonių: „Reikia padėti ilgą rožančių ir į vidurį atsistoti” (1, 30). Be to, kad pasirodžiusias raganas būtų kuo pažaboti, po stalu pasidėdavo apynasri (3, 15). Raganos ir apynasrio sasažyj pastebime ir Joninių burtuose.

Pasakojimų apie raganas, veikiančias per Kūcias, maža. „Raganos vaidenasi Kūcių vakari. Jodžaly – tokai kaimas yra. Tam kaimi gyveno tévas, mergiotés keturi os ir močia. Nér kas įmaišo pyrago Kūčiom. Visos tingia. Apie pavakarį įmaišo. Tai pati prieklia – metas kepti. Pati iškepa. Neprisitaiso iki dyliktos valandos pavalgyt. Išnešė blékeles priemenę, padėjo ant lentynos. Ruošia Kūcias. Katé kap šoko unt blékelį no gryčios, tos blékelės čerški čerški žemén! Tos bobos par kaimu, kad vaidenas! Kaimynai atejo, o čia katé vaikšto. O jos raganom įtikėj – kad vaidenas” (3, 16).

Dažniau raganos rodydavosi per Kalédas. Sakyta, kad „per Kalédas einant į bažnyčią, reikia apsivilkti naujais rūbais. Tada galési bažnyčioje pamatyti raganas ir sužinosis jų darbus” (1, 40). Svarbu pažymeti, kad beveik vi suose tikėjimuose, kuriuose pasakojama apie būdus, padedančius pamatyti, atpažinti raganas, minima ir bažnyčia: atlikus tam tikrus veiksmus, ragana čia pamatoma.

Naujujų metų (kaip ir Kūcių bei Kalédų) naktis – ne-paprasta, netgi esą tada galima matyti, kaip raganos šoka. Tam reikia nueiti už klojimo ir atsistoti už akéčių. Prieš pat dyliktą pasirodysiančios raganos, kurios pirmiausia įvairiausiais būdais mēginsiančios gąsdinti, bet į tai nereikia kreipti dėmesio – lygiai dyliktą pradësiančios šokti. Tačiau šią naktį jos stengiasi ir pakenkti namams. „Naujujų metų naktį namus lanko raganos, ir jeigu randa kur nebaigtą darbą, ten apsigyvena visiems metams” (1, 43). Panašus tikėjimas žinomas ir apie laumes, kurios esą „ieško sau darbo visiems metams ir jei nuo Kalédų iki Trijų karalių užbaigsi visus darbus, tai jos, neturëdamos ką veikti, išeis į kitus namus” (1, 40). Raganų kaimynystė, žinoma, nebuvo pageidaujama: jei nori to išvengti, prieš Naujuosius turi baigtis visus darbus ir nepaliki nebaigtų kitiems metams.

Tikėta, kad Naujujų metų naktis pavojinga ir gyvu liams: „raganos aveles nukerpa arba bent lopinais iškarpa” (1, 45). Kad apsaugotum gyvulius nuo raganiškų kerų ir apsaugotum pats, reikia su uždegti grabnyčia per eiti kryžmai per tvartą (1, 45).

Per Užgavénies taip pat dažnai minima ragana. Žemaitijoje kartu su įvairiausiomis antropomorfinėmis Už-

gavenių kaukėmis po namus vaikšiodavo neatskiriamas trijulė: velnias, giltinė ir ragana (4, 11). Per Užgavénies atliekami tam tikri veiksmai suteikia atlikėjui galią per Velykas bažnyčioje matyti raganas: „Kai per Užgavénies pavakarieniai, reikia išsikrapštyti dantis ir trupinius suristi lopinukan, tai kai pirmą Velykų dieną eini bažnyčion, reikia tas lopinukas užsidéti už ančio, tai pamatysi visas raganas” (1, 91). Kitame panašiame pamokyme aiškiai nusakoma, kuo ragana skiriasi nuo kitų moterų: „Per Užgavénies valgyto sūrio gabalėlį reikia pasidéti pirmai Velykų dienai. Tada užlipk ant vargonų ir įsidék tą sūrio gabalėlį į burną, žiūrėk į moteris, esančias žemai bažnyčioje: jei kuri moteris yra ragana (apraganojanti karves), tai ant jos galvos pasirodo milžuvė” (1, 29). Čia raganos kerų objektas suprantamas daug siauriau nei anksčiau paminėtuose tikėjimuose: apsiriboja vien karvėmis, todėl raganai ant galvos pasirodo milžuvė, o ne koks kitas daiktas. Panašiai daryti galima ir per kitas šventes: „Su sūriu per Užgavénies, Velykas, Sekmines, Jonines suristi nosinėje ir nunešti į bažnyčią ir jei išriši, tai visos raganos matosis ant galvų užsidéjusiom dainyčiom” (LTA 374e/3151²/). Kartais vietoj raganos minimas burtininkas, turintis, beje, akivaizdžių raganos bruožų: „Per Užgavénies įsiuti į marškinius sūrio gabalą ir nešioti jį per visą gavęnę. Velykų rytą su tais marškiniais nueiti bažnyčion. Jei bažnyčioje bus koks burtininkas, tai pamatysi ant jo galvos ragus” (1, 30). Visi tikėjimai, susiję su sūrio palėpimu ir nešiojimu, mini, kad taip galima atpažinti, pamatyti raganą, tad pastarajame pavyzdje minimas burtininkas tikriausiai bus ją pakeitęs. Ragai burtininkui ant galvos taip pat gali būti nuoroda į raganišką sferą: „Be-ne nuo tų ragų ir yra tas raganų vardas” (LKŽ 17). Yra tikėjimų, kuriuose neakcentuojama, kad tik per Velykas, turint Užgavénienių sūrio, galima matyti raganas; juose teigiama: „Užugavų sūrio reikia kišenėj turėti”. Sako: „Aš turiu sūri, tai tada matau visus čerauninkus” (1, 91). „Čerauninkas” čia taip pat gali būti siejamas su ragana, nes, anot N. Vėliaus, tai yra vienas iš Lietuvoje vartotų raganos sinonimų (5, 219). Sūris padeda pažinti raganą ne tik per Velykas, bet ir per Užgavénies. Tačiau ir šiuo atveju sūri būtinai tam tikrą laiką būtina slėpti (nuo Naujujų metų iki Užgavénienų), nešioti priglaustą prie kūno: „Per Naujus metus įsidék užantin kietą sūri ir nešiok jį dieną naktį iki Užgavénienų. Užgavéniose nueik kur į valkuškas – ir ten prie tavęs prieis ragana ir sakys tau: „Ką tu čia tą niekā nešiojiesi? Mesk!” Bet sūrio nereikia išmesti, o tik raganą peržegnoti – ir ji atsitrauks. Taip galima pažinti raganas” (1, 43). Šiame tikėjime jau galima pastebėti ir krikščionybės įtakos elementų (ragana bijo žegnojimo), tačiau raganos ir sūrio (padedančio ją

atpažinti) motyvas – labai archajiškas, iš senosios lietuvių religijos ir mitologijos kločių.

Pelenų dieną, kaip ir Kūčių vakarą, nepriimtina vaikščioti į svečius: „Savo namuose tik glüdi, į kaimyną eiti gėda, – sako, tik bedieviai ir čerauninkai tą dieną basto si” (1, 105). Tokiu laiku atėjusieji vertinami neigiamai, kaip turintys slaptą, piktų ketinimą. Iš to galima spręsti, kad nepriimtinis (uždraustas) laikas žmonėms lankytis vieniems kitus buvo geriausias ir priimtiniausias raganų siautėjimams bei kerams.

Didžiojo penktadienio liturgijoje prisimenama Kristaus kančia ir mirtis ant kryžiaus. Tai vienintelė metų diena, kai bažnyčioje nelaikomos šv. Mišios, nedalina ma komunija. Tačiau, nepaisant tokių krikščioniškų elementų gausos, šią dieną taip pat pasirodo raganos: „Kas Didžių penktadienį eina išpažinties, tas yra viedzma”, arba „Didžių penktadienį neduoda komunijos, nes išpažinties eina čerauninkai” (1, 123), kurie „iš dungcių (stogų) šiaudus tąso ir jais puodynėles šutina” (6, 57).

Velykų ryta, norint pamatyti bažnyčio raganą, reikia turėti sūrio, nebūtinai laikomo nuo Užgavėnių. Tačiau tokį sūrį reikia ne slėpti, o atvirkšciai – rodyti. Tik taip atpažystama ragana: „Velykų ryta, einant apie bažnyčią, neškis sūrį ir kaišiok visiems po nosim, tada pamatysi visas raganas”, arba: „norint pamatyti raganą, reikia Velykų ryte einant į bažnyčią įsidėti sūrio, paskui bažnyčioj ji valgyti ir kitiems dalinti. Kas nuo tavęs ims ir valgys kartu su tavim, tai bus tikra ragana” (1, 132). Velykų ryta atpažinti bažnyčio raganą padeda ir Joninių sūris. Tačiau šiuo atveju raganu išskirtinis bruožas gan originalus: „Šv. Jono vilijoje reikia sudėti saldaus pieno sūrį ir sudžiovinti. Paskum per gavėnią kiekvieną sekmedienį būti per krapijimą bažnyčioje ir turėti tą sūrį kišenėje, o Velykų naktį einant į bažnyčią pasiimti tą sūrį, tai Velykų ryta pamatysi visas raganas, kurios bus bažnyčioje: joms bus su spyna surakintos lūpos ir žiūrės į duris” (LTA 337/601/). Be to, galima rasti ir paminėjimą, kurie dar labiau patvirtina raganų aktyvumą per Velykas. Šis laikas esą labai tinka burtams: „Velykų rytas, kai žmonės per Prisikėlimą eina aplink bažnyčią, tinka burtams arba kerštui, bet tokius burtus daryti šventu laiku – didelė nuodėmė („smertelnas griekas”). Burtais galima nukreipti ligas į kaimyno gyvulius, kaimynui kokią nors nelaimę užsiundi ty (kad griausmas trenktu jo namus arba trobas sudegintu). Darant burtus nekalba poterių, bet kai ką daro ar užkeikia” (1, 132). Taigi nors čia ir šneka ma apie didelę nuodėmę tokiu metu burti, tačiau šventas laikas žmonėms yra visai kitas nei raganoms, todėl jos ir gali skleisti savo raganystes bei burtus. Šiuo atveju kalbama ne tik apie raganų piktadarystes, nukreiptas

prieš žmogų – jos gali „nukreipti ligas ir į kaimyno gyvulius”. Tą patvirtina buvęs paprotys per Velykas smilkyti ir krapti gyvulius, kad jų raganos neapsėstu (1, 151).

Pasibaigus Velykų švenčių ciklui, su šv. Jurgiu ateina ir pavasaris. Jurginės yra svarbi pavasario pradžios šventė, kai ypač rūpinamas gyvulių sėkmė ir laukų derliumi. Tačiau ši diena pavoja linga žmogui. Daug kur Lietuvoje paplitęs tikėjimas, kad iki Jurginių negalima leisti beržų ar klevų sulos, nes šv. Jurgio naktį joje būna raganų, todėl esti negardti ir galima nusinuoduti. Jeigu sula jau leidžiama, tai Jurginių ryta ją išpila iš indo (nes ten esą raganos maudési), arba iš vakaro „apverčia dugnu viršun puodus nuo sulos, kad raganos neateitų nakčia praus tis” (1, 173). Tikima, kad šv. Jurgis rūpinasi gyvuliais, kol jie ganosi lauke, todėl būtent per Jurgines pirmą kartą į lauką išgenama banda. Sakoma, kad tuo metu „reikia padėti po tvarto slenkščiu du kiaušiniu, o per vidurį patiesti kelnes, tai tada karvė akių nebujos, jos nepakerės” (1, 175). Tuo pačiu tikslu karvės plaktos ir verba. Su raganomis, jų kerais susijęs ir tikėjimas, jog „vakare prieš šv. Jurgį reikia pamelžti karvę, kad kas pieno neatimtų” (1, 177). Taigi kaip ir per visas kitas kalendorines šventes, taip ir per šią, buvo stengiamasi apsaugoti tiek save, tiek savo gyvulius nuo raganų kenkėjiskų užmačių.

Joninės – vidurvasario, viena didžiausių senųjų kalendorinių švenčių. Ypatingą vietą jose užima tikėjimai, kad Joninių vakaras, o ypač naktis, – piktų dvasių ir raganų siautėjimo metas. Sakoma: „Dažniausiai buvo raganaujama Joninių naktį, daug rečiau – Trių karalių ar Kūčių naktį” (LKŽ 18). Ši naktis buvo pavoja linga tiek žmogui, tiek jo gyvuliams, pasėliams bei visai augalijai. Tad ypač daug žinoma įvairiausią maginių priemonių, apsaugančių gyvulius (dažniausiai – karves) nuo raganyscių. Visoje Lietuvoje buvo tikima, kad raganos gali atimti arba pagadinti karvių pieną. Sakoma, kad ankstų ryta, kol dar rasa nenukritusi, jos velka per ganyklas apynasrį, rankšluostį, koštuvą, prijuostę ar šiaip audeklą ir kalba: „I mane pienas... Tpriuska, tpriuska, duok man pieno... Tai tau pienas, tai man pienas” (1, 242). Tikėta, jei į tokią užkerėtą vietą ateis karvė ir užės žolės, jos pienas atiteks būrusiai raganai. Taip esą burta tose ganyklose, kur ganosi pieningos karvės arba – ant kaimyno ežios. Žmonės sakydavo, kad apynasrį (ar kitą savo daiktą, panaudotą raganiskiems kerams) parsinešusios namo, raganos pakabina ant sienos ir iš jo visada teka pienas, arba tiesiog iš jo raganos „melžia pieną”. Atimti pieną per Jonines esą nepaprastai lengva. Vieną kartą šv. Jono ryta išginęs vienas senukas arklius pasiganyti. Žiūri – kažkokia boba tąso palą po pievą ir šneka: „Man pusė, man pusė...” Tai senukas pasiėmės apynasrį tąso

po pievą ir sako: „Man visas, man visas...” Parsinešęs namo apynasrius žiūri, kad iš jų pienas bėga” (LPK 240). Panašių pasakojimų yra gana daug. Pakerėtą pieną galima „perduoti” ir savo karvei, t.y. padaryti ją pieningą. Tam reikia iš apynasrio ištakėjusi pieną sugirdyti savo karvei arba šv. Jono naktį pamelžti svetimą karvę ir pieną išpilti ten, kur gulėjo sava (LTA 974/128/) arba savo karvės snukį ištinti „raganine” (taip buvo vadinami vaisatai, priemonė apsisaugoti nuo raganos kerų) (LKŽ 20). Tokia karvė ēsdama užteršia žolę, ir kitos karvės, jos užėdusios, nustoja duoti pieno, o ištepusiojo karvė tampa dvigubai pieningesnė (LTA 1436/6/). Pieną raganos galėdavusios ir pagadinti – padaryti prastesnį, liesesnį. Täm jos „rasą braukia kiaušinio kevalu ir pila į bonką, – tuo būdu nubraukia grietinę nuo tų karvių, kurios užės tos žolės” (LTA 218/1081/). Raganos pieną gali pagadinti ir įvairiausiomis žolėmis: „Jei nori kaimyno karvę apragnoti, kad pieno neduotų, reikia Joninių vidurnaktį nuėjus, nieko nekalbant ir neatsigręžiant, iš kiekvienos išmelžti po tris lašus pieno, tada paimti devyniariopų tą dieną surinktų žolių, jas dar tą pačią naktį suvirinti, į tas žoles supilti išmelžtą pieną, triskart sumaišyti ir tuoju po triskart duoti savo karvėms gerti” (1, 224). Arba sakoma, kad raganos šv. Jono naktį vaikščioja po laukus ir barsto tokias žoles, kur karvėm pieną atima (LMD I 318). Žolėmis raganos pagadindavusios ne tik karves. Jų kerai galėdavę paveikti ir kitus gyvulius (kiaules, avis, arklius). Tam reikėdavo prirauti iš svetimo sklypo daug žolės ir „duoti ne tik karvėm, bet ir kitiems gyvuliams, tada seksis auginti ir laikyti, o kaimyno gyvuliai eis menkyn” (1, 244). Tokiu atveju būdavo sakoma: „Gyvuliai sukūdė, suraganauti” (LKŽ 19). Raganos gyvulius susargdinančios ar net išdvasinančios. Tačiau, kaip pastebi N. Vėlius, tokio pobūdžio tikėjimų užrašyta daug mažiau (5, 229). Dar vienas būdas ką nors „pačėravoti” arba karvių pieną atimti – skolinimas. „Šv. Jono dienoj nieko neskolinama, nes pienas labai genda” (1, 249). Raganų teismų bylose gausu faktų, liudijančių apie myriop ant lažo pasiūstas raganas už tai, kad jos pažvelgimu ir glostymu atimdavusios pieną (8; 9). Kai kuriose teismų bylose minimas ir „apraganotas” vanduo, kurio išgérę pastimpa arkliai (7, 490). Karvėms Joninių naktį ir ypač ryta gresiant tiek daug pavojų (o raganos užkeri visiems metams!), būdavo imamas įvairiausią priemonių jas apsaugoti nuo žalingų burtų pasekmii. Turint omeny, kad pavojingiausias ir dažniausiai atliekamas burtas yra „rasos braukimas”, nenuostabu, kad Joninių ryta niekas nenorėdavo pirmas išginti karvių: į laukus gindavo vėlai, kai rasa jau būdavo nukritusi, dažniausiai apie vidurdienį arba bent jau saulei patekėjus (be to, bijodamos tų pa-

čių kerų, moterys ir švenčių išvakarėse, dar prieš saulėlydį, suvarydavo karves į tvartą). Kad raganos pieno neatimtu ar visai gyvulių nepagadintų, ties tvarto durim ir tvarte kabindavo šermukšnio, kiečių šakelių. Sakoma, kad „šermukšnio šakelė raganoms smirda ir ji neina” (1, 228). Panašų, raganas atbaidantį poveikį turėjo gailiosios dilgėlės, devyndrekis, dagiliai, notrelės, epušės lapai ir šakelės, kuriomis apkaišydavo duris, diendaržio vartus. Tikėta, kad raganos, „pasivertusios mašalom ir uodais”, sugebėdavo pieną atimti, todėl būdavo užkemšami visi tvarto plyšiai (1, 228).

Būta ir kitokių apsisaugojimo nuo raganiskų kerų priemonių: gyvuliams duodavo „devynių raganų” aliejaus, karvėms ragus tepdavo degutu, tarp ragų degutu, o su grauduline žvake ant tešmens braižydavo kryžiukų, mušdavo karvę atbula šluota, tvarto duris užstatydavo akėciom, pakabindavo ant jų vyriškas kelnes arba uždėdavo rožančių, tvarte paslepdomo šv. Agotos duonos, graudulinę žvakę („Kartą vieno žmogaus karvėms raganos atiminėdavo pieną. Sulaukęs šv. Jono nakties, apkaišė tvartą šermukšniais ir užkišo grabnyčią. Rytą atėjės į tvartą žiuri – raganos griebta su dantimis už grabnyčios, imta pusė ir nukasta, o tvarte karvės tešmenų nepaneša” (1, 229)). Kaip matome, tarp įvairiausią apsisaugojimo priemonių pasitaiko ir krikščioniškųjų elementų, tačiau jie néra tokie dažni.

Būta ir itin sudėtingų būdų, kaip apsisaugoti nuo raganų: „Kai kur priimta tvarte, netoli durų, padėti klumpes ir veidrodį. Eidamos į tvartą, raganos turi atsitrenkti į klumpes ir palūžti kojas, o pasižiūrėjusios į veidrodį pamato, kokios jos baisios, ir tada, užmiršusios apsilankymo tikslą, pabėga” (1, 231). Šis tikėjimas įdomus tuo, kad nusakoma raganų išvaizda – jos baisios. Tarp sudėtingų apsisaugojimo priemonių galima paminėti ir tokią: „Reikia pragręžti ragą, įdėti gyvo sidabro ir vėl užkalti” (LTA 2088/178/; 208/90/).

Žmonės žinojė daug priemonių, kaip jau pagadintus gyvulius gydyti: per sietą kryžiaus ženklu pildavo vandenį karvei ant pusiaujo; sumaišydavo, išvirdavo ir sušerdavo po saujų įvairiausiąjavų (1, 247). Pagadintos karvės pieną (kartais koštuvą, per kurį jis buvo košiamas) virindavo keptuvėje, badydavo, pildavo į prikūrentą krosnį, melždavo arba košdavo ant pasagos, peilio, kitokių aštrιų, kartais net įkaitintų daiktų (5, 230). Buvo tikima, kad virinant arba badant užburtą pieną, žeidžiama pati raganai. Ji tada pasirodanti ir prašanti ką nors paskolinoti. Jeigu nieko negauna ir būna piktais išvejama, pienas pasitaiso: „Kartais verdamas pieno koštuvis švēstame vandenye, paimtame iš trijų bažnyčių. Si priemonė su teikia burtininkui baisių kančių. Ji, negalēdama to pa-

kęsti, eina į namus, kur verdamas koštuvis, ir prašo jai duoti kokį nors daiktą. Jai atsakius, prašo dovanoti ir grąžina karvėms pieną” (1, 245). Tačiau ragana ateina skolintis ne tik atliekant minėtus maginius, suteikiančius jai skausmo veiksmus, taip ji daro norédama ir ką nors „pačeravoti” (1, 245). Ragana pasirodo ir tada, kai žmogus rūkina rupūžę, kuri išžasdavusi karves. Norint atitaisyti karvės pieną, reikia į ji įdėti žmogaus išmatų (tada raganai pienas ims dvokti), girdyti arba mazgoti karvę dagilių arbata ir t.t. (5, 230).

Nuo karvių pakerėjimo buvo žinoma ir užkalbėjimų: „Užmušu burtus, raganas, piktas maces, visokius škadlyvus žmones mūsų Išganytojo Jėzaus Kristaus pavelėjimu. Patsai Kristus muša piktadėjus <...> taip ir ašenai varau mano pikta darytojus, kapoju anuos visus per pusę ir išblaškau vardan Dievo Tėvo ir t.t. Amen” (BDŽ 84). Kaip matome, užkalbėjime tiksliai nusakoma, ką ir kaip užkalbėtojas daro raganoms (užmuša, kapoja per pusę). Matyt, tikėta, kad toks aiškus susidorojimo su jo mis nusakymas sukelia skausmą, panašiai kaip ir anksčiau minėtais atvejais (skirtumas tik tas, kad veiksmai su pakerėtu pienu atliekami realiai, o kerštas raganai nusakomas žodžiu). Kitame užkalbėjime, be palinkėjimo raganoms „pasidaryti galą”, nepamirštama dar ir sau pačiam gero pasilinkėti: „Sako, kad tai žodžiai nuo raganų. Persižegnojus, sukalbēti poterius ir sakyti: „Jūs piktos raganos, lėkit oru į jūras sau galo pasidaryti. Tegul liektie mano karvutėms tas gerumas koks buvęs. Tegul įteka trys šviežio pieno upelės į mano karvučių spenelius: viena iš jūrų, antra iš upių, o ši trečioji iš mano užvydų – piktadarių. Keturi kryžiai iš bėdos jūroj esti. Jūros motinėle, apdenk mane. Kas piktas nor mane kirsti, tegul kerta akmenį”. Sukalba poterius ir gana” (BDŽ 84). (Atkreiptinas démesys į tai, kad raganos pasidaro galą ir kad „jūros motinėlė” gali apdengti (apsaugoti?).

Joninių naktį nuo raganų reikia saugoti ne tik gyvulius, bet ir audeklus. Visoje Lietuvoje paplitęs tikėjimas, kad šią naktį negalima palikti audeklų lauke, nes raganos juos sudarko įvairiausiais būdais: išsiuvinėja valais, priaudžia, priraizgo ašutų, šerių privarsto. Taip sugadinus gabalus iškirpdavo ir išmesdavo (1, 231).

Per Jonines raganos pavojingos ir žmonėms: „Seniau raganos kviesdavo Joninėse vaikus: „Eikš, – sako, – kasnyką duosiu, galvelę sušukuosiu”. O kai primonydavo – užkutendavo. Tą dieną vienas neik” (1, 234). Buvo tikėta, kad raganas nuvaiko triukšmas, šaudymas, ugnis. Todel šią naktį žmonės nemiegodavo, kūrendavo laužus, kad kuo didesnius laukų plotus apšvestų, o nuo jaunimo dainų, šūkavimo ir muzikos skambėdavo visi laukai.

Taigi raganos maginė (kenkėjiška) veikla buvo per-

smelkusi daugelio kalendorinių švenčių ir papročių ciklą. Atskirais metų laikotarpiais skiriasi tik raganos kenkėjiškos veiklos aktyvumas, tuo tarpu objektas, į kurį nukreipiami raganos kerai, bei apsaugojimo priemonių, draudimų komplekso esmė išlieka ta pati.

ŠALTINIAI IR JŲ SANTRUMPOS

- BDŽ – Balys J. Dvasios ir žmonės. Liaudies medicina ir magija// Lietuvių tautosakos lobynas. – Bloomington, Indiana, 1951.
 LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius, 1978. – T. 11.
 LMD – Lietuvių mokslo draugijos tautosakos rankraščiai.
 LPK – Balys J. Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas // Tautosakos darbai. – Kaunas, 1936. – T. 2.
 LTA – Lietuvių tautosakos archyvas.

NUORODOS:

1. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. – Vilnius, 1990.
2. Jurginis J. Raganų gaudymo šimtmetis. – Vilnius, 1984.
3. Kudirką J. Kūčių naktis. – Vilnius, 1990.
4. Užgavėnės Užventyje // Liaudies kultūra. – 1992, Nr. 1.
5. Vélius N. Mitinės lietuvių sakmių būtybės. – Vilnius, 1977.
6. Vyšniauskaitė A. Mūsų metai ir šventės. – Vilnius, 1990.
7. Jucevičius L. A. Raštai. – Vilnius, 1959.
8. Kiela. Raganų deginimas // Diena. – 1935, Nr. 27 (831).
9. Kiela. Raganų deginimas Lietuvoje // Lietuvos žinios. – 1935, rugpjūčio 24 d.

The image of the witch in Lithuanian calendar festivals and rites

Rita TATARIŪNIENĖ

The image of the witch in Lithuanian folklore, beliefs, rites and judicial cases is a rather popular complex and polysemantic phenomenon. In the article the presence of the witch with more rare or frequent occurrences in Lithuanian calendar festivals is reviewed and its magical (harmful) power is emphasized. Throughout the entire complex of calendar rites the witch has been functioning as an actual woman with the ability of her own or that prescribed to her of being influential upon people, animate and inanimate world. The reflections of them have been sought for in the judicial cases on witches in order to make a better revelation of the manifestations of the image of the witch.

Vytauto Didžiojo universitetas
Donelaičio 52, Kaunas

Gauta 2000 02 14
Iteikta spaudai 2000 06 19

Katalikiškos pridedamosios pamaldos Lietuvoje

Švč. M. Marijos apsilankymo, Švč. M. Marijos Škaplierinės,
Švč. M. Marijos gimimo, arba Šilinės, atlaidai

Alfonsas MOTUZAS

Švč. M. Marijos apsilankymo atlaidai

Katalikų Bažnyčios kalendoriuje svarbios liepos 2–9 dienos, kai švenčiami Švč. M. Marijos apsilankymo atlaidai.

Evangelijoje pagal Luką minima, kaip Marija, per šv. Arkangelą Gabrielį gavusi Dievo apreiškimą, jog ji išrinkta būti Dievo Sūnaus motina, išsiruošia aplankytį savo giminaitės šv. Elžbietos, būsimojo šv. Jono Krikštytojo motinos. Pamačiusi Mariją, Elžbietą pirmoji iš žmonių pavadino ją Viešpaties motina ir ištarė žodžius, kuriuos katalikai kasdien mini maldoje „Angelas pasveikino Mariją”: „Tu labiausiai palaiminta iš visų moterų ir palaimintas tavo įscią vaisius!” (LK 1, 39–56). Šią šventę nuo 1262 m. pradėjo propaguoti pranciškonų vienuoliai. 1389 m. popiežius Urbonas VI ją įvedė visoje Bažnyčioje (1, 166).

Įdomiausius papročius, susijusius su šia švente, turi žemaičiai. Ypatingai ji švenčiama Žemaičių Kalvarijoje. Čia meldžiantis, giedant giesmes ir grojant muzikos instrumentais procesijomis apvaikštomas 19 koplyčių, kuriose yra 20 stočių, Kryžiaus kelias – Žemaičių Kalvarijos kalnai (1 pav.).

1637 m., parvykės iš Lenkijos, kur jau nuo 1608 m. buvo vaikščiojamas Zebrzydovskos kalvarijų Kryžiaus kelias, Žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius tuometiniuose Garduose įsteigė 19-os koplyčių Kryžiaus kelią ir atidavė juos parsikvestų vienuolių dominikonų globai. Nuo 1639 metų Gardų kalvarijos buvo pavadintos Žemaičių Kalvarija. Tiems, kurie šią šventovę lankė liepos 2–9 dienomis, popiežius Urbonas VIII suteikė Švč. M. Marijos apsilankymo atlaidus. Bažnyčioje yra dominikonų iš Romos pargabentas Marijos paveikslas, kurį žmonės garbina kaip stebuklingą. Stebuklingumo faktą bažnytinė vyresnybė pripažino 1643 m. (2, 375).

Tėsinys. Pradžia 1999 m. Nr. 6, 2000 m. Nr. 2.

Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus keliui (Kalnams) apeiti nežinomas autorius sudarė maldyną giesmyną, kuris tebenaudojamas iki šiol. Kalnų giesmėms pritardami, maldininkai seniau ir dabar groja tiek tautiniai, tiek akademiniai muzikos instrumentais. Išskirtinis yra pritarimas Kalnų giesmėms trimitais (žemaitiškai – patrūbociai).

Apeiginis paprotyς pritarti giesmėms muzikos instrumentais atėjės iš ikikrikščioniškų laikų. 1618 m. jézuitų kronikose „Annuae Littera S. Iesu” rašoma, kad apskrikštiję ir katalikais tapę žemaičiai perėmė vaidilų muzikos instrumentus: kankles, birbalus, lamzdžius, medinius trimitus. Pirmosiose procesijose dalyvaudavo klinikai ir trimitininkai (3, 23). Žemaičių vyskupijos hierarchai žinojo, kad žmonės naudojasi liaudiškais muzikos instrumentais, bet, regis, tai nešokiravo vietas Bažnyčios. Apie tai galime spręsti iš Simono Daukanto žodžių: „Šiandien (apie 1836 metus – aut. past.) dar didžiai retai tokią trūbą begal regėti, nes paprastai tirškina vario triūbelėmis, kuriomis meškininkai tancina, po kaimus vedžiodami. Tų trimitų garsas yra graudžia malonus, daugiau rūstus, ne kaip linksmas, keliąs klausantiems aistrą ir gailestį, kursai savo gausumu, graudingu mu lyginos su šios dienos variniais karės trūbais” (4, 66). Taigi jau XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje se nuosius Žemaičių krašto muzikos instrumentus keitė variniai pučiamieji instrumentai.

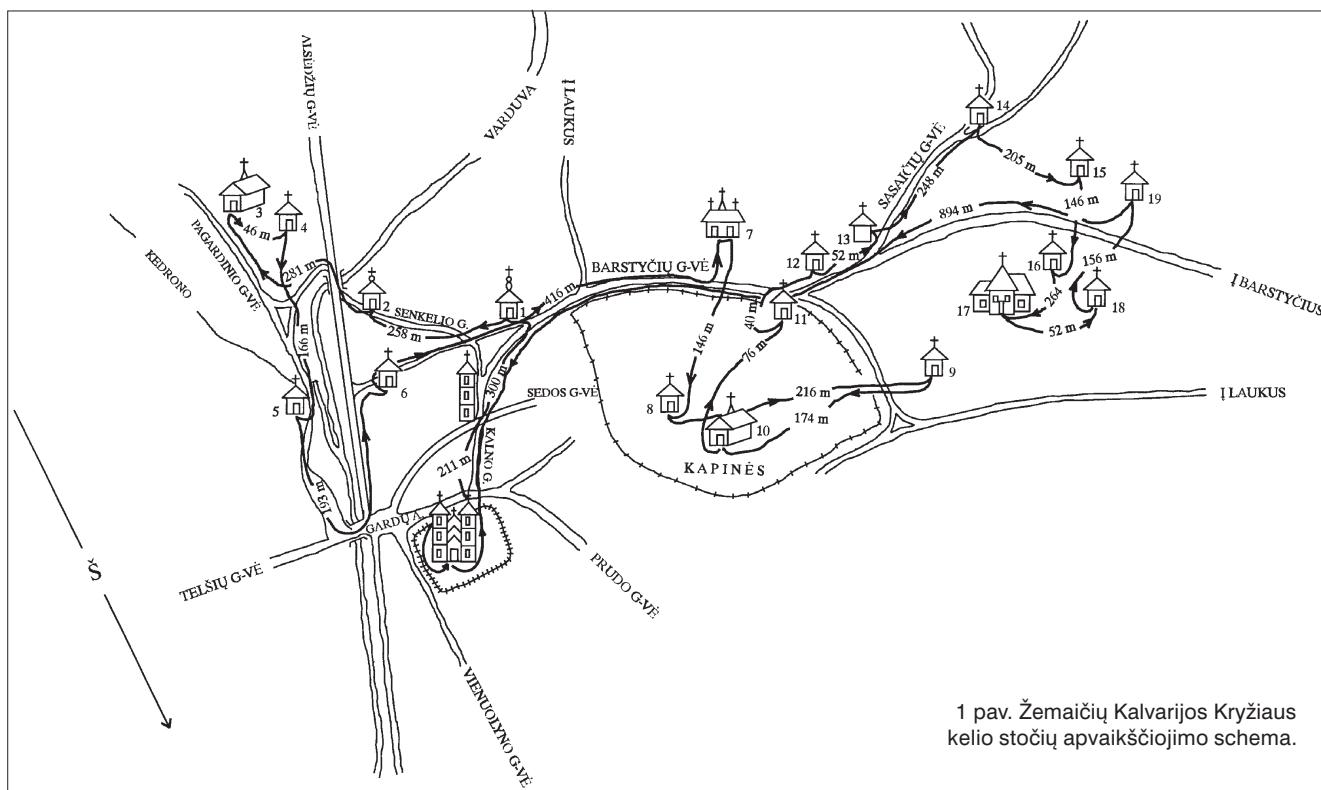
Apie tai, kad muzikos instrumentai lauke ir bažnyčioje skamba apvaikstant Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelią, mini ir lenkų istoriniai šaltiniai: „Grzmią trąby, bebny, i organ w kościele...” (5, 15–21). Taigi galima teigti, kad instrumentinis pritarimas giesmėms žemaičių kultūroje yra daug senesnis nei pati krikščionybė Žemaitijoje.

Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelyje vyrauja šios apeigos: atsiklaupimas ir persižegnojimas prie bažnyčios centrinio altoriaus bei 20-ies stočių (19-oje koplyčių), Švč. Sakramento bei Žemaičių Kalvarijos Dievo Motinos pa-

veikslo pagarbinimas, septynių koplyčių apėjimas, sustojimas, skambinimas varpais, pamokslų prie koplyčių saukymas, stočių kryželių bučiavimas, gulimasis ant žemės kryžiumi arba klūpėjimas laikant į viršų iškeltas rankas bei grojimas muzikos instrumentais.

Švč. M. Marijos apsilankymo atlaidai, kuriuose skamba Žemaičių Kalvarijos Kalnų maldos ir giesmės, vyksta dar dviejose Žemaitijos šventovėse: Tytuvėnų bernardinų vienuolyno bažnyčios kluatro bei Mosėdžio bažnyčios šventoriaus kalvarijos tipo Kryžiaus keliuose. Kodėl būtent šiose šventovėse atliekamos pridedamosios pamaldos? Motiejus Valančius „Žemaičių vyskupystėje” rašo: „Antanas Tiškevičia, vyskupas, 1742 m. klebonams Mosėdžio, Skuodo, Palangos, Gargždų, Kartenos, Salantų, Žagarės, Akmenės, Papilės, Kuršėnų, Šaukėnų ir visiems, arčiau Kalvarijos gyvenantiems, liepė kas metą vaikščioti į didžiąją kalvariją su parakvijomis” (6, 358–359). Iš M. Valančiaus raštų sužinome ir apie nelaiminges atsitikimus, įvykdavusius žmonėms masiškai keliaujant į Žemaičių Kalvariją ir Šiluvą. Mat nuo vyskupo Antano Tiškevičiaus įsakymo pradžios „pėscios eidavusios ištisos parapijos, taigi prisieidavo apsistoti miškuose” (7, 10). Žemaičiai labai pamėgo bent kartą per metus apvaikščioti Žemaičių Kalvariją, kur jiems nutikdavo visokių nuotykių: „Nuo pradžios šešioliktojo amžiaus lig mūsų gadynės žemaičiai gebėjo ir geba vaikščioti į atlaidus. Užvis nori eiti į Didžiąją Kalvariją. Tankiai šeimyniščiai, lygdamis su ūkininkais algą, išrokuoja sau keletą die-

nų šienpjūtę, kad galėtų Kalvarijos atlaidus užpelnyti. Todėl, prasidėjus nuo pirmos dienos liepos mėnesio mažne per dvi nedeli nugis, it senovėj (Descriptio Calvariae Samogitia Vilnae 1648 an.), buvoja Kalvarijoje kas dieną į dešimtį tūkstančių žmonių, katrie per kai kurias dienas ir naktis giesta ir meldžias, kalnus vaikščiodami” (6, 358–359). Žinodamas apie tas negeroves, kitas vyskupas, Jonas Dominykas Lopacinskis (1762–1778), émési kai kurių priemonių: „Visų pirma Lopacinskis užgyné bevaikščioti klebonams su parakvijomis į Kalvariją ir Šildlavą per didžiasias šventes. Metuose 1765” (6, 168). Tai rodo, kad vyskupas J. D. Lopacinskis turėjo duoti leidimą bernardinų provinciolui kartu su pranciškonais 14-os stočių Kryžiaus keliais ir Kristaus kančios laiptais išteigtį ir dominikonaskas Žemaičių Kalvarijos 19-os stočių kopijas, kurios ir šiandien yra Tytuvėnų bernardinų kluatre: „Metuose 1729 bernardinai, iš visų pusų į miestą Milano suvažiavę, ilgai šnekėjos apie reikalus savo zocano ir atskyre Lietuvos provinciją nuo provincijos Lenkų, kurio dviem lig šiolei vienas provinciolas valdė. Su sirinkimui baigiantis, bernardinas Antanas Burnickis, žemaitis, pasiémé būti gvardijonu Jeruzolimos klioštoriaus pas grabą Jėzaus Kristaus, kur ir nuplaukė (Roczniki Zakonu Franciczkanskiego). Trejetą metų pabuvęs, parvažiavo į Tytuvénus ir parsivežė gan žemės, iš tų vietų, krauju Kristaus apšlakstyti, imtos. Bernardinai, norédami, kad ta žemė visiems būtų matoma, 1771 m. išdirbo apsukui šventoriaus gražias mūro stacijas, o pas kožną už

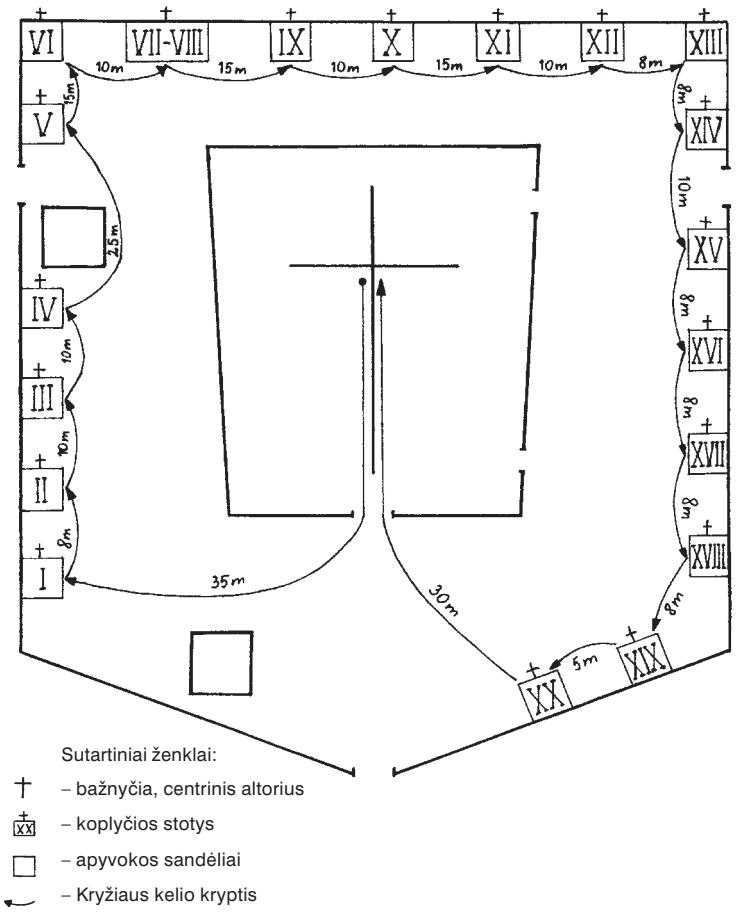
stiklo patalpino biškelį žemės, iš Jeruzalimos parvežtosios. Ketverius metus bernardinai nuleidę, p. Gruževskiu padedant, vidury šventoriaus išdirbo taip pat mūro koplyčią, minėjimui kančios viešpaties Jėzaus pašvęstą. I tą koplyčią einas kelias per trepes, o ant kožnos trepės yra taip pat žemė šventa, už stiklo patalpinta. Klemensas XIV, popiežius, visiems, katrie toj vietoj minės kančią Viešpaties, su teikė daug atlaidų, arba atpuskų” (6, 293–294).

Trumpai apibendrindami vyskupo Dominyko Lopacinskio nuopelnus Lietuvos Katalikų Bažnyčios kultūrai, galime teigti, kad uždraudamas vaikščioti klebonams su parapijomis į Kalvariją ir Šiluvą per didžiašias šventes, skatino steigti tokius religinius kultūros centrus kaip Tytuvėnų bernardinų vienuolyno bažnyčios kluatras.

Carinės Rusijos valdžia, uždarinėdama Lietuvoje vienuolynus bei tremdama dvasininkus į Sibirą, stengesi įvesti stačiatilybę. Tai matydamasi susipratę Lietuvos, ypač Žemaitijos dvasininkai visais įmanomais būdais kovojo prieš Lietuvos rusinimą. Žemaičių vyskupijos bažnyčių vizitacijų knygos liudija, kad „Mosėdžio parapijos turtingų ūkininkų ir vietas klebono dėka 1844 m. Mosėdžio bažnyčios šventoriuje buvo pastatyta 19 medinių koplyčių, kuriose buvo ant drobės pieštų paveikslų” (48). Taip čia atsirado viena paskutinių Lietuvos kalvarijų (2 pav.) (paskutinė – Veprių, įsteigta 1846 m.). Ši žinutė rodo, kad prie Žemaičių Kalvarijos Kalnų kulto paplitimo Žemaitijoje, be vienos vyskupų ir vienuolių, prisiėjo dar ir dieceziniai kunigai.

Tytuvėnuose ir Mosėdyje skaičiumi, tematika, maldų ir giesmių teksta bei kai kuriais apeiginiais papročiais atliekamos pridedamosios pamaldos yra beveik tokios pat kaip ir Žemaičių Kalvarijoje. Skiriasi tik kai kurie apeiginiai papročiai: apeinant Kryžiaus kelią nenulenkiama galva, nesakomi pamokslai, neaukojamos šv. Mišios, maldininkai nesigula ant žemės kryžiumi, negestikuliuoja į viršų iškeltomis rankomis, neapvaikštomas koplyčios, nebrendama per Kedrono upelį, skaudamos kūno vietas neprausiamos jo vandeniu, nesimeldžiamā už mirusiuosius. Skirtingos yra aklamacijų ir atliepų „Garbiname Tave, Viešpatie, Jėzau Kristau”, „Pasigailék mūsų, Viešpatie!”, „Amen” bei maldos „Melskimės” melodinės linijos. Tiekt Tytuvėnų, tiek Mosėdžio Kryžiaus kelyje prie kiekvienos stoties dėl nedidelio atstumo tarp koplyčių giesmininkai gieda tik du tris visos giesmės posmus, o Žemaičių Kalvarijos giesmės yra daug ilgesnės. Tam nepriestarauja ir lie-

2 pav. Mosėdžio šv. Arkangelo Mykolo bažnyčios šventoriaus kalvarijų tipo Kryžiaus kelio apvaikščiojimo schema.

tuviskas Katalikų Bažnyčios Liturginis maldynas. Žemaičių Kalvarijos Kalnų spektras yra platesnis nei Tytuvėnų ir Mosėdžio. Mosėdžio bažnyčios šventoriuje ir Tytuvėnų bernardinų vienuolyno bažnyčios kluatre nėra nei kapinių, nei keturkampės Mūro Kryžiaus koplyčios, ką turi Žemaičių Kalvarija.

Taigi matome, kad Tytuvėnų ir Mosėdžio kalvarijų Kryžiaus kelias ir jo apeiginė kultūra iš dalies yra autentiška, iš dalies pirmtako – Žemaičių Kalvarijos Kalnų – atspindys.

Žemaičių Kalvarijos Kalnų giesmių giedojimas, pritariantis variniais pučiamaisiais muzikos instrumentais ir apeiginių papročių praktika yra atėjusi iš Lenkijos.

Visos Žemaičių Kalvarijos Kalnų giesmės, išskyrus keletą, prieš tapdamos kalvarijų giesmėmis, pirmiausia buvo konkretaus Katalikų Bažnyčios kalendorinio laiko (dauguma – gavėnių ir Velykų vigilių) giesmės. Melodikos požiūriu su lenkiškomis bendros tik kelios giesmės: „Broliai, atminkim”, „Jėzau Kristau maloniusias”, „Karuunka” ir Visų Šventųjų litanija, o visos kitos – vietinės kilmės, autentiškos (9, 45–71).

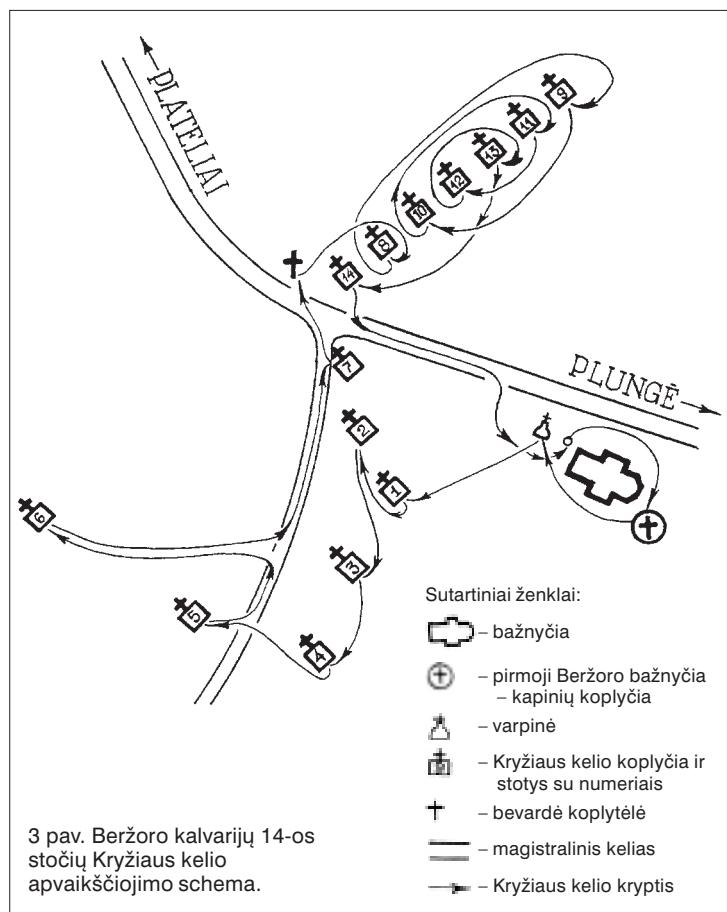
Švč. M. Marijos Škaplierinės atlaidai

Kitos tik Žemaitijoje religinėmis apeigomis išsiskiriančios pridedamosios pamaldos – Beržore liepos 16 d. vykstantys Švč. M. Marijos Škaplierinės atlaidai, kurių metu su maldomis ir giesmėmis yra apvaikščiojamas Beržoro kalvarijų 14-os stočių Kryžiaus kelias (3 pav.).

Švč. M. Marijos Škaplierinės kultas prasidėjo 1251 metų liepos 16 dieną, kai Kembridžio karmelitų vienuolyne apsireiškusi Dievo Motina ir įteikusi škaplierių sakydama, kad tai jos globos ženklas: kas dėvės škaplierių, gaus atsivertimo malonę ir neprazus. Karmelitų ordinatas Marijos Škaplierinės šventę pradėjo švesti nuo 1376 m., o visa Katalikų Bažnyčia – nuo 1726 m. (11, 214).

Beržore yra vienintelis Lietuvoje tik 14-a stočių turintis Kryžiaus kelias. Jis lankomas per Švč. M. Marijos Škaplierinės šventę. „Platelių klebonas Juozapas Vaitkevičius gavo iš vyskupo leidimą su atlaidais Platelių filijoje Beržore steigti Kryžiaus kelius. Žemaičių vyskupas Antanas Tiškevičius 1759 m. liepos mén. 22 dieną visa tai aprobavo“ (10, 12). Po metų bernardinų provinciolui Pranciškui Samovyciui leidus, Beržoro kaimo koplyčios buvo pašventintos (11; 5–10). Stočių lankytojams minėtasis provinciolas suteikė daug atlaidų (16; 164).

Šios kalvarijos, kaip ir Tytvėnų bernardinų vienuolyno bažnyčios šventoriaus klutro 14-os stočių Kryžiaus kelias, yra

pranciškonų kultūros atspindys. Kryžiaus kelio pamaldos vasarą atliekamos prie koplyčių, o žiemą – bažnyčiose (12; 67). Pranciškonai 14-os stočių Kryžiaus kelai gyvavo greta Žemaičių Kalvarijos 19-os stočių 20-ies vietų Kryžiaus kelio. Jiems sąveikaujant formavosi Beržoro kalvarijų Kryžiaus kelio apvaikščiojimo apeiginiai papročiai: klaupimasis ir persižegnojimas prie bažnyčios centriniu altoriaus bei 14-os stočių (14-oje koplyčių), Švč. Sakramento pagarbinimas, septynių koplyčių apėjimas, sustojimas, skambinimas varpais, pamokslių prie koplyčių sakymas, nusilenkimas, meldimasis iškeltomis rankomis bei grojimas muzikos instrumentais.

Apeiginio apvaikščiojimo papročiais bei muzika Beržoro kalvarijų Kryžiaus kelias yra Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio kopija. Skiriasi tik stočių skaičius, koplyčių architektūra bei atstumai tarp koplyčių. Beržore giedamos dvi giesmės ir viena (129) psalmė, kurios neskamba nei Žemaičių Kalvarijoje, nei lenkiškuose bei vokiškuose Kryžiaus keliuose. Tai „Sveika Marija, Motin mieliausia“ bei „Švč. M. Marijos Škaplierinės“ giesmės. Pusė maldų bei giesmių yra pranciškonų kilmės. Tai savotiški visos Beržoro kalvarijos kertiniai akmenys, atspindintys pranciškonų kilmę ir priešpriesinantys šalia esančiai dominikonų Žemaičių Kalvarijai. Reikia manyti, kad pridedamosios Beržoro kalvarijų Kryžiaus kelio pamaldos buvo skirtos tik Beržorui, nors visai netoliše veikė Žemaičių Kalvarija su dominikonų kilmės pridedamosiomis pamaldomis. Tai rodo, kad Beržoro kalvarijų 14-os stočių Kryžiaus kelio įsteigimas buvo susijęs ne tik su vienuolių dvasinių poreikių tenkinimu, bet ir su tarp vienuolių egzistavusia tarpu savio kultūrine „kova“.

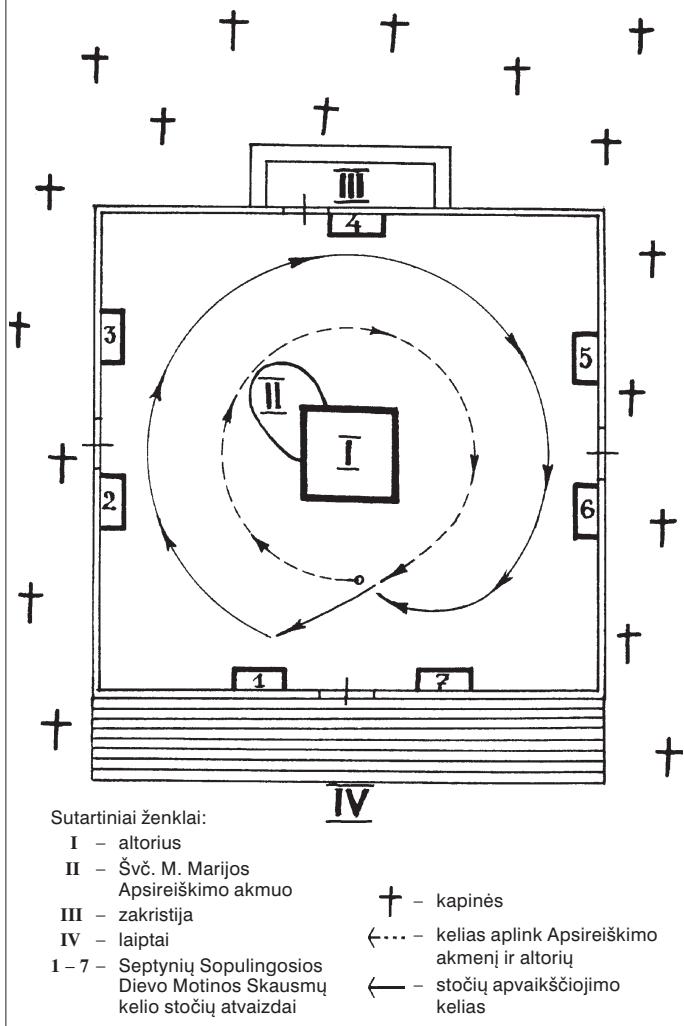
Švč. M. Marijos gimimo, arba Šilinės, atlaidai

Šiluvuje kiekvienų metų rugsėjį švenčiami Švč. M. Marijos gimimo, arba Šilinės, atlaidai. Jie prasideda rugsėjo 8 d. (Švč. M. Marijos gimimo diena, kurią Katalikų Bažnyčia švenčia nuo VII a. (1; 276)) ir baigiasi rugsėjo 15 dieną (Švč. M. Marijos Sopulingosios diena). Rugsėjo 14 d. švenčiama ir Šv. Kryžiaus išaukštinimo šventė. Šios trys šventės, matysime, ir sudaro Šilinės atlaidus.

Kartą piemenėliai, ganę bandą lauke, prie didelio akmens pamatė Poną palaidais plaukais, laikančią rankose Kūdikėlių ir graudžiai verkiančią.

Vienas piemenėlis tuoju nubėgo pas savo katechetą (Mikalojų Fierą) ir pranešė jam, ką matės. Šis pašikvietė kalvinistų mokytoją Saliamoną (Grodkį arba Grocijų), ir abu nuskubėjo prie akmens. Pamatę Poną, kreipėsi į ją: „Ponia, ko verki?“ Ta atsakė: „Todėl, kad prieš tai tose žemėse garbino mano Sūnų, o dabar čia sėja rugius“. Tai pasakiusi, išnyko. Tuos žodžius išgirdę, katechetas su mokytoju tarė: „Šmékla kažkokia buvo ar vaizduotės padarinys!“ Vakare, parginę bandą, piemenėliai émė pasakoti apie regéjimą valstiečiams. Tarp jų buvo vienas šimtametis aklas senelis, kuris tarė: „Kaimynai, kalbékite, ką norite, tik ne šmékla ant akmens pasirodė, bet pati Mergelė su savo Sūneliu, kurio garbei tose žemėse prieš aštuaniasdešimt metų buvo pastatyta senoji katalikų bažnyčia. O mūsų ponai ją pražudė“. Tokiais žodžiais Švč. M. Marijos pasirodymą Šiluovoje apraše šios vietovės seniausios (1661 m.) istorijos autorius Šiluvos prepozitas kun. Mykolas Svekauskas (13; 91–106). Pats dokumentas, regis, XVII a. karū ir okupacijų metais buvo pasliptas medinėje bažnyčioje ir rastas tik ją nugriovus, apie 1770 m. (2; 365). Šis apreiškimas išyko, matyt, 1607 metais, nors kai kurie tyrinėtojai linke jį datuoti 1612 m. (Ignatas Bušinskis) ar 1608 m. (kun. Juozas Vaišnora) (14; 49). Apreiškimo vieta kartais painiojama su buvusia bažnyčios vieta. Iš tikrųjų minimas didelis akmuo, gulėjęs laukuose tololi nuo buvusios bažnyčios. Tie laukai vadinami „bažnytinémis žemémis, bet ne kapinémis. Kapinés toje vietoje atsirado po Marijos apsireiškimo, ir akmuo tik vėliau atsidūrė kapuose. Būtent ta aplinkybė leido pastatyti kapinése ‘ant akmens’ mažą koplytélę. Kitaip būtų nesuprantama, kodèl 1625 m. kun. J. Kazakevičius įsteigė altarijā arti kapų antrajam kungiui“ (15; 519). 1663 m. vyskupas Aleksandras Sapiega iš naujo perstatė koplyčią, „o ant akmens, kur apsireiškė Marija, įrengė altorių. 1770 m. kun. Tadas Bukota iš Londono parvežė marmurinę Marijos su Kūdikiu statulą ir patalpino ją koplyčios altoriui“ (16; 403). Kai koplyčia ant akmens paseno ir supuvo, kun. Simonas Giedraitis „1818 m. pastatė naują, didesnę, savo stiliumi panašią į Vilniaus katedrą, medinę koplyčią, kuri čia išstovėjo ligi XX a. pradžios“ (2; 355). Naują mūrinę koplyčios projektą 1903 m. parengė Paryžiuje gyvenęs lietuvis architektas Antanas Vivulskis. 1912 m. minint Apsireiškimo 300 m. sukaktį, kun. Jonas Mačiulis-Maironis pašventino kerčinį akmenį. Nugriovus medinę koplyčią, jos altorius su londoniške Marijos statula perkeltas į bažnyčioje įrengtą Brangenybių koplytélę. Nauja Apsireiškimo koplyčia buvo pašventinta 1924 09 08 (17; 20). Jos su-

4 pav. Šiluvos Apsireiškimo koplyčios Septynių Sopulingosios Dievo Motinos Skausmų kelio stočių apvaikščiojimo schema.

détingą ir puošnų interjerą sudarė didysis altorius su aukštai iškelta Marijos statula ir balkonu chorui su vargonėliais.

1933 metus Apaštalinius Sostas paskelbė Šventaisiais Metais. Ta proga Šiluvos bažnyčios klebonas kun. P. Katela sumanė Didžiojoje koplyčioje įrengti Sopulingosios Dievo Motinos skausmų kelio stotis, kur skambėtų tam skirtos pridedamosios pamaldos: kalbant specialias maldas ir giedant giesmes būtų apvaikščiojamos 7 stotys: „1933 metais sueina lygiai devyniolika šimtmecių nuo tos dienos, kai Viešpats Jézus mirė ant kryžiaus dėl žmonijos išganymo. Todėl šie jubiliejiniai metai turi būti skirti ne tik Viešpaties Jézaus Kristaus kančių paminėjimui, bet ir Švč. M. Marijos Skausmų apmąstymui. Jau Lietuvoje nuo seno yra įvestas gražus paprotys prisiminti Viešpaties Jézaus Kristaus kančias, lankytis Kryžiaus kelius, o tuo tarpu Marijos Skausmų prisiminimui be kelių giesmių ar maldų nieko nėra. Todėl šventeję Metų proga kilo mintis įsteigti Šiluvos Sopulingosios Dievo Motinos takus, arba stacijas. Kad žmonės,

džiaugdamiesi jos Apsireiškimu ir Jos teikiamomis malonėmis, galėtų savo maldose prisiminti Jos Skausmus” (18; 6). Baigiantis Šventiesiems metams (1933), šių stočių atvaizdus Kauno arkivyskupas Juozapas Skvireckas pašventino ir iškabino Didžiojoje Koplyčioje (19).

Taigi minėtos religinės apeigos pilniausiai atskleidžia per Šilinės atlaidus Didžiojoje koplyčioje pridedamuji pamaidų metu maldomis ir giesmėmis garbinant Šiluvos Sopulingosios Dievo Motinos septynis skausmus (4 pav.).

Istoriniai šaltiniai liudija, kad Šiluvos bažnyčios Brangenybių koplytėlėje, be daugelio istorinių daiktų, menančių Apsireiškimo faktą, yra septyni grafitiniai atvaizdai, simbolizuojantys Sopulingosios Dievo Motinos Karunką (7 skausmų rožinį). Jie esą padaryti dailininkės V. Šmigelskaitės apie 1958 metus. Anot Šiluvos altaristos Edvardo Simaškos, „še septyni grafitiniai atvaizdai buvo darysti tam, kad Brangenybių koplytėlė viskuo būtų panaši į Didžiąjį Apsireiškimo koplyčią” (20; 165).

Skausmingosios Dievo Motinos, kuri apverkia savo Sūnų, garbinimo tradicija ypač išpopularėja velyvaisiais viduramžiais. XIII amžiaus viduryje vokiečių žemėse atsirado paprotys garbinti Marijos skausmus. Skausmų skaičius įvairavo – 5, 7, 9... iki 15. Evangelijoje randame eilutes, pasakojančias apie tai, kad Marija stovėjo Kalvarijose prie kryžiaus ir regėjo savo sūnaus kančią. Įvyko tai, ką prieš 33 metus buvo pranašavęs kunigas Simeonas: „Ir tavo pačios sielą pervers kalavijas, – kad būtų atskleistas daugelio širdžių mintys” (1; 283). Marijos skausmus kaip savo apmąstymu temą XIII a. pasirinko servitų vienuolių ordiną.

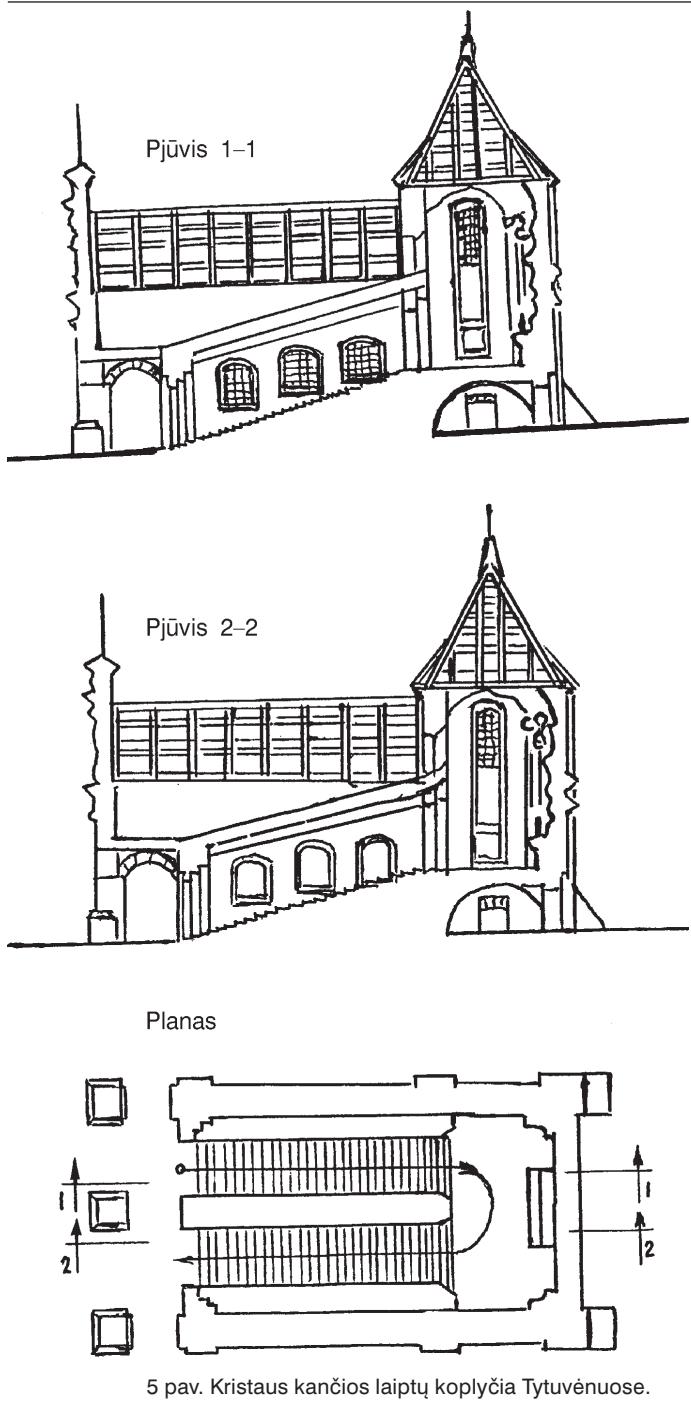
Servitų, arba Marijos tarnų, ordiną įkurtas 1233 metais Florencijoje tikslu apmąstyti Viešpaties Jézaus Kristaus kančias ir Švenčiausiosios Mergelės Marijos skausmus. Septintaisiais vienuolių atsiskyrimo metais, kai septyni vyrai 1240 metų Didijį Penktadienį meldėsi ir apmąstė Viešpaties Jézaus meditaciją Alyvų kalne, jiems apsireiškė Švč. M. Marija ir padavė škaplierių, kuriame buvo pažaizduoti septyni Jos skausmai. Apaštalu sostas ši apreikimą patvirtino ir paaikiškino, kad ne tik vienuoliai, bet ir pasauliečiai gali ši škaplierių nešioti. Tuo būdu nuo XIII a. Septynių Marijos Skausmų kultas pateko ir į pridedamąją liturgiją. Popiežius Paulius V (o paskui ir vėlesni popiežiai) 1606 01 14 dieną paskelbė škaplierius atlaidais ir suteikė dvasinių malonių (21; 68). 1660 m. pagrindiniam servitų vienuolių susirinkime buvo nurodyta, kad kiekvienoje bažnyčioje turi būti Švč. M. Marijos Skausmų statula arba 7 stotys, o 1668 m. šiam ordinui suteikta teisė šventi Dievo Motinos Marijos Skausmų šventę. 1674-aisiais įvestas Septynių skausmų rožinis, arba Karunka. Nuo 1717 m. šis titulas pradėtas suteikinėti bažnyčioms. Po popiežius Pijus VII 1814 m. nustatė Sopulingosios Dievo

Motinos šventę švesti rugpjūto 15 d., o popiežius Leonas XIII savo raštuose, kurie datuojami 1883 05 08 ir 1890 01 22, suteikė Marijos tarnų ordinui teisę steigtį ir šventinti Sopulingosios Dievo Motinos stotis bažnyčiose bei koplyčiose. Nuo tada minimi šie Septyni Marijos skausmai: 1) Marijos sielos skausmas, kai ji išgirdo Simeono pranaystę; 2) Marijos skausmas, kai teko naktį keltis ir su sūnumi bėgti į Egiptą; 3) Marijos skausmas beieškant šventykloje likusio dylikamečio Jézaus; 4) Marijos skausmas, kai mato kryžių į Golgotą nešantį Sūnų; 5) begalinis Marijos skausmas, matant prie kryžiaus prikaltą ir mirštantį Jézų; 6) Marijos skausmas, laikant mirusį Išganytoją ant savo kelių ir matant jo žaizdas; 7) Marijos skausmas, laidojant Jézų Kalvarijos uoloje (22; 134).

Apie 1450 metus ši pamaldumo tradicija iš Vokietijos paplinta į slovakų kraštą (23; 3), potridentiniu laikotarpiu pasiekia ir Krokuvą (Lenkiją). Krokuvos pavyzdžiu 1657 m. pirmą kartą ji pabandyta įdiegti Lietuvoje, Žemaičių vyskupystėje, Linkaičiuose, vyskupaujant vyskupui Petru Parčevskiui. „1657 m. pasiėmė dar įsteigti Linkaičiuose Marijos, Motinos Dievo, Loretą su septyniomis koplyčiomis ir išstatyti mūro klioštorių, kuriame galėtų mergaitės po valdžia vieno zokaninko premonstratensio dailiai gyventi. Tuos užrašus nuleido į Krokuvą premonratensų perdėtinui, kurs išsiuntė į Žemaičius vieną zokaninką, kad, koplyčias su klioštorių statant, priveižetų. Tuo tarpu parėjo marai, atvykės į Lankaučius kunitas vos prosuokė Bardauskiu (Mikolajus Jonas Bardauskis su savo moteria Elena Kšonstaukaite), kad bent koplyčią išstatytų, kuri būtų viena iš anų septynių” (16; 132). Ši istorinė medžiaga vertinga tuo, kad joje pirmą kartą Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijoje paminėtas faktas apie Sopulingosios Dievo Motinos Septynių skausmų takelių atsiradimą Lietuvoje.

Sopulingosios Dievo Motinos Marijos kelių (takelių) atsiradimas ir garbinimas Lietuvoje sietinas su 1771–1778 m. Tytuvėnų bernardinų vienuolyno bažnyčios kluatro pastatymu ir įrengimu. Čia šalia 14-os pranciškonų ir 19-os dominikonų Kryžiaus kelio stočių buvo ir 7 skausmų Dievo Motinos stotys, arba Karunka (toliau Karunka). Lenk. korona – vainikėlis. Šiandien šios pridedamosios pamaldos jau nunykusios. Reikia manyti, kad nykti jos pradėjo 1864 m. carinei Rusijai uždarius vienuolyną. Apie šią Karunką teprimena arkadose išlikusios stočių freskos: 1) Piloto rūmai, kur Motina regi savo Sūnų žiauriai plakamą; 2) Kristaus vainikavimas erškėtių vainiku; 3) Kristaus susitikimas su Švč. Motina; 4) Kristus Kryžiaus kelyje; 5) Kristus susitinka Simoną Kirenietį; 6) Kristaus nukryžiavimas; 7) kapas.

Giesmės, vadinamos Septynių skausmų Dievo Motinos karunka, į Lietuvą atkeliavo iš Lenkijos. Jas parašė

pranciškonas pal. Vladislovas iš Gielnovo (24, 131). Galima spėti, kad Marijos skausmų karunka Lietuvoje pirmiausia suskambėjo būtent pranciškonų bažnyčiose, iš kur paplito ir po kitas. Kada Karunka išversta į lietuvių kalbą, sunku pasakyti, bet tikriausiai ne anksčiau kaip XVII amžiuje. Ji yra J. Šrubauskio 1726 m. leidimo „Balse širdies“. Etnomuzikologiniu požiūriu ši giesmė yra lenkiškos kultūros atspindys.

1996 m. ekspedicijos metu Tytuvėnų bažnyčioje teko matyti pranciškoniską rožinį, kuris buvo padarytas iš septynių

vyšnios kaulelių. Vietinių gyventojų spėjimu, jam esą maždaug 200 metų ir vadinamas jis „Karunka“. Su šia „Karunka“ tretininkams apvaikštant Septynių skausmų Dievo Motinos stotis sukant vėrinį į priekį ir meldžiantis prie Septynių Marijos skausmų stočių, „ant kauliuko“ buvo kalbama po vieną „Sveika, Marija“. Stotys Tytuvėnų kluatre buvo apvaikščiojamos Šilinių atlaidų metu, ypač rugsėjo 15 dieną, per Švč. M. Marijos Sopulingosios dienos paminėjimą. Stotys apeinamos vykstant į Šiluvą arba grįžtant iš jos. Šios pride-damosios pamaldos išsiskyrė tradiciniu atsiklaupimu ir persižegnojimu prie pirmos ir paskutinės stočių bei poterių „Sveika, Marija“ kalbėjimu einant tarp stočių. Pabaigus vaikščioti visada buvo sukalbama „Viešpaties Angelas“. Ši malda giesmė tiek Žemaitijoje, tiek visoje Lietuvoje yra viena sudėtinė šermenų bei mirusiuju minėjimų pridedamujų pamaldų dalis. Instrumentinė muzika šiose pamaldose neskambėjo (25). Rašytinių šaltinių apie pamaldumo tradiciją Tytuvėnų bernardinų vienuolyno bažnyčios kluatre nėra. Vie-na aišku, kad šios stotys buvo skirtos labiau liaudžiai nei dvasininkams.

Vepriuose buvo minimi šie Sopulingosios Dievo Motinos skausmai: 1) skausmas prie Jėzaus kapo; 2) skausmas, kada Jėzus nuimamas nuo kryžiaus; 3) Kalvarijos kalne, arba skausmas, kad Jėzus pakeltas su kryžiumi; 4) skausmas, kada Jėzų kala prie kryžiaus; 5) skausmas, kada Jėzus apnuoginamas; 6) Kalvarijos kalno papédėje, arba skausmas, kada Jėzus parpuola trečią kartą; 7) skausmas, kada Jėzus sutinka verkiančias moteris; 8) prie teismo rūmų vartų arba skausmas, kada Jėzus parpuola antrą kartą; 9) Jėzus sutinka šventąją Veroniką; 10) Simonas Kirenietis Jėzui padaeda nešti kryžių; 11) Jėzaus susitikimas su Motina; 12) Paskutinė Vakarienė (20; 130).

Kaip matome, visų Marijos takelių stočių siužetai skirtingi. Septynių Sopulingosios Dievo Motinos skausmų stočių atsiradimas Šiluvoje siejamas su Linkaičių, Tytuvėnų bei Veprių Marijos takeliais.

Per Šilinės atlaidus Didžiojoje koplyčioje pridedamujų pamaldų metu Septynių Sopulingosios Dievo Motinos skausmų stočių apvaikščiojimo apeigas sudaro: didžiojo altoriaus apéjimas keliais; šalia esančio Apsireiškimo akmens palietimas (rankomis arba lūpomis); Švenčiausiojo Sakramento pagarbinimas; nuo altoriaus einant pagal laikrodžio rodyklę, Septynių Sopulingosios Dievo Motinos skausmų stočių lankymas, prie kiekvienos atsiklaupiant, kalbant maldas ir giedant giesmę „Stovi Motina“. Septynių Sopulingosios Dievo Motinos skausmų kelias baigiamas kapinėse palaidotų mirusiuju pagerbimu (20; 126–197).

6 pav. Kalvarijos Europoje.

■ – Kalvarijų Kryžiaus kelai.

— Lietuvos kalvarijų Kryžiaus kelai – Šiaurės rytų
Europos katalikiškosios kultūros riba.

Kai kurios parapijos atvykdavo su instrumentiniais ansambliais bei orkestrais, kurie grodavo kas antrą giesmės posmelį, taip leisdami giesmininkams pailsėti ir suteikdami pridedamosioms pamaldoms iškilmingumo (26).

Pranciškonai himną „Stabat Mater“ („Stovi Motina“) giedojo ir servitų ordinatas, kaip pagrindinę giesmę, apvaikštant Sopulingosios Švč. M. Marijos kelią. Šiluovoje Sopulingosios Dievo Motinos septynių skausmų kelio įsteigėjo kun. Petro Katelos knygelėje „Sopulingosios Dievo Motinos Karunka ir Skausmų Keliai“ neužsiminta, kad

pagarbinamas Švenčiausiasis Sakramentas ar paminimi kapinėse palaidoti mirusieji (18).

Švenčiausiojo Sakramento pagarbinimo pridedamose pamaldoose kilmė sietina su Dievo Kūno švente, kuriaj popiežius Urbonas įvedė 1264 m. Popiežius rėmėsi apreiškimu šv. Julijonai (1246), kuris buvo skirtas Lječo miestui. Iš pradžių šventė minėta tik mišiomis ir brevioriaus maldomis, bet vėliau (XIV amžiuje) imta rengti procesijas su Švenčiausiuoju Sakramentu. Tai suteikė šiai apeigai dramatišką ir liaudišką atspalvį (27; 377). Gau-

siai ir meniškai išpuoštos Švenčiausiojo Sakramento koplyčios bei tabernakuliai, skambančios maldos ir giesmės, kaip ypatingos pagarbos Švenčiausiajam Sakramentui meninė išraiška, įsitvirtino pridedamosiose pamaldose kartu su naujomis garbinimo formomis.

Lietuviškųjų maldų giesmės „Garbinkime Švenčiausią Sakramentą“ melodinės linijos gerokai skiriasi nuo lenkiškųjų. Tai liudija vietas tradicinių dainų, šokių, raudų muzikos įtaką joms. Skambėdavo jos Šiluvoje. Tęsdavo vadovai, o maldininkai ir giesmininkai tik pritardavo (24; 180).

Mirusiujų paminėjimas giedant „Viešpaties Angelas“ sietinas su koplyčią supančiomis kapinėmis bei ankstesniu papiročiu Tytuvėnų bernardinų vienuolyno kluatre apvaikščioti Septynių Skausmų Dievo Motinos karunkos stotis.

Manytina, kad kunigo P. Katedos Šiluvos Didžiojoje koplyčioje įvestos pridedamosios pamaldo buvo skirtos ne vien paminėti devyniolika šimtmečių nuo dienos, kai Viešpats Jėzus mirė ant kryžiaus, ar prisiminti Marijos skausmus, bet kartu ir istoriškai įtvirtinti ar net atgaivinti Tytuvėnų bernardinų vienuolyno bažnyčios kluatre gyvavusią Septynių Skausmų Dievo Motinos karunkos stočių apvaikščiojimo tradiciją.

Ekspedicijų metu surinkti šaltiniai liudija, jog „žmonėse susiformavusi samprata, kad, norint gauti visuotinius Šilinių atlaidus, reikia pasimelsti, pirma, – prie Septynių Sopulingosios Dievo Motinos grafitinių atvaizdų (stočių) Šiluvos Brangenybių koplytėlėje; antra – meldžiantis ir giedant apeiti Septynių stočių Sopulingosios Dievo Motinos Skausmų kelią Apsireiškimo koplyčioje; trečia – apvaikščioti Septynių Skausmų Dievo Motinos karunkos stotis Tytuvėnų bernardinų vienuolyno bažnyčios kluatre, ketvirta – užlipti keliais Tytuvėnų Kristaus kančios laiptais („gradusais“)“ (28).

Kitos Šiluvos Švč. M. Marijos gimimo dienos atlaidų apeigyno pridedamosios pamaldo – Tytuvėnų bernardinų vienuolyno bažnyčios kluatro Šventųjų laiptų koplyčios apvaikščiojimas su maldomis ir giesmėmis keliais lipant laipteliais į viršų (5 pav.).

Kristaus kančios laiptų garbinimo Tytuvėnuose idėja perimta iš Vilniaus bernardinų vienuolyno bažnyčios.

Tytuvėnų Šventųjų laiptų koplyčia – vienaaukštė, žemu masyviu bokštu, kurį dengia keturšlaitis stogas. Čia įrengti dveji laiptai: vieni marmuriniai, skirti maldininkams keliais lipti, kiti, esantys šalia, mediniai, nulipti. Yra kuklus altorius. Skirtingai nuo Vilniaus bernardinų koplyčios, kur yra 28 laipteliai, čia yų 31. Pirmasis be jokios relikvijos, kiti 30 – su relikvijomis, uždengtomis stiklu.

Ekspedicijos metu paaiškėjo, kad „gradusų“ koplyčioje buvo šarvojami mirusieji, taigi ji turėjo ir kapinių koplyčios paskirtį. Bernardinai stengėsi patarnauti įvairiais žmo-

gaus gyvenimo atvejais, tarp jų ir laidotuvių apeigose. Viečinių gyventojų teigimu, koplyčioje buvo šarvojami vieniši žmonės. Giesmininkai ateidavo iš vakaro pagiedoti ir pasimelsti už mirusiojo sielą. Giedodavo „Karunką“, „Patronus“, „Graudžius verksmus“ bei, kaip ir Vilniaus Šventuosiuose laiptuose, Švč. Jėzaus Vardo rožinį. Šio rožinio giedojimas vienija abejus Lietuvos Šventuosius laiptus. Koplyčioje prie mirusiojo Kalnai negiedami.

Tytuvėnuose giedamo Švč. Jėzaus Vardo rožinio melodika skiriasi nuo vilniškės ir yra artima Žemaičių Kalvarijos Kalnų giesmių melodikai.

Tytuvėnų Šventųjų laiptų apvaikščiojimas pradedamas tradiciniu atsiklaupimu, persižegnojimu ir malda. Čia, kaip ir Vilniuje, ant kiekvieno laiptelio kalbami poteriai, bučiuojama relikvija ir lipama keliais aukštyn. Laiptų viršuje esančiame altoriuje yra išrašyta malda. Ją perskaičius, sukalbami penkeri poteriai ir leidžiamasi antraisiais laiptais. Maldininkai, vykstantys kartu su orkestrantais, laiptus apvaikšto individualiai, be muzikos pritarimo. Jei eina maldininkų minia, Šventaisiais laiptais lipa po du žmones. „Gradusai“ ypač lankomi vykstant į Šiluvą ar grižtant iš jos per Šv. Kryžiaus Išaukštinimo šventę, rugsėjo 14 dieną (26).

Katalikų Bažnyčios praktikoje autentiško kryžiaus, ant kurio prikaltas mirė Jėzus Kristus, pagerbtuvės žinomas jau nuo 335 m., kai Romos imperatoriaus Konstantino Didžiojo motina Elena rado Palestinoje Šventojo Kryžiaus relikvijas. Liturginė Šv. Kryžiaus Išaukštinimo šventė įvesta VII amžiuje (29; 113). I Lietuvą ji atėjo kartu su krikščionybe, o XVIII a. Tytuvėnų ir Šiluvos apylinkėse tapo liaudies pamaldumo tradicija.

NUORODOS:

1. Bulota A., Benys L. Šventųjų gyvenimai. – Kaunas, 1994.
2. Vaišnora J. Marijos garbinimas Lietuvoje. – Roma, 1958.
3. Bagužas Br. Alsėdžių parapijos 500 metų istoriniai bruožai. – Telšių kunigų seminarija, 1976.
4. Daukantas S. Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių. – Vilnius, 1988.
5. Festyna Wielkiej Kalwaryi na Źmudzi / Opowiadanie Koroniny Proniewskiej. – Wilno, 1856.
6. Valančius M. Raštai. – Vilnius, 1972.
7. Matusas J. Motiejus Valančius kaip istorikas // Senovė. 3 – Kaunas, 1939.
8. Mosėdžio bažnyčios inventoriaus ir vyskupų vizitacijos knyga. – Mosėdis, 1922.
9. Motuzas A. Žemaičių ir Zebrzydovskos (Lenkija) kalvarijų Kryžiaus kelių (Kalnų) muzika: sąsajos ir skirtumai // Tiltai. – Klaipėdos universitetas, 1998, Nr. 2–3 (4–5), p. 45–71.
10. Liber Confr. Sacratin Skapuliara anno 1760 // Michevičius J. Plateliai ir jų apylinkės: diplominis darbas. – Kaunas, 1937.
11. Giniūnienė A. Beržoro stacijos // Krantai. – 1989, Nr. 12.

12. Droga Krzyżowa / Opracoval ks. J. Kopeć. – Poznań, 1987.
13. Historya Fundowania Zagubienia i Przywrocenia Kościoła N. P. Cudownej Szydłowskiej; laikoma Šiluvos bažnyčios archyve, tekstą nurašė ir atspausdino L. A. Juciewicz knygoge „Przystowia ludu litewskiego”. – Wilno, 1840.
14. P. K. Šiluvos Švč. M. Marijos koplyčia // Katalikų pasaulis. – 1989, Nr. 15-16.
15. Lietvių enciklopedija. T. XXIX. – Boston, 1963.
16. Kviklys Br. Lietuvos bažnyčios. Kauno arkivyskupiją. T. 3. – Chicago, 1983.
17. Our Lady of Siluva by Rev. John C. Jutt. – Boston, 1959.
18. Katela P. Sopulingosios Dievo Motinos Karunka ir Skausmų kelias. – Kaunas, 1934.
19. Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas. Byla 89–Nr. 2357.
20. Motuzas A. Sopulingosios Švč. M. Marijos kelių kilmė ir garbinimas Lietuvoje // Lietvių Katalikų Mokslo Akademijos metraštis, t. XIII. – Vilnius, 1998.
21. Septynių Marijos Skausmų Škaplierius // Pranciškonų pasaulis (Kretinga). – 1937, Nr. 3.
22. Servites. New Catholic Encyclopedia. – Palatine, 1967.
23. Novena mūsų Sopulingosios Motinos garbei / Sustatė ir surinko kun. Jeronimas R. Keanc, O. S. M., sulietuvino kun. Anastazas Valavičius. – Chicago, 1938.
24. Kantak K. Bernardiny Polscy, t. 1. – Lvov, 1933.
25. Pat. Vozgirdienė-Sereikaitė O., g. 1908 m. Šiaulių apskr., Luokės vlsč., Raplių k., gyv. Luokėje // Šv. Antano religijos studijų instituto prie Vytauto Didžiojo universiteto Katalikių teologijos fakulteto ekspedicijų (1995–1999) medžiaga (toliau – šv. Antano RSI).
26. Pat. Virbukas S., g. 1911 m. Raseinių apskr., Tytuvėnuose, gyv. Tytuvėnuose // Šv. Antano RSI.
27. Liturginis maldynas. – 1992.
28. Pat. Simaška E., g. 1909 m. Kavarsko par., Pasusienio k., gyv. Šiluvoje // Šv. Antano RSI.
29. Vyšniauskaitė A. Mūsų metai ir šventės. – Kaunas, 1993.

Roman Catholic additional services in Lithuania

Festivals of St. Mary's Visitation, of St. Mary Škaplierinė, of St. Mary's Birth or the Šilinė festival.

Alfonsas MOTUZAS

This is the third part of the cycle on Roman Catholic additional services containing the summer period.

On June 2–9, the church festival of St. Mary's Visitation is celebrated. The most interesting rites related to this church festival are practised by Žemaičiai. This festival is particularly celebrated in Žemaičių Kalvarija. Here, playing musical instruments with processional chants and prayers the Way of the Cross is being walked over, which consists of 19 chapels (20 stations). In 1637, on the basis of the Polish Calvary of Zebrzydowska, the Way of the Cross of the Žemaičių Kalvarija was founded by bishop Jurgis Tiškevičius of Žemaičiai. The prevailing rites of the Žemaičių Kalvarija are the following:

the kneeling down and crossing oneself at the central altar of the church and by stations (twenty of them), the glorying of the miraculous picture of the Mother of God and the Most Holy Sacrament, the walking around seven chapels, the stopping, the ringing bells, the preaching by chapels, the kissing crosses of the stations, lying down on the ground by a cross or standing on the knees with the hands up and the playing musical instruments.

There are two more sacred places in Žemaitija – the church cloister of the Bernardine Monastery in Tytuvėnai and the church yard of the church in Mosėdis – where the St. Mary's Visitation festival is celebrated. The rites performed are similar to those of the Žemaičių Kalvarija.

The festival of St. Mary Škaplierinė takes place in the small town of Beržoras on July 16. Here, the Way of the Cross consisting of fourteen stations is being walked over. From the standpoint of the rites the Beržoras Way of the Cross is almost an imitation of the Way of the Cross of the Žemaičių Kalvarija. The difference is merely in the number of stations, in the architecture of chapels and in the distances between chapels.

The festival of St. Mary's Birth (Šilinės) takes place in the town of Šiluva on September 8–15. It consists of three festivals. They are the festival of St. Mary's Birth celebrated on September 8, the festival of the appraisal of Saint Cross – on September 14, and the day of St. Mary Sorrowful – on September 15.

The history on the town Šiluva and its outskirts was written by the priest Mykolas Svekauskas in the 17th century. It tells us about the fact that here, in Šiluva St. Mary declared herself. Later the chapel was erected in that place, and in the 19th century the large brick church was built. In 1933, seven stations of the way of the sorrow of the Sorrowful Mother of God were equipped in the Great chapel of the church.

In Lithuania, the emergence of the stations of the Sorrowful Mother of God is related to the erection of the church cloister of the Bernardine monastery in Tytuvėnai at the end of the 18th century where seven stations of the Sorrowful Mother of God used to be walked over. Such stations are also in Vepriai.

The data of expeditions testify to the fact that the opinion exists among people that in order to receive the Šilinės absolution you need to say prayers in front of the graphite images (stations) of the Sorrowful Mother of God in the Jewel chapel of Šiluva, to walk out the way of seven sorrows of the Sorrowful Mother of God in the Announcement chapel, to walk out the way of seven sorrows of the Sorrowful Mother of God in the church cloister of the Bernardine monastery in Tytuvėnai, to go up on knees by the steps of the Christ's pain in Tytuvėnai.

Vytauto Didžiojo Universitetas
Laisvės al. 53, Kaunas

Gauta 1999 09 21
Spaudai įteikta 2000 06 19

Latvijos lietuvių krikštynos po 1991 metų

Rasa PAUKŠTYTÉ

Lietuvos mokslo ir studijų fondas 1999 m. parėmė Pietvakarių Latvijos lietuvių bendruomenės tyrimų projektą. Tikslas: remiantis krikštynu papročių analize, fiksuoti Latvijos lietuvių etninę savimonę bei kultūrinį tapatumą. Metodas – integralinis. Išvada: Pietvakarių Latvijos lietuvių krikštynos išlaikė daugelį lietuvių tradicinėms krikštynomis būdingų bruožų. Etniškai bei konfesiškai mišrių šeimų etninę savimonę nulėmė praeityje buvę ar dabar palaikomi etiniai bei kultūriniai ryšiai su Lietuva.

Tradiciškai krikštynos – reikšmingas įvykis ne tik šeimai, bet ir giminėms bei vietinės bendruomenės nariams. Keičiantis istorinėms ir politinėms aplinkybėms, krikštynu papročiai neišvengė transformavimo bei modifikavimo.

Tyrimų objektu buvo pasirinkta Pietvakarių Latvijos lietuvių bendruomenė. Šio tyrimo tikslas – remiantis krikštynu papročių analize, fiksuoti Latvijos lietuvių etninę savimonę bei kultūrinį tapatumą.

Darbo tikslas lémė ir metodiką. Buvo sudarytas klausimų lapas „Latvijos lietuvių krikštynos po 1991 metų“. Respondentai buvo pasirinkti pagal kelis kriterijus: amžių, tautybę, lytį, jų vaikų amžių. Apklausti daugiausia jauni žmonės, tačiau respondentų amžiaus ribos nebuvvo griežtai apibrėžtos. Svarbiausia buvo, ar respondentai turi vaikų ir koks amžiaus tie vaikai. Siekiant sužinoti, kur gyvena reikiama amžiaus respondentai, buvo teiraujamas miestelio, apylankės centre, pašte. Kitais atvejais pasikliauta ir atsitiktinio žmogaus informacija.

Dauguma apklausiamujų – moterys. Pirmiausia lémė tai, jog dieną namuose dažniausiai galima rasti motinas su mažais vaikais. Antra – apklausiant motiną, galima išgauti kur kas daugiau informacijos. Paprastai vyrai pateikia mažiau žinių apie krikšto marškinėlius, krikšto laiką bei kt. Svarbu buvo respondentu tautybė. Ieškota respondentų šeimų, kur bent vienas sutuoktinis būtų lietuvis. Apklausai pasirinkti respondentai ir iš tautiškai mišrių šeimų: lietuvių – latvių, lietuvių – rusų. Siekiant išsiaiškinti tautinę savimonę, apklausiant buvo teiraujamas, kokia respondentu motinos ir tévo tautybė, tatyba.

Daugiausia dėmesio buvo skirta tiems respondentams, kurių vaikai krikštyti po 1991 m.

Anketoje – 41 klausimas. Esant palankioms aplinkybėms, su respondentu tikėtasi bendrauti 1,5 – 2 valandas. Lauko medžiaga renkama buvo taip: 1) anketos pildymas; 2) laivas pašnekėsys; 3) fotoalbumų peržiūra; 4) respondentu aplinkos fiksavimas.

Klausimų lapas sudarytas taip, kad krikštynu papročius būtų galima nagrinėti keliais aspektais. Dalis klausimų skirta išsiaiškinti, ką reiškia krikšto sakramentas konkretaus žmogaus gyvenime. Buvo aiškinamas, iš kokios šeimos kilusi respondentė, ar ji krikštyta. Tačiau svarbiausia – ar respondentė krikštyjo savo vaikus. Reikėjo išsiaiškinti vaikų gimimo datas bei tikslų krikšto laiką, o jei respondentai vaikų nekrikštyjo, – kokios priežastys tai lémė: religinės, ekonominės ar politinės.

Kita dalis klausimų susijusi su vardo parinkimu: kas iš tévų ar giminė rinko vardus, ar vardai buvo derinami prie pavardės. Svarbu ir tai, ar šiuo metu vaikai švenčia savo vardo dienius. Taigi šiaisiai klausimais buvo siekiama atskleisti respondentu etninio identiteto lygmuo. Buvo klausimų apie krikštatėvių parinkimo kriterijus. Kas lémė šį parinkimą: kviečiamojo asmens charakterio savybės ar (ir) giminystė, pažinties laipsnis, užsiėmimas, tatyba ar pilietybė? Anketoje pateikta taip pat klausimų apie krikšto marškinėlius bei jų panaudojimą. Etninei bei konfesinei savimonei atskleisti skiriami klausimai apie krikšto apeigas bažnyčioje. Aiškinantasi, kokią bažnyčią ir kodėl pasirinko etniškai ir konfesiškai mišrių šeimų respondentai. Svarbus buvo klausimas apie krikštynu vaišių rengimą, svečių dalyvavimą ir apie tai, ar svečių kvietimui turėjo įtakos giminystė, pažinties laipsnis, tatyba, tautybė. Latvijos lietuvių etninę savimonę atskleisti padeda klausimas apie respondentų krikštavaikius (jų giminystės laipsnis bei tatyba). Keletas klausimų skirta išsiaiškinti, kokiomis progomis krikštatėviai savo krikštavaikius lanko ir teikia jiems dovanas. Galiausiai klausiamasi, ar reikšmingas įvykis žmogaus gyvenime yra tapti krikštatėviu arba krikštamote, kaip žmonės supranta šią krikšcioniską, o kartu ir pilietinę pareigą.

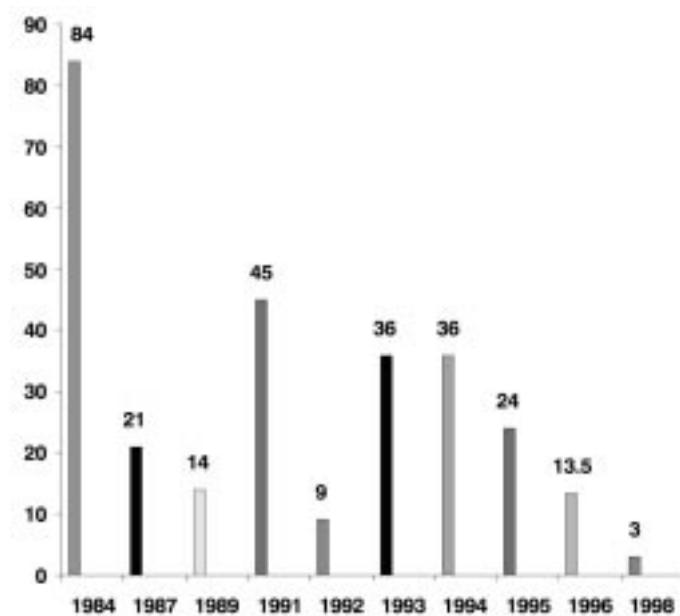
Latvijos lietuvių krikštynu papročiai po 1991 m. tirti Liepojos rajone – Priekulėje ir kituose miesteliuose. Ekspedicija surengta 1999 m. Apklausta 13 respondentų, gimusių 1957 – 1978 m. (8 respondentus apklausė R. Paukštytė, 5 – E. Kasperavičiūtė).

Respondentų gimimo ir gyvenamoji vieta, tautybė ir tikyba

Vardas ir pavardė	Kur gimę	Kur gyvens	Tautybė	Tikyba
Dalija Kaltunova	Priekulė, Liepoja r.	Barta	latvė	katalikė
Antanas Matuzas	Kretingos r.	Gramzdai	latvis	katalikas
Adidas Simonavičius	Priekulė, Liepoja r.	Kakėtai	latvis	ne tikinčias
Dalija Škimelienė	Skuodo r.	Kakėtai	latvė	katalikė
Edita Kuncytė	Mažeikių r.	Gramzdai	latvė	katalikė
Marytė Galdikaitė	Priekulė, Liepoja r.	Priekulė	latvė	katalikė
Audra Bružaitė	Kretinga	Rucava	latvė	katalikė
Irena Vanaga	Barta	Priekulė	latvė	luteronė/katalikė
Bruna Strūkišienė	Priekulė, Liepoja r.	Kakėtai	latvė	katalikė
Vilija Pavilia	Gramzdai	Priekulė	latvė	katalikė
Davika Vašliuka	Priekulė, Liepoja r.	Priekulė	latvė	katalikė
Viliutė Sendžiūnienė	Skuodas	Priekulė	latvė	katalikė
Ruslana Beauda	Ryga	Priekulė	rusė	stačiatikė

Surinkta duomenys apie 27 respondentų vaikus, gimusius 1984 – 1999 m. Iš jų 18 yra krikštyti (1991– 1998 m. – 11), likusių nekrikštytus vaikus respondentai žada pakrikštyti artimiausiu metu. Paklausus, kodėl iki šiol nepakrikštyto vaikų, tévai atsakė: 1) néra arti bažnyčios, 2) dar nepasiruošė krikštui. Vidutinis vaikų amžius krikštijant – 25,7 mėnesio.

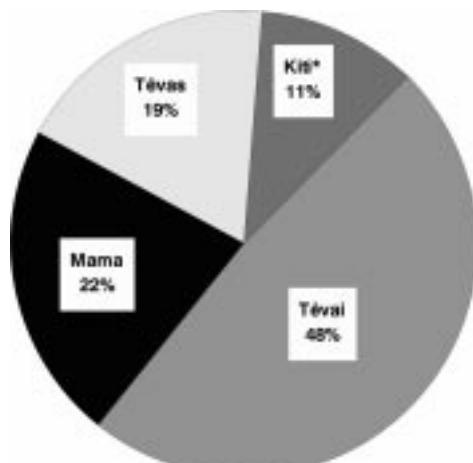
Respondentų vaikų vidutinis amžius krikštijant (mėnesiais)

Respondentai vaikams vardus rinko pagal kelis jų pačių išskirtus kriterijus. Jie kreipė dėmesį, kad vardas būtų: latviškas (6 atskymai), lietuviškas (1), gerai skambantis lietuviškai, latviškai, rusiškai (5), gerai skambantis latviškai, lietuviškai (2), koks patinka (13). Kaip matome, dauguma rinkosi patinkančius vardus.

Dažniausiai vardus vaikams rinko abu tévai, tačiau kartais – vien mama ar tévas. Pastaruoju metu pastebima tendencija, kai vardus vaikams padeda rinkti seneliai bei kiti giminės.

Vardus parinkę asmenys (n=27)

*Tévali su seneliais ir kitais asmenimis.

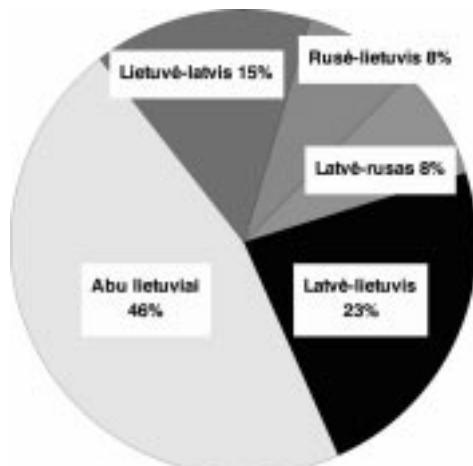
Apklaustieji tévai vaikams išrinko šiuos vardus: Ai-ga, Edgaras, Jurga, Dainius, Jonas, Artūras, Jurga, Davis, Zonda, Loreta, Darius, Kristina, Tomas, Rolandas, Evats, Eduardas, Rasa, Ričardas, Edgaras, Andželika, Reinis, Sintija, Mareks, Armantas, Anton, Sergej.

Tradiciškai vardai vaikams buvo parenkami jiems gimus. Tik vienam iš 27 vaikų vardas buvo parinktas iki gimstant. Respondentės teigimu, dar iki vaiko gimimo buvo nuspręsta, jog gimus berniukui jį pavadins vyro draugo vardu, mat tévams patiko ir žmogus, ir jo vardas.¹ Tik vienas tévas derino vardą prie pavardės, likusiems vardo ir pavardės sąskambis buvo nesvarbus.

Iš apklausos duomenų matyti, kad iš 27 vaikų 19 švenčia savo vardadienius. Vaikams vardadienis tampa toks pat svarbus kaip ir gimtadienis.

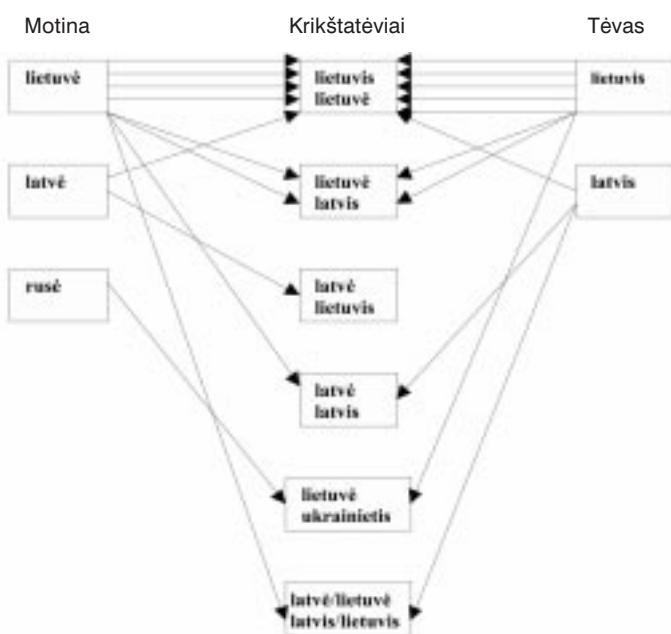
Suprantama, jog tévų tautybė turėjo įtakos vardo parinkimui. Etniškai mišriose šeimose (latvių – lietuvių, lietuvių – rusų) tévai vardą rinko pagal jų išskirtus kriterijus: latviškas, lietuviškas, gražiai skambantis lietuviškai, latviškai, rusiškai.

Vaikų tévų tautybė (n=13)

Tradiciškai svarbus klausimas – krikštatėvių parinkimas. Tai didelis tévų rūpestis – išrinkti tinkamus krikštatėvius savo vaikams. Neretai galvojama apie tai, kad šie žmonės turės rūpintis savo krikštavaikiu visą gyvenimą. Taigi – pagal kokius kriterijus buvo parenkami krikštatėviai?

Vaikų tévų ir krikštatėvių tautybė (n=11)

Kaip matyti iš apklausos duomenų, krikštatėvių parinkimui jų tautybė ar tikyba neturėjo didesnės reikšmės: pavyzdžiu, latvės ir lietuvio šeima rinkosi krikštatėviais lietuvius, o lietuvės ir latvio šeima – latvius. Respondentų teigimu, krikštatėviais pirmiausia rinko giminės ir draugus. Kartais į krikštatėvius kvytė vieną giminaitį iš žmonos, o kitą iš vyro pusės, norėdami pagerbtį ar suartinti abi giminės. Suprantama, šiuo atveju krikštatėvių tautybė atitinka vieno ar abiejų tévų tautybę. Svarbiausias parinkimo kriterijus – žmogaus asmenybė. Kaip teigė respondentai, krikštatėviai turi būti sąžiningi, dori, religingi žmonės.

Visais atvejais vaiko tikybą nulémė tévų tikyba. Konfesiškai mišriose šeimose pasirenkamas vieno iš tévų tikėjimas.

Krikštiant bažnyčioje dalyvaudavo krikštatėviai su vaiku ir kūdikio tévai. Pastaruoju metu tapo madinga bažnytinėje ceremonijoje dalyvauti ir seneliams bei kitiems giminėms. Už krikštą bažnyčioje paliekama auka. Auką deda krikštatėviai, tévai arba krikštatėviai kartu su tévais. Vadinas, tai jau ne tik krikštatėvių privilegija, kaip būdavo tradiciškai.

Kitaip nei Lietuvoje, mūsų tiriamoje teritorijoje krikštiant vaikui neuždedama krikšto marškinėlių. Kartais čia „krikšto rūbeliai“ vadinami tie drabuželiai, su kuriais vežė vaiką krikštyni. Viena respondentė tą kostiumėlį saugo ir dabar.² Tai jau yra tam tikra papročio modifikacija, nes tradiciškai siuvamų

marškinėlių, t.y. papuoštos medžiagos atraižos, respondentai nėra matę.

Vaikų krikštiant degintą žvakę, kaip įgavusią tam tikrą simbolinę prasmę, iš 13 tévų saugo tik 2. Vienu atveju mama saugo krikšto žvakę vaiko Pirmajai komunijai.³ Kita mama krikšto žvakę uždega per jos tévų mirties metines.⁴

Po krikšto bažnyčioje tradiciškai surengiamos vaišės. Visi apklaustieji respondentai mano, jog vaišės, nors ir nedidelės, yra būtinos. Daugelio respondentų nuomone, šios vaišės rengiamos vaiko garbei. Vienos motinos teigimu, jei krikštijamas vaikas yra vyresnio amžiaus, tai ši šventė turėtų būti jam įsimintina.⁵ Dažniausiai rengiami pietūs, rečiau krikštynos švenčiamos dieną ar pusantros. Jei vaišės nedidelės, jose dalyvauja tik giminės, į organizuojamas didesnes vaišės kviečiami ir kaimynai, draugai. Vidutiniškai krikštynų vaišėse dalyvauja apie 12 žmonių.

Ateidami svečiai atneša dovanų vaikui, rečiau saldainių ar gérimo. Krikštamotė, atnešdama dovaną, tradiciškai atsineša ir saldainių, tortą, o krikštatėvis – gérimo.

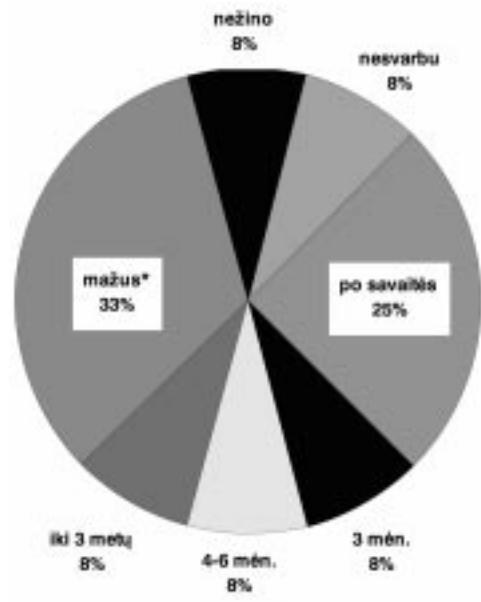
Iš 13 apklaustų respondentų 8 yra buvę krikštatėviai, krikštiję 18 vaikų. Tradicinę nuostatą, jog „nuo kūmystės negalima atsisakyti“ respondentai įvairiai apibūdina. Vieni mano: jei esi pakviestas ir pažadėjai, tai atsisakyti jau negali, nes būtų nepadoru. Kiti sako, kad atsisakyti galima. Eiti ar ne į krikštatėvius, sprendžia pats žmogus. Teigama, kad niekas negali priversti būti krikštatėviu, jei pats to nenorii.⁶ Tačiau manoma, kad negalima atsisakyti, kai vaikas serga.⁷ Neretai į krikštatėvius kviečiama sutuoktinų pora. Remiantis turimais duomenimis, kviečiant į krikštatėvius neturėjo reikšmės amžius, tautybė, tikėjimas. Daugelis respondentų teigia, kad būti krikštatėviu yra garbinga, nors tai ir susiję su atsakomybe. Neretai žmonės mano, kad krikštatėviai turėtų būti kaip antri tévai. Be to, laikoma, kad krikštatas suartina ir ne giminės, respondentės teigimu, jie padidaro savi žmonės.⁸ Apklaustieji krikštatėviai savo krikštavaikius lanko įvairiomis progomis, bet dažniausiai per gimtadienį ir būtinai ką nors dovanoja. Krikštavaikių lankymo dažnumas priklauso ir nuo to, ar toliai gyvena. Jeigu krikštavaikis gyvena Lietuvoje, jis sunkiau aplankytų (neturi paso ar lėšų kelionei). Tačiau, višus nuomone, krikštatėvis kiek galédamas privalo rūpintis savo krikštavaikiu. Dauguma apklaustujų respondentų turi ikimokyklinio ar mokyklinio amžiaus krikštavaičių, jiems dovanuja drabužių, žaislų, rečiau duoda pinigų ar kitą vertingesnę dovaną.

Respondentai į klausimą, kokio amžiaus žmogus gali būti krikštatėviu, atsakė įvairiai. Didžiausią procentą sudaro atsakymai, kad į krikštatėvius galima eiti nuo 18 metų, t.y. sulaukus pilnametystės. Daugelis respon-

dentų mano, kad tik fiziškai bei socialiai subrendęs žmogus gali būti krikštatėviu. Buvo ir tokį nuomonij: „Krikštatėviu gali būti tik priėmęs Pirmąją komuniją bei kitus sakramentus”.

Atsakymai į klausimą, kokio konkretaus amžiaus kūdikį privalu krikštyti, yra skirtinti. Dalis respondentų visai neturi nuomonės apie tai, kiti nurodė konkretų amžių. Treči sakė, kad krikštytų „mažus” vaikus, tačiau plačiau to nekomentavo.

Respondentų nuomonė, kada privalu krikštyti vaiką (n=12)

*Respondentas nenurodė tikslaus laiko.

Kaip matome iš tyrimų rezultatų, dauguma apklaustujų mano, kad vaikų krikšto nereikia uždelsti. Gana didelis procentas apklaustujų teigė, kad tradiciškai kūdikius reikia krikštyti po savaitės.

Kokias išvadas galima daryti išanalizavus lauko tyrinėjimų medžiagą?

Vidutinis vaikų, gimusių 1984 – 1999 m., amžius krikštyjant buvo 25,7 mėnesio.

Vardai vaikams renkami pagal kelis tėvų išskirtus kriterijus (dauguma vardų yra „tokie, kokie patiko”). Etniškai mišriose šeimose tėvų tautybė taip pat turėjo įtakos vardo parinkimui.

Pastaruoju metu pastebima tendencija: vardus vaikams padeda rinkti seneliai bei giminės. Būdinga ir tai, kad giminės vis dažniau dalyvauja bažnytinėje krikšto ceremonijoje. Galime teigti, kad vaiko krikštynos yra svarbios ne tik šeimai, bet ir platesniams gimininių ratui.

Mūsų tirtoje teritorijoje (skirtingai nei Lietuvoje) krikšto metu vaikui nebuvu uždedami krikšto marškinėliai.

Kviečiant krikštatėvius, didesnės reikšmės neturėjo jų amžius, tautybė, tikėjimas. Tačiau, respondentų manymu,

tik fiziškai bei socialiai subrendęs žmogus galiapti krikštatėviu.

Visais atvejais vaiko tikybą nulėmė tėvų tikyba. Konfesiškai mišriose šeimose pasirenkama vieno iš tėvų tikyba.

Taigi Pietvakarių Latvijos lietuvių krikštynos išlaikė daugeli lietuvių krikštynom būdingą bruožą. Etniškai bei konfesiškai mišrių šeimų etninę savimonę lemia praeityje buvę ar dabar palaikomi etniniai bei kultūriniai ryšiai su Lietuva.

NUORODOS:

1. Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštynas (toliau – ES), b. 2135, l. 8 – Priekulė. Užrašė R. Paukštytė.
2. ES, b. 2135, l.5 – Gramzda. Užr. E. Kasperavičiūtė.
3. ES, b. 2135, l. 10 – Priekulė. Užr. R. Paukštytė.
4. ES, b. 2135, l.12 – Priekulė. Užr. R. Paukštytė.
5. ES, b. 2135, l. 7 – Rucava. Užr. R. Paukštytė.
6. ES, b. 2135, l. 10 – Priekulė. Užr. R. Paukštytė.
7. ES, b. 2135, l. 6 – Liepoja. Užr. R. Paukštytė.
8. ES, b. 2135, l. 4 – Kalėtai. Užr. E. Kasperavičiūtė.

Baptism of Latvian Lithuanians after the year 1991

Rasa PAUKŠTYTĖ

The Lithuanian community of Southwestern Latvia has been chosen as an example for the investigation. On the basis of the research of christening rites an attempt was made to point out the ethnic self-consciousness and cultural identity of the community. A peculiar method of work has been established on the ground of their age, nationality, sex as well as their children's age. The greatest attention was drawn to the inquest of the respondents whose children were baptized after the 1991. After the research was carried out it became clear that the christening of Lithuanians of Southwestern Latvia has retained a variety of traits characteristic of Lithuanian traditional christening festivals.

The ethnic consciousness of ethnically and confessionally mixed families was predetermined by their former or present ethnic and cultural relationships with Lithuania.

Lietuvos istorijos institutas
Kražių 5, 2001 Vilnius

Gauta 1999 12 23
Spaudai įteikta 2000 06 19

DRABUŽIŲ KELIONĖS

A la moda

Rūta GUZEVIČIŪTĖ

Objektas: unikalus istorinis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje dėvėtas apdaras a la moda. Tikslas: apibūdinti šio apdaro pavidalą, atskleisti sąsajas su europietiška XVII a. kultūra. Metodas: istorinis lyginamasis.

Išvados. A la moda – XVII a. Europai tipiška mada – pasiekė ir LDK, bet čia ši savyka susiaurėjo ir reiškė tik tam tikro pavidalo moteriškos suknelės fasono pavadinimą: alamoda, alamodka. Tokį apdarą vilkėjo īvairių luomų moterys. Mūsų šalai buvo būdinga moteriškos ir vyriškos mados priešprieša: vyru dėvėsena ir toliau liko sarmatiška. Vokietijoje minėta prancūziška mada buvo pažuokama karikatūromis ir net piešiniais vandenženkliuose. Patekė į Lietuvą, šie piešiniai įgavo kitokią prasmę, reiškė galantiškas kavalierius ir damos elgsenos normas.

XVII a. LDK bajorų moterišką kostiumą kur kas labiau nei vyrišką veikė vakarietiškos mados. Vyriška mada rėmėsi giliomis archaijiskos dėvėsenos tradicijomis, kurių įtaka moteriškam kostiumui reiškėsi tik kai kuriais vietiniais nešiosenos savitumais. Tokius esminius vyriškos ir moteriškos dėvėsenos skirtumus galėjo lemti tam tikras moterų (bajorių) teisių, jų juridinės nepriklausomybės fiksavimas Lietuvos Statutuose. Kita vertus, tie patys Statutai įteisino visišką ir labai plačią bajorų demokratiją, ir vyriškas vienatipis kostiumas tapo šios demokratijos viešo demonstravimo forma.

Taigi šalies moterys orientavosi į madingus vakarietiškos nešiosenos pavyzdžius ir tuo ženkliai skyrėsi nuo vyru, kurių dauguma (išskyrus kai kuriuos magnatus) laikėsi sarmatizmo ideo- logijos ir pripažino tik sarmatiškąją dėvėseną. Tokia priešinga vyru ir moterų mados orientacija aiškintina tuo, kad po nepaliaujamų karų padidėjo moters – namų židinio saugotojos – vaidmuo, moteris gavo platesnę pasirinkimo laisvę (1, 404).

Terminas *a la moda* (prancūzų k. – pagal madą, sekti mada, būti elegantiskam) XVII a. Lietuvoje reiškė ne vien taikymąsi, derinimąsi prie mados. Taip buvo vadinama ir tą šimtmetį madinga suknelė (2, 114). Tikėtina, kad prancūziškos suknių sukirkimo brėžiniuose, kurie rasti Vschovo

siuvėjų cecho 1640 m. knygoje, kaip tik ir patelkiama šio apdaro schema (1 pav.). Tai suknelė, kuri susideda iš dviejų pagrindinių dalių – siauro liemens, užsibaigiančio ilgu kyšuliu su īvairia keliaeile apdaila, ir sijono su analogiškos apdailos kraštu, raukto ties liemeniu bei ženkliai platėjančio į apačią. Diduomenės damoms tokį efektą pasiekti padėdavo dirbtinė konstrukcija, prancūziškai vadinama *vertugal*, *vertugadaine*. Ilgos suknelės rankovės padabintos plačiu rankogaliu. Plati apykaklė irgi su atitinkamais mezginiais.

Štai ištrauka iš 1657 m. bylos apie pono Talvaišos turto vagystę Paparčiuose, Trakų paviete. Pavogta „pirmiausia juoda, apkaustyta skrynia, iš jos paimta nauja, prabangi juodo lygaus aksomo alamoda su plačiais šilkiniais mezginiais, kainavusi 120 auksinų“ (3, Nr. 288, XXIX). Žinoma, jog *alamoda* paprastai vilkėta su trumpu apsiausteliu, dažnai tik užsimetamu ant pečių, kuris minimas ir šioje byloje: „apsiaustėlis iš to paties aksomo, kainavęs 30 auksinų“. Be to, XVII a., kaip ir visai praėjusių amžių europietiškai dėvėsenai (pradedant nuo viduramžių) būdingas tam tikras kostumo „montavimo“ principas, kai atskiri jo elementai gali būti sékmingesni keičiami. Dažniausiai keičiamos rankovės. Jos ir minėtoje byloje pažymimos atskirai: „rankovės – atlašinės, juodos, naujos,

1 pav. Prancūziškos suknių kirpimas. Iš 1640 m. Vschovo siuvėjų cecho knygos // Gutkowska-Rychlewska M. Historia ubiorów. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1968. – II. 622.

2 pav. Nežinomas dailininkas. Ona Kiškaitė-Radvilienė su alamoda ir apsiausteliu. Iki XVII a. vidurio // Šinkūnaitė L. XVII a. Radviļų portretai. – Kaunas, 1993. – II. 36.

3 pav. Nežinomas dailininkas. Moters, mirusios 1645 m., portretas // Gutkowska-Rychlewska M. Min. veik. – II. IV.

kainavusios 12 auksinų; rankovės iš juodos kitaikos (taftą priemonantis audinys – R. G.), kainavusios 6 auksinus“ (3, Nr. 288, XXIX).

Ne itin gausi vietinė kostiumų ikonografija. Bene tiksliausias ir meniškiausias pavyzdys, atitinkantis aukščiau pateiktą suknelės *alamoda* aprašymą, – tai apdaras, pavaizduo-

4 pav. Alle mode p. vandenženklis // Laucevičius E. Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. – Vilnius, 1967. – Il. 27.

5 pav. Alle mode paperier vandenženklis // Laucevičius E. Min. veik. – Il. 32.

6 pav. Nežinomas dailininkas. Albertas Stanislovas Radvila, vilkintis rhingrave sijonu–kelnėmis. XVII a. vid. // Adomonis T., Čerbulėnas K. Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija. – T. 1. – Vilnius, 1987. – Il. 18.

tas Onos Kiškaitės–Radvilienės portrete (2 pav.). Sprendžiant iš to, kada tokia dėvėsena buvo madinga, šis atvaizdas sukurtas portretuojamosios gyvenimo pabaigoje (ji mirė 1642 m.). Trumpas, lūšies kailiu pamuštas apsiaustėlis kaip tik yra papildomas mūsų nagrinėjamos mados ženklas. Imantrios suknelės rankovės su vienu išilginiu prakirpimu. Prabangūs apatiniai marškiniai su plačiu mezginių rankogaliu. Analogiški mezginių turėjo dabinti ir apykaklę, bet portrete matome, kad moters krūtinę dengia balta skraistė. Gal tai vietinės dėvėsenos ypatybė, o gal dailininkas, perpiešdamas šį portretą iš ankstesnio originalo, jau nesuprato drabužių elementų ryšio. Originaus visoje portretuojamosios aprangoje yra galvos dangalas: plokščias, standus gobtuvas ir būdinga krašto nešiosenai sabalo kailiu pamušta bei apkraštuota aksominė „kalpoko“ pavidalo kepurė.

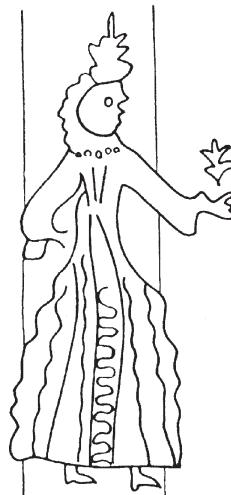
Įdomu palyginti šį atvaizdą su kitu (3 pav.), sprendžiant iš stilistikos, priklausančiu mus dominanciam periodui. Nežinomos bajorės portrete vaizduojama moteris neabejotinai vilki *alamoda*. Čia veikiausiai gedulinės variantas. Moters galvą dengiantis gobtuvas – analogiškos formos kaip ir aukščiau aptartame portrete, tik jis padabintas juodu plokščiu auksiniu galionu. Portrete pukiniai pavaizduota pagrindinė baroko epochos kostiumo puošmena – ištabūs mezginiai. Rankogaliai čia, beje, su juodu gedulingu krašteliu. Puošyba apskritai santūresnė nei pirmajame portrete.

Grįžkime prie vagysčių ir apiplėšimų bylų. Be ikonografijos, tai esminis žinių apie XVII a. dėvėseną šaltinis. Darant kratą pas tuos pačius vagis iš Trakų, aptiktos ir

kitokios, ne tokios prabangios kaip pirmoji, bet vis dėlto *alamodkos* tipo suknios: „*alamodka* – aksominė, prie siūlių juoda, sena, kainavusi 15 auksinų; <...> *alamodka* su raudonais apsiuvais, su „papūginiu“ liemeniu, kainavusi 25 auksinus“ (3, Nr. 288, XXIX). Tikėtina, kad „papūgine“ čia vadina nama aitri žalia spalva – tokia kaip kambanių papūgeliu.

Iš šios ir kitų bylų medžiagos matyti, kad *alamodos* galėjo būti ne tik tuo metu madinės juodos spalvos, bet ir žalias, net raudonas. Štai 1660 m. Pinsko žydas Michelevičius skundžiasi buvęs sumuštas ir apiplėštas, o tarp pagrobtų daiktų – ir „atlasinė raudona *ala-modė*, ponios Sutockienės užstatas“ (3, Nr. 295, XXIX).

Alamodos, *alamodkos* arba *ala-modos* tipo suknelės buvo gana populiarios įvairiuose visuomenės sluoksniuose. Žemųjų luomų moterų vilkimos suknelės buvo iš paprastesnio audinio. Paprastesnė ir apdaila. Būdingos trumpos rankovės, iš po kurių matyti ploni raukti marškiniai (4, 93). Vietinių bajorių ir miestiečių apdarai – tai iš esmės supaprasi-

7 pav. XVII a. vandenženklis be užrašo // Laucevičius E. Min. veik. – Il. 44.

8 pav. Nežinomas dailininkas. Aleksandra Oginskytė–Zavišienė, vilkinti *alamoda* suknę. Apie 1660 m. // Adomonis T., Čerbulėnas K. Min. veik. – Il. 29.

tintas importinės mados variantas, vis elementaresnis priklaušomai nuo moters socialinės padėties.

Alamoda XVII a. buvo vadinami ne vien suknelių fasonai, o ir šilkas *alamodo*, papuošalai bei įvairūs skanėstai. *Alamoda* pateko ir į XVII a. Lietuvoje vartoto popieriaus vandenženklius. Čia pavaizduotos galantiškos scenos: madinga dama ištiesoje rankoje laiko gėlę arba „širdį“, o priešais – kavalierius, pakėlęs bokalą. Tyrinėtojų nuomone, popierius su vandenženkliais *alamoda* LDK buvo vartojamas 1655–1781 m. (5, 108), nors, spren-

9 pav. Allmod papier vandenženklis // Laucevičius E. Min. veik. – Il. 19.

džiant iš madingų formų kaitos, laiko diapazonas apsiriboja XVII a. 72 *alamodos* vandenženkliai pavaizduoti atlase „Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.”. Galima įžvelgti net tam tikrą mados raidą. Kintant mados accentams, keičiasi vaizduojamos moters figūra ir piešinio kompozicija. O ir kavalieriaus kostiume – ženklios permanentos, inspiruojančios mados kaitos. Štai aukšttaulius batus avintis pentinuotas kavalierius kelia bokalą už damą. Koks jo kostiumas? Matome aiškū dar nelabai plačių kelninių siluetą bei trumpą striukę – *puerenq*, dėvėtą iki XVII a. vidurio (4 pav.). Mūsų vietinėje ikonografijoje atitinkmuo galėtų būti Jonušo Radvilos jaunystėje dėvėtas kostiumas (6). Tolimesnis vyriškos baroko mados etapas – visiškai sutrumpėjusi striukelė *brasiere* bei išstabios kelnės – *ringgrave*, dėvėtos 1650–1660 m. Tai irgi pavaizduota vandens ženkluose (5 pav.). Šios aprangos tipo pavyzdys Lietuvos portretinėje tapyboje – Alberto Stanislovo Radvilos kostiumas (6 pav.). Ir pagaliau – pastutinė XVII a. baroko mados „pervarta”: atsiranda ilgo švarko arba trumpo palto prototipas, vadintinas *justaucorps*. Ši apdarо forma pavaizduota daugumoje *alamodos* vandenženkliai (7 pav.).

Vyraudama didesnę XVII a. dalį, *alamoda* aprėpė daug aktualių baroko mados tendencijų.

Aladomas vandenženkliuose pavaizduotų moteriškų kostiumų atitikmenų taip pat galima pamatyti kai kuriuose to meto tapybos darbuose, vaizduojančiuose didikes ar bajores. Nežinomo dailininko tapytame Aleksandros Oginskytės-Zavišienės portrete pabrėžiamą pečius plačia juosta apglėbianti mezginių apykaklę *berta*, kurią galima įžvelgti net keliuose vandenženkliuose (8, 9 pav.). Ji nešiota apie 1660 m. XVII a. pabaigoje įvykusius kostumo silueto pokyčius galima pastebeti Marijonos Siesickaitės-Počobutienės por-

10 pav. Nežinomas dailininkas. Marija Siesickaitė-Počobutienė *alamoda* suknelė. Apie 1680 m. // Matuškaitė M. Portretas XVI–XVIII a. Lietuvoje. – Vilnius, 1984. – Il. XXXVII.

11 pav. XVII a. papier vandenženklis be užrašo // Laucevičius E. Min. veik. – Il. 50.

trete. Čia labai išryškintos ženkliai sutrumpėjusių trijų ketvirčių rankovės su dviejų eilių meziniais ir iškirptė, kurios forma artėja prie stačiakampio (10 pav.). Počobutienės šukuosena dar ne pati madingiausia – tada vyravo aukšta *a la Fontange*, kokia pavaizduota vandenženkluje (11 pav.). Tikėtina, jog tas „neatitikimas” susijęs su vietinės dėvėsenos maniera. Kaip tik galvos danga visais laikais buvo išraiškingiausias tautinių ypatumų ženklas. Taigi net iš smulkų kostiumo savitumų atskleidžia tam tikri ženklūs to meto vietiniai akcentai.

Lietuvos dokumentiniuose šaltiniuose vyriški apdarai *alamoda* nevardinami. Ikonografijoje pavyzdžių negausu. Tai liudija sarmatiškosios dėvėsenos persvarą vyriškame garderobe.

Vokietijoje, kur, kaip manoma, popierius su *alamodos* vandenženkliais ir buvo gaminamas, žodis *allamode* reiškė mados avantiūristus, frantus, kurie bet kokia kaina stengési išsigyti kokį nors neįtikėtinai madingą daiktą – kaip priešpriešą tradicinėms nuosaikių, padorių

12 pav. Vokiška karikatūra a la mode kostiumų tema. 1628–1632 m. // Мерцалова М. Костюм разных времен и народов. – Т. 2. – Москва, 1996. – Il.287.

miestiečių madoms (7, 24). Po trisdešimtmečio karo (1618–1648) Vokietijos valdovai buvo priešiški bet kokioms prancūziškoms įtakoms. Tai pasakyti ir apie madą. Buvo spaudinami gausūs satyriniai lapeliai, karikatūros ir eilės išjuokė didžiųjų miestų karingus dykinėtojus, nė neuosčiusius karo dūmų (12 pav.).

Liguista aklo prancūziškos mados mėgdžiojimo bangą Vokietijoje oficialiai smerktą. Buvo leidžiami ordonansai, nukreipti prieš kostiumų brangumą, užsienio madų vaikymą, prieš tai, kas atrodė jau visiškai nepriimtina – savotišką luomą „lygiavą”, kai tokį pat kostiumą dėvi įvairūs visuomenės sluoksniai (šis reiškinys buvo tipiškas ir Lietuvai: suknelė *alamoda* paplito nepaisant visų hierarchinių laiptų). Vokietijoje griežtai buvo ribojama, ką ir kokiai lumeinei grupei dėvėti dera, o ko nedera. Siuvėjai „ipareigoti

13 pav. Karikatūra moteriškos a la mode tema. Vokietija, 1628–1632 m. // Мерцалова M. Min. veik. – Il. 302.

14 pav. Karikatūra moteriškos a la mode tema. Vokietija, 1628–1632 m. // Мерцалова M. Min. veik. – Il. 303.

15 pav. Alla modo stiliaus apdarai. Vokietija, 1629 m. // Брун В., Тильке М. История костюма от древности до Нового времени. – Москва, 1995. – Il. 5.

nesiūti tokį apdarą, kokie užsakovui dėvēti griežčiausiai draudžiamą” (1, 268). Nepaklusnieji buvo įskundžiami, jiems skiriamos baudos, o kai kuriems grėsė net pilietybės praradimas. Tačiau susižavėjimas prancūziškais *alamodos* tualetais buvo toks didelis, kad negelbėjo nei bausmės, nei „iš viršaus” sankcionuoti satyriniai lapeliai, karikatūros, išjuokiančios tiek vyriškų, tiek moteriškų apdarų mados kraštutinumus (13, 14 pav.). Atsakymas iš neveiksmingą spaudimą buvo tai, kad susiformavo nuosaikiai galantiškos pavyzdinės elgsenos tipas. Čia dominavo kilnaus kavalierius ir elegantiškos damos īvaizdžiai. Šie īvaizdžiai, patekę į vandenzenklius Vokietijoje, XVII a. pasiekė ir Vilnių. Čia jie tapo gražiausių vandenzenklų tema, savaip propaguodami ne tik madą, prieš kurią lyg ir buvo nukreipti, bet ir galantiškos elgsenos normas (15 pav.).

LITERATŪRA

1. Мерцалова М. Костюм разных времен и народов. – Т. 2. – Москва, 1996.
2. Gołębiowski L. Ubiory w Polszcze od najdawniejszych czasów aż do chwil obecnych. – Warszawa, 1830.
3. Акты, издаваемые Виленскою комиссиою для разбора древнихъ актовъ. – Т. XXIX. – Вильна, 1902.
4. Bartkiewicz M. Polski ubior do 1864 roku. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1979.
5. Laucevičius E. Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. – Vilnius, 1967.
6. Guzevičiūtė R. Jonušo Radvilos epocha ir apdarai // Liaudies kultūra. – 1999, Nr. 2, p. 29.
7. Брун В., Тильке М. История костюма от древности до Нового времени. – Москва, 1995.

Travellings of clothings. A la Moda

Rūta GUZEVIČIŪTĖ

Seventeenth-century Europe's typical phenomenon a la moda (various fashionable stuffs, adornments, suits and even delicacies of diverse sorts were called by this name) had reached the Grand Duchy of Lithuania. There, a wide notion of a la moda (in the French language it means to follow a fashion, to be elegant) was narrowed and became the name for the dress of a particular style, that is, alamoda, alamodka. Dresses by this name are being mentioned in seventeenth-century judicial cases on thefts and burglaries. Considering the quality and the difference in cost of alamodkas they used to be worn by a wide range of women (in a hierarchic sense), whereas, the quality and value of them lessened with regard to the estate condition. Only female clothing was „conquered” by alamoda in Lithuania. The sarmatian wearing was characteristic of men. Such contraposition of male and female fashion was characteristic of solely the united Lithuanian–Polish Republic. In other European countries, for example, in Germany the suits of men fell under the „orbit” of allamode (as this word have been transformed here). Cavaliers and ladies in corresponding wears could be seen as depicted in baroque water-signs that could have reached Lithuania from Nurnberg and Bilau.

Alamoda, the result of French culture, was critically estimated in Germany, this was reflected by the abundance of satiric leaflets. Yet, after numerous water-signs Alla-modo papier reached Lithuania, they gained the sense of somewhat different kind – the norms of gallant conduct of cavaliers and ladies were meant by them.

Lietuvos istorijos institutas
Kražių 5, 2001 Vilnius

Gauta 2000 03 23
Spaudai įteikta 2000 06 19

Gyatė rusų sentikių mitologinėse sakmėse ir tikėjimuose

Jurijus NOVIKOVAS

Nuo žilos senovės žmonės domisi gyvatėmis: jos svarbios daugelio tautų mitologiniuose kūriniuose: žalčio gundytojo įvaizdis pateko ir į krikščionių mitologiją. Etnologai yra pastebėję šio personažo pavidalų įvairovę ir vertinimo prieštaragingumą. Pasaulio gyvatė atskyrė dangų nuo žemės ir laiko ją apjuosusi. Gyvatė – ir derlingumo, vaisingumo, vandens bei ugnies (ypač dangiškosios), išminties ir ilgo amžiaus simbolis, šumerų-akadų epe apie Gilgamešą ji laikoma netgi nemirtinga. Pasakojaamosios tautosakos kūriniuose gyvatė saugo požemio lobius, atneša žmonėms pinigų (sakmėse apie ugninę gyvatę arba žaltį), neretai ji – gydanti būtybę (stebuklinėse pasakose bei rusų bylinoje „Michailo Potyk“ ji gauna gyvojo ir gydančio vandens ar gyvybę grąžinančių lapelių). Tačiau daugelio tautų mitologijoje atispindinė ir neigiami jos požymiai: bene dažniausiai gyvatė suvokiama kaip žmogui priešiška būtybė, įkūnianti vandenį, žemutinį bei kitą pasaulį.¹

Atsargus ir priešiškas požiūris į gyvatę, laikomą piktą, klastingą ir pavojingą gyvybei būtybe, dominuoja rytų slavų kalboje ir folklore. Patarlėse tvirtinama: „Gyatė kerta ne dėl sotumo, o piktumo“, „Sušildė gyvatę užantyje“, „Pikta žmona – tai pati gyvatė.“ Žodžiai „gyvatė“, „žaltys“, žodžių deriniai „gyvatės vaikas“, „gyvatė piktoji“, „gyvatė prakeiktoji“, „gyvatė pakelminė“ vartojami kaip keiksmai, degtinė vadina „žaliuoju žalčiu“, o juodligė (galvijų maras) – „gyvatės šūviu“.²

Trejus metus kryptingai renkant Lietuvos sentikių folkloro medžiagą, ekspedicijų dalyviams pavyko užrašyti gana daug su gyvatėmis susijusių mitologinių sakmų ir tikėjimų. Pažiūrų kompleksas pasirodė esas ypač turtingas, turintis archaiškų elementų, kurių dalis interpretuotina kaip senųjų pagoniškų tikėjimų reliktai.

Pažymėtina, kad tų pačių apylinkių pateikėjų pasektose pasakose aptinkamas ne tik gerai žinomas herояus priešininkas gyvatė–slibinas su keliomis galvomis, bet ir „pati gyvatė“ (*сама змея*), kuri vaizduojama tuo-

se siužetuose, kuriuose dažniau būna ragana, žiniuonė, velnias ir kitos mitinės būtybės.

Dauguma pateikėjų nekenksmingomis laiko vandens gyvates. Jų priešingybė – žemės bei požemio gyvatės (*gady*). Pastarosios išlendantčios į žemės paviršių kartą per septynerius metus; jų nuodai mirtini: „Viskas, jokio išsigelbėjimo nėra; nei gydytojai, nei užkalbėjimai – niekas [nepadės]. Iš karto mirtinai“; „Niekas nepagydydys – nei gydytojai, niekas. Nesuspės“; „Nuo [paprastos] gyvatės atkerima, o nuo jos – jau ne“; „Ji jeigu įkrito, užkalbėjimų jokių nėra, iš karto [miršta]“³. Pavyko užrašyti žemės gyvatės išorės apibūdinimų: ji esanti penkiasdešimties ar šešiasdešimties centimetru ilgio, penkių ar septynių centimetru storumo, „juoda juoda“. Ji galvos neturinti: „Apvali kaip kočėlas“.⁴ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad „žemės gyvatė“ nuodus kaupianti po žeme, septynerius metus nematydama saulės šviesos, negirdėdama žmogaus balso, gaidžio giedojimo ir kt. (plg. užkalbėjimų formulę, kurioje apibūdinamas kitas pasaulis: „kur gaidžiai negieda, šunys neloja“). Kai kurie pateikėjai įsitikinę, jog visos gyvatės gaunančios nuodų iš žemės: „Gyatė turi prisiglausti prie žemės, kažkokiu nuodų ji gauna“.⁵ Panašūs tikėjimai būdingi ir lietuviams: gyvatės renkančios nuodus nuo akmenų.⁶

Liaudies tikėjimuose gyvatė siejama ne tik su žeme, bet ir su saule, tačiau šis ryšys negali būti aiškinamas vienareikšmiškai. Tos pačios „žemės gyvatės“ pasirodo paviršiuje ir kerta gyvulius bei žmones tiktais saulėtomis dienomis. Užmušta, į gabalus sukapota gyvatė iki saulės laidos dar būna gyva, net gali atsigauti. Šiuose tekstuose saulė yra tarsi gyvačių globėja. Tai primena ir lietuvių folklore užfiksuotą tikėjimą, jog saulė verkia užmuštos gyvatės.

Sentikių tradicijoje atispindinė ir priešinga nuomo: paplitęs tikėjimas, kad gyvatės įkirstajų galima pagydyti, jeigu jis bus „atburtas“ iki saulės laidos. „Jeigu

saulutė jau nusileido, – viskas, gali numirti”.⁷ Todėl gyvatės įgėlimas tamsiu paros metu laikomas ypač pavojingu arba net visiškai nepagydomu. Rusų užkalbėjimų tekstuose ugnies stichija supriehinama su gyvatėmis: „Gyvate, gyvate, <...> paimk savo nuodus. Jeigu ne paimsi savo nuodą, <...> paimsi ugnies iš baltojo gintaro akmens, iš gaidžio krauso ir išdeginsiu, iškaitinsiu visus tavo nuodus”.⁸ Gaidys nuo seno laikomas vienu iš ugnies bei gaisro simbolių. Būtų patrauklu „gintaro akmenį” („янтарь камень”) gretinti su ugnies (ypač dangiškosios) stichija (gintaras dažnai vadinamas „saulės akmeniu”), tačiau toks gretinimas šiuo atveju būtų nekorektiškas: užkalbėjimo tekste *янтарь* pakeitė garstyji saskambiu *латырь / алатырь* akmenį, kuris minimas skirtingu žanru rusų folkloro kūriniuose.

Prieštaragingai kalbama ir apie tai, kaip reikia elgtis pamačius gyvatę. Vieni pateikėjai teigia, jog užmušti gyvatę nuodėmė, o kiti įsitikinę, kad gyvates būtina nai-kinti. „Sakoma: kas nueina [pamatęs gyvatę], tam <...> tris dienas saulė nešviečia. Taip sakydavo. <...> aš bijojau [užmušti]. <...> Reikia mušti, o aš bijojau ir nenušiau”.⁹

Ypač įdomūs pasakojimai apie apsisaugojimo nuo gyvatės priemones, įgėlimo nukenksminimą, apie „nuo gyvatės” užkalbančius žmones. Vykdami į mišką uogauti ar grybauti, žmonės paprastai įsidėdavo į krepšį ar užantin duonos gabalėlių. Duoną iš anksto užkalbėdavo, tačiau daugelis pateikėjų, užmiršusių magišką formulę, tikino, kad ir be užkalbėjimo duona apsaugosianti – padėsianti išvengti susitikimo su gyvate. Kartais tuo pačiu tikslu buvo naudojama morka: „Mes paimdavom morką ar duonos plutelę. Ir niekada tos gyvatės (*гада*) nematėme. <...> Ir neužkalbédavome, tiesiog taip... <...> Morka dar geriau negu duona. Dar su lapais.”¹⁰ Atrodo, remiamasi įsitikinimu, kad duonos gabalėlis „nukreipia gyvatės akis”, ir ji nereaguoja į žmogaus priartėjimą. Tik vieną pateikėjas tvirtino, jog „tuomet gyvatė tavęs *nelies*”, o visi kiti pabrėžė: „niekada gyvatės *nepamatysi*”, „vaikštai – nieko *nepamatysi*”. Kai buvo pasidomėta, ar galima miške tą duonos gabalėlių suvalgyti, pateikėja tvirtai pareiškė: „Ne, negalima... Tada tuoju pat pamatysi [gyvatę]”.¹¹

Užkalbėti „nuo gyvatės” dar neseniai mokėjo daugelis vyresniojo amžiaus žmonių. Tačiau pasitaikydavo, kad „kasdieninio” užkalbėjimo nepakakdavo ir tekdavo šauktis pusiau profesionalų, vadinamujų šnabždėtojų (*uenmyн*). Išvairių šiaurės rytų ir centrinės Lietuvos rajonų pateikėjai tvirtino, jog sunkiausia nukenksminti vaikingos gyvatės (*cynopocая гадина*) įgėlimą. „Jeigu ji, taip sakant, nėščia, tai tiek kartu reikia užkalbėti, kiek joje vaikų”.¹² Taigi reikia užkalbėti kiekvieną

gyvatės galvą. Nežinant, ar gyvatė vaikinga ir kiek joje gyvačiukų, rekomenduojama užkalbėti dvylika kartų. Ko gero tokioje situacijoje kartodavo ne tą patį tekstą, o naudodavosi keliomis magiškomis formulėmis. Tai liudijs iš vienos Rokiškio rajono pateikėjos užrašyti du skirtinti užkalbėjimo „nuo gyvatės” tekstai.¹³

1996 m. ekspedicijos dalyvių buvo užfiksotas teiginy, jog esama žmonių, kurie kalbasi su gyvatėmis ir taip panaikina jų įgėlimo pasekmes.¹⁴ 1998 m. vasarą Zarasų rajone Kristina Portnova apie tai išsamiai papasakojo. Kai ji buvusi vienuolikos metų, į koją įkirtusi gyvatę. Pakvietę vietinę užkalbėtoją, tačiau ši jai vienai suprantamu būdu pajutusi, kad jos magiškas žodis neveiksmingas, nes galėjo užkalbėti tik tris kartus. „Jie [užkalbėtojai] jaučia, kad atkalbėti negali”. Mergaitę tuo pat vežę į tolimą kaimą; skubėjė, kad suspėtų iki saulės laidos išméginti kitos užkalbėtojos, kurią nurodė pirmoji senutė, galią. Antroji žiniuonė paaškino: „Jinai, sako, dvylika vaikų turi, šita kregždelė”. Ir štai ji užkalbėjo vandenį ir tuo vandeniu pagirdė. <...> Ir vakare aš pabudau, kitą vakarą. Parą [miegojau]”. Užkalbėdama visas „dvylikai galvų”, senutė gyvatę vadinusi ne *gad*, o švelniai – kregždele (*ласточка*). Baigdamas pasakiusi: „Ši kregždelė tau visą sveikatą duoda”. Paklausta, ar tokios užkalbėtojos šnekasi su gyvatėmis, pateikėja atsakė: „Taip, taip – šnekasi. Štai ji... eis į mišką, jau jos visos gali prie jos prieiti, ji žino užkalbėjimą <...> Ji jas paims su rankomis, ir jos nelies”.¹⁵ Portnovos kaimynė Marija Mamzeleva nuoširdžiai tiki, kad burtininkai (*ворохбиты*) gyvates vadinia žmonių vardais. „Kiekviena gyvatė turi savo vardą. Jeigu vieno užkalbėtojo žodžiai nuo gyvatės nepadeda, reikia vykti pas kitą, trečią, ketvirtą, kol kas nors atspės įkirtusios gyvatės vardą; tik tada užkeikimas padės nukentėjusiam”.¹⁶

Minėti tekstai panašūs į rytių Sibiro sakmes apie burtininkus, kurie esą „jsakinėjai” gyvatėms, apsaugo nuo jų šienpjovius, „tardo” ir baudžia „kaltają”, išdrīsusią ką nors įkirsti. Kaip ir Lietuvoje užrašytuose variantuose, tokie žmonės negali gyvatėms kenkti ir privalo vadinti jas vardais. „Jis tykiai švilptelėjo fju Kolyna, Marina, visas pavadino <...> Kolyna, Marina, į vietas! Ir štai laukas švarus”.¹⁷

Analogiškų motyvų aptinkama sakmėje, kurios variantų užrašyta iš kelių Jonavos rajono pateikėjų. Į kai-mą persikėlusiai moteriai burtais atiteko „samanynė”, pelkė, kurioje buvo daugybė gyvačių. Gailestingos kaimynės moterų užjautė: „Kaip tu gyvensi? Ten neįmanoma per tas gyvates”. Moteris atsakiusi: „Nesisielokit, gyvatės išeis.” Ji taip gyvates užkalbėjusi, kad jos visos iššliaužusios iš tos pelkės „per geležinkelį, į valdišką

mišką. <...> Ir dabar štai – tfu tfu tfu – kiek mes gyvename, jų nė karto nematėme".¹⁸

Sakmų apie gyvates, saugančias paslėptus lobius, užrašyti nepavyko: sentikių tradicijoje tokį vaidmenį atlieka velnias „biesai” arba tiesiog „piktoji dvasia” (*нечистая сила*)¹⁹. Vis dėlto vienoje parabolėje *gyvatė* yra lobio metafora. Du broliai važiavę į mišką malukų. Sutiktas senelis jiems patarės važiuoti kitu keliu: „Čia guli gyvatė ir jus surys”. Broliai nepaklusę ir prie kelio radę aukso krūvą. Toliau veiksmas vyksta tradiciškai: vienas brolis lieka saugoti lobio, o kitas eina namo atnešti maišo ir duonos. Abu sumano nesidalinti lobio su broliu. Vienas užnuodija duoną, o antras jį nukerta kirviu, bet ir pats nusinuodija. „Tas senis jiems teisybę pasakė: „nevažiuokite šituo keliu, čia gyvatė guli, ji jus surys”. Ir abu surijo”.²⁰

Gyatės naudojamos liaudies medicinoje. Populiarius sentikių ir lietuvių tikėjimai, kad sukapojujus gyvatę ir įmetus į kiaulių jovalą paršiukai geriau éda ir greičiau auga. Manoma, kad spirito antpilai su gyvate gerina ir žmonių apetitą, gydo skrandžio ligas. Tačiau su šia priemone reikia atsargiai elgtis – didelės vaistų dozės galinčios pakenkti. Džiovintų gyvačių gabalėliai buvo naudojami kaip apsauginė priemonė: pirmą kartą išgenant į ganyklą gyvulius, juos rišdavo prie karvių raga, „kad šitos karvės niekas nenužiūrėtų, neužburtų”.²¹

Liaudies tradicijoje žalčiai paprastai skiriami nuo gyvačių, jie laikomi nekenksmingais ir net naudingais gyvūnais. Viena pteikėja labai gyvai ir emocingai pasaikojo, kaip vaikystėje paklydusi Salako miške. Iš nevilties ji atsisėdusi ant kelmo. Prie jos atšliaužęs žaltys: „O jis žiūri ir prunkščia, ir stebi. Manau: „Na, ko jis žiūri?” Sakau: „Jis nori mane įkirsti”. Ir štai jis paeis toliau ir vis prunkščia fyk fyk fyk panašiai kaip ežys. Ausytės tokios baltos...” Mergaitė nedrąsiai émusi eiti paskui žaltį, ir jis išvedės tiesiai pas tévą, jau seniai ieškojusį dukters.²² Tačiau kai kurie pateikėjai įtikinéjo, jog žmogaus suerzinti žalčiai ir driežai kartais kerta. Jų nuodai esą taip pat mirtini kaip ir „žemės gyvatės”. Bet jį sunku suerzinti, jis labai ramus”.²³ Beje, viename Lietuvos rusų užkalbėjime „žaltys ir žaltienė” minimi išskaičiuojant visas gyvates (*уж и ужица, медь и медяница, гад и гадиница*).⁸ Šie tekstai turi bendrų bruožų su populiaria lietuvių sakme apie namuose gyvenantį žaltį, kuris supykęs už tai, kad žmogus paslėpė jo kiaušinius, užnuodija pieną.

Reikia pabrėžti, kad visi išvardinti tikėjimai ir sakmės apie gyvates užrašyti pastaraisiais metais; anksčiau tautosakos rinkėjai šia tema nesidomėjo. Tai įtikinamai liudija archajiškų vaizdinių stabilumą rusų sentikių kolektyvinéje atmintyje, jų tradicijos gyvybingumą.

NUORODOS:

1. Мифы народов мира: Энциклопедия, 1. – М., 1987. – С. 468–470.
2. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. 1. – М., 1955. – С. 687.
3. Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Etnologijos kabinetas. Rusų tautosakos rankraščiai (toliau EK) 43 (18, 46), 53 (67), 54 (20), 55 (52, 81).
4. EK 55 (62).
5. EK 43 (17).
6. Apie lietuvių tradiciją informacija gauta: B. Kerbelytė. Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas (rankraštis).
7. EK 54 (21).
8. Novikovas J., Trimakas R. Lietuvos rusų sentikių užkalbėjimai // Tautosakos darbai, VI–VII (XIII–XIV). – V., 1997. – Nr. 18.
9. EK 51 (61).
10. EK 54 (50).
11. EK 54 (20).
12. EK 43 (17).
13. Novikovas J., Trimakas R. Min. publikacija. – Nr. 21, 22.
14. EK 44 (39).
15. Ek 55 (82).
16. EK 56 (4).
17. Мифологические рассказы русского населения Восточной Сибири. Сост. В. П. Зиновьев. – Новосибирск, 1987. – №. 345.
18. EK 47 (52).
19. EK 52 (12).
20. EK 50 (78).
21. EK 57 (27).
22. EK 55 (80).
23. EK 55 (52).

The snake in mythological legends and beliefs of Russian old-believers

Jurijus NOVIKOVAS

A careful and, at the same time, hostile approach toward the snake which is regarded as a dangerous and insidious creature is reflected by the folklore of Eastern Slavs. The snake is related to the Earth from which she gets poison as well as to the Sun which is regard as if a guardian of snakes. A crumble of bread or a carrot put into a basket acted as protectors against snakes. Magic actions of incantators were of much help in the case man was cut by the snake.

Muziejus tarpukario Lietuvoje

Nastasija KERŠYTĖ

Muziejus, mokykla, teatras, mokslas, politika ir visi kiti žmonių gyvenimo reiškiniai turi savo paskirtį ir būdingas priemones jai vykdyti. Viena iš esminių muziejaus paskirčių – daiktų rinkimas, kaupimas – sieja jį su biblioteka, archyvu. Pirmieji muziejai kabinetai buvo panašūs į bibliotekas. Muziejų dokumentacija – lyg pranešimas apie vertybių pasaulį. Bet dabartinis muziejus – ir ta vieta, kur verčiu, reikšmių pasaulis ir išgyvenamas.

Muziejinė žiūra sąlygoja dokumentacijos funkciją ir visus muziejinius darbus. Muziejinę žiūrą formuoja žmonių aplinka, pasaulėjauta, būties suvokimas. Todėl pa-prastai galime pasakyti: kokia visuomenė, tokie jos muziejai, arba: kokie muziejai, tokia visuomenė. Graikai savo polyje pristatė skulptūrų, anot A. Šliogerio, neuždarytų į muziejus. Tačiau jie davė ir įvairias muziejaus formas: tezaurą, pinakoteką, daiktiloteką, raroteką ir muzeoną. Kitos visuomenės darė panašias į graikų atsirinktų daiktų saugyklas, bet pamiršo muzeonus. Jiems jų nereikėjo. Turėjo tokias muziejines institucijas, kurios atitiko jų santykius su daiktiskumu. XVI–XVIII a. muziejiniai rinkiniai, kolekcijos įkūnijo pažinimo tvarą, kurtą vadovaujantis savais principais, kartais prieštaraujančiais griežtiems mokslo reikalavimams. Muziejus vertintas kaip pagyvintas jausmu, turjus auklėjimo savybių pažinimo šaltinį. XIX a. atsirado samprata, jog istorijos, praeities įsisąmoninimas – tai ne tik žinios, bet ir dvasinio žmogaus atgimimo paskata.

Ta samprata besivadovaudamos, ir XX a. tautos stengiasi saugoti savo praeitį. Tautos istorija nėra vien tik politinių, socialinių faktų virtinė. Stengiamasi suvokti savo kilmę, tradicijas ir tautos misiją istoriniame kelyje. Savo praeities, žodinės ir daiktinės atminties saugojimas gali padėti aiškintis ir vystymosi galimybes. Muziejus tebéra istorinio kontinuumo saugotojas. Jis saugo daiktus, nes suvokiamas, kad tuo būdu išsaugoma kažkas savo reikšme nepakeičiama, nors šiandien kartais ir nesuprantama (1; 362).

Lietuviai, XX a. iissivadavę iš ilgametės priespaudos, tėsė XVIII a. švietėjų pradétą ir XIX a. pab. aušrininkų perimtą lietuvių kalbos, praeities, papročių tyrinėjimo ir garsinimo tradiciją.

Lietuvių inteligentija, atėjusi „beveik iš nieko”, anot A. J. Greimo, atsidūrė kultūrinių orientacijų kryžkelėje.

Lietuva ūkiu krypo į Vakarus: naudojosi jų patirtimi intensyvinant žemės ūki, kuriant socialinio draudimo modelius, išleidžiant užsienio investicijas, modernaus meno nuostatas. 1934 metais 80 proc. Lietuvos pramonės turto buvo nelietuvių rankose.

Tačiau stengtasi stiprinti savo valstybingumą, pirminybę teikiant tautinę savastį išreiškiantiems dalykams. Buvo „parceliuoti” kitataucių dvarai, vykdyta Lietuvos piliečiams palanki žemės reforma, įteisinta sava kalba, mokykla, saugotas žodinis ir daiktinis palikimas, istorinė atmintis.

Vilniaus krašto netektis, Klaipėdos krašto problemos, didžiųjų kaimynų grėsmė, politinis laviravimas pačioje Lietuvoje vertė formuoti patriotinį tautinį mentalitetą, tautos vienybės idėją. Tai darė poveikį kultūros raidai, formavo tautos charakterio, praeities šlovinimo kultą. Kūrėsi „tautiniai” teatras, opera, mokslas, mokykla ...

Tautinio atgimimo poeto Maironio kūryba, eilėraščių knyga „Pavasario balsai” buvo skaityta kaip amžiaus manifestas (V. Kubilius pastebėjo, jog dabar né viena knyga taip neskaitoma) (2; 104). Vienas jo eilėraštis, „Milžinų kapai”, tarsi formulė talpino istorikų darbuose užfiksotą praeities margumyną. To laiko visuomenė, anot poeto F. Kiršos, buvo „maironinė”. Vyraivo oficialus tautos dvasios reiškėjo Maironio kultas. Dar gyvas – jis buvo istorija. Todėl pirmasis memorialinis muziejus buvo įkurtas būtent Maironiui. Neišvengta ginčų (tai buvo įprastas to meto Lietuvoje nežinios, nepatirties ir skirtingu sampratu, norų dalykas) jি steigiant. P. Galaunė, pasitelkės Maskvos, Petrapilio, Paryžiaus, Stokholmo memorialinių muziejų parvyzdžius, įrodė, kad memorialinio muziejaus pagrindas – autentika. 1936 metais Maironio muziejus buvo įkurtas tame name, kur jis gyveno nuo 1910 iki 1932 metų.

To meto lietuvių estetinė mintis siekė nustatyti kultūros tēstinumo pagrindus (3; 107).

V. Bičiūnas, grindęs tautinės lietuvių civilizacijos išsvystymą trimis gadynėmis (I – Rytų „pirmapradžių“ vyrimas – iki 1569 metų Liublino unijos, II – Vakarų „pirmapradžių“ vyrimas – iki 1883 metų, III – besitęsianti), pažymėjo, jog tuometinė būklė – viso istorinio Lietuvos vyksmo išdava (4; 55). Jam (kaip ir S. Šalkauskiui) M. K. Čiurlionis – tautinės lietuvių dvasios reiškėjas. Sekdamas rusų meno kritiku V. Čudovskiu, radusiu ryšį tarp pasaulinės lietuvių tautos misijos ir M. K. Čiurlionio, kartu su

kitais Lietuvos kultūrinio atgimimo veikėjais M. K. Čiurlionį matė kaip lietuvių tautinį geniją, „lietuvių tautos kūrybinį dvasios – atgimstančios dvasios pirmagimį”, pranašą, stovintį ant dviejų pasaulių, Rytų ir Vakarų slenksčio, tarp Rytų didybės ir Vakarų išminties (4; 55–65). Lietuvių tautos dvasią liudijantiems M. K. Čiurlionio dailės kūriniams jo amžininkai po dailininko mirties įsteigė galeriją, kurioje rado globą ir daug kitų Lietuvos dailininkų, tautodailininkų darbų. M. K. Čiurlionio kūriniai nupirkti valstybės pinigais. Bet M. K. Čiurlionio kapas tuo metu buvo niekieno neravėtas, atrodė „kaip kitų šiaip jau paprastų negyvėlių kapai” (5; 119). V. Bičiūno pastebėtą šį tautinės kultūros dvilypumo aspektą papildo A. J. Greimo tuometinės lietuvių intelligentijos ir miesčionijos apibūdinimas: esą 1930–1940 metų intelligentai, miestiečiai brendo pirmųjų Nepriklausomos Lietuvos intelligentų, miesčionių, buvusių kaimiečių, atsivežusių ruses, lenkes, tarnavusias savo krašte tarnaitėmis, taip pat sulenkėjusių bajorijos likučių atmosferoje (6; 437). Tie žmonės valdė Lietuvą. Jie atmetė dvarų kultūrą kaip svetimą tautiškai, o pastarąją suprato tik kaip tautines juostas. V. Bičiūnas apgailestavo: „Toliau kryžių ir juostų mes savo tautiškume ir nenueidavom” (7; 265).

Muziejaus paskirtis buvo suprantama nevienareikšmiskai: objektyvus praeities fiksuojo, tautinės savasties reiškėjas, tautinio auklėjimo priemonė. E. Volteriui, ilgamečiui Kauno miesto muziejaus direktoriui (nuo 1919 metų, po T. Daugirdo mirties iki 1936 metų, įjungus muziejų į VDKM), archeologiniai daiktai leido studijuoti visą Lietuvos praeitį (8; 152). Todėl Kauno miesto muziejuje teikta pirmenybė archeologiniams radiniams. P. Galaunei buvo svarbūs meno, būtovės, tautodailės, kurios visuomenė dar nesuvokė, daiktai. A. Varnas tautos dvasios ieškojo kryžiuose – siūlė kurti Kryžių muziejų, kuris nebuvo įkurtas, tik 1925 m. M. K. Čiurlionio galerija už 60 tūkst. litų nupirko jo kryžių fotonuotraukų kolekciją (9; 102). Tautodailės daiktai, kaip išraiškingiausi tautos savasčiai liudyti, pasirinkti pirmąkart pristatant muziejų ekspozicijas užsienyje (nuo 1925 metų Moncoje, Italijoje, vėliau Skandinavų kraštose, Prancūzijoje).

P. Galaunė rašė: „Vakarai apie Lietuvą iki šiol daugiausia žino iš mūsų bylų su Lenkija ir Vokietija, bet labai mažai kas tenai žino apie Lietuvą, kaip savotiškos ir savitos kultūros kraštą. Šiandien turbūt niekas neabejoja, kad Skandinavijoje Lietuva įgijo daug simpatijų po to, kai praeitais metais ten buvo surengtos penkios mūsų liaudies meno parodos” (10; 75).

Lietuvos muziejų rinkiniai bei leidiniai tapo svarbiai priemone supažindinant su Lietuva užsienio šalis. Lietuvos diplomatams talkinant, rūpintasi pristatyti Lietuvą garsiausiuose Vakarų Europos muziejuose. Savo skyriaus įsteigimas Briuselio Palais Mondials (Pasaulio rū-

muose) ir Paryžiaus Trokadero muziejuose, valdžios su pratimu, Lietuvai turėjo „didelės propagandinės reikšmės” (11; 109).

P. Galaunė tą skyrių, tarsi mikromuziejų didžiuosiuose Vakarų Europos muziejuose, svarbą pabrėžė primindamas 1900 m. Trokadero muziejuje vykusios pasaulinės parodos Lietuvos skyriaus istoriją, kai savarankiškas Lietuvos skyrius sukėlė Rusijos ir Prancūzijos diplomatų kivirčą (12; 101, 102).

Lietuvių liaudies meno manifestacija viso pasaulio žmonių lankomame Paryžiuje būtų tapusi, anot Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje, „žiūrstų”, audinių, kilimų paroda, jei iš Kauno būtų perkelta į Luvrą, kur vyko Rytų ir Šiaurės Europos kilimų paroda (13; 100–102).

Lietuvos muziejai Lietuvą garsino ne tik savo rinkinių parodomis, bet ir leidiniais, kultūriniu bendradarbiavimu su užsienio muziejais, paminklosaugos, mokslo įstaigomis. M. K. Čiurlionio galerija leidiniais keitėsi su trimis dešimtimis Vakarų ir Rytų Europos šalių muziejų (14; 38).

Ivairūs užsienio muziejai prašė Kauno miesto, Karo, „Aušros” muziejų, M. K. Čiurlionio galerijos surinkti jų muziejams daiktų, iliustruojančių Lietuvą. Žiemgalos muziejus Latvijoje rūpinosi gauti Lietuvos skyriui praeities ir dabarties daiktų, nes Jame, vienintelėje vietoje, „latvių visuomenė ir jos auganti karta galės susipažinti su savo brolių tauta” (15; 47).

Prancūzijos Keramikos muziejus, rinkęs viso pasaulio kraštų keramikos rinkinius, norėjo lietuviškos, mainais žadėdamas Sevro manufaktūros pavyzdžių (16; 65).

Latvijos Karo muziejuje manyta įrengti kampelį sventimoms valstybėms, tarp jų ir Lietuvai. Todėl Latvijos kariuomenės štabo Statybos skyriaus viršininkas pulkininkas Galindoms ketino atvykti į Kauną, Karo muziejų (17; 47).

Karo muziejus Niujorke (Imperial war museum) tikėjosi gauti iš V. Nagevičiaus britų, represuotų fronte, foto nuotraukų, siuntę Karo muziejui katalogą su nuotraukomis (18; 7).

Ir Lietuvos muziejai rūpinosi iš kitų kraštų muziejų įgyti lituanistinių eksponatų. Karališkasis karo muziejus Stokholme (Könige Armemuseum) gavo tris Radvilų patrankų fotonuotraukas, patrankos modelį, metodinės literatūros, kataloginių etikecių (19; 9, 1, 4).

Šiaulių „Aušros” muziejus, Č. Liutikui užmezgus ryšius, bendravo su Volonés regiono muziejumi Lježe (Musée de la Vie Wollone), rėmėsi jo muziejine dokumentacija, kurdamas savają.

Muziejai, muziejininkai buvo kviesti tapti tarptautinių, kitų šalių muziejų asociacijų narais (P. Galaunė, V. Nagevičius su savo vadovautais muziejais – į Muziejų asociaciją Londonė (The Museums Association, 20; 1). 1938 01 13 Šiaulių kraštotoiros draugija buvo nutarusi

istoti į Taptautinę etnologų ir folkloristų sąjungą Uspaloje (21; 61).

Lėšų stygius, valdžios abuojumas dažnai trukdė pasinaudoti kvietimais, net tokiais, kurie, anot P. Galaunės, būtų pravertę įsteigiant Tautos muziejų (22; 131).

Nors muziejų reprezentavimas svetur – svarbus Lietuvos vardo, kultūros garsinimo būdas, tačiau svarbiausia muziejų paskirtis namuose – rinkti, saugoti kultūros vertės, švesti visuomenę, ypač jaunąją kartą. Juolab kad visi Lietuvos muziejai, išskyrus iš praeities paveldėtą Kauno miesto muziejų, gyveno tik kūdikystės dienas. Savaimė aišku, jų pagrindinis tikslas buvo muziejinės vertės daiktų rinkimas. Tik tie muziejai, kurie turėjo profesionalius muziejininkus, aiškias augimo perspektyvas ir buvo labiau remiami valstybės, galėjo atlkti šviečiamają misiją, panaudodami daugelį muziejinės komunikacijos būdų. Tokių muziejų buvo vos keletas: M. K. Čiurlionio galerija, Karo, „Aušros“ muziejai.

Kraštotoyros, mokyklų muziejų steigimas žadino susidomėjimą tėviškės gamta, istorija, skleidė supratimą apie senovės daiktų saugojimo svarbą tautinei kultūrai vystyti. Kraštotoyra, muziejai, muziejininkystė visuomenei dar buvo naujas dalykas. Todėl nevienodai suprastas, „nepakanamai suvoktas“, anot V. Ruzgo (23; 84). Vyravo nuomonė esą svarbu, kad muziejus kurtų visuomenę, nes „jei žmonės supras muziejaus reikšmę, tai nereikės bijotis, kad neužilgo nebeteksim tų senovės paminklų, kurių žmonėse dar apšciai galima užtikti“ (24; 2).

Visi Lietuvos muziejai sukurti visuomenės rūpesčiu. Valdžios ketinimas A. Smetonos tėviškėje įsteigti Tėviškės (Oro) muziejų buvo bevaisis. Valdžios remtas Vytauto Didžiojo muziejus – taip pat visuomenės iniciatyvos vaisius. Muziejaus reikšmę visuomenei, tautai vaizdingiausiai apibūdino P. Galaunė: „tautos sielos iždinė“, „tautos garbė“.

Muziejai, Nepriklausomoje Lietuvoje atsiradę kartu su valstybingumu, tautiniu pakilimu, buvo tautinės savimonės ugdytojai. Greta mokyklų, universiteto, bibliotekų, viešųjų skaityklų, spaudos, mokslo, meno, kultūrinio bendradarbiavimo, parodų jie buvo svarbiausiaja tautiskosios kultūros plėtojimo priemone (25; 309).

Beveik trys dešimtys muziejų, įkurtų Nepriklausomoje Lietuvoje, bei muziejų leidinys „Gimtasai kraštas“ – mūsų paminklosaugos pamatas.

NUORODOS:

1. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – Москва, 1991.
2. Kubilius V. Žanrų kalba ir sintezė. – Vilnius, 1986.
3. XX a. lietuvių dailės istorija. – T. I. – Vilnius, 1982.
4. VUB. – F. 1, F. 242. – V. Bičiūnas. M. K. Čiurlionis. (Du pasaulio veidu). Straipsnis. Laikraščio iškarpa.
5. VUB. – F. 1, F. 242. – L. Straigis. (V. Bičiūnas). Paminklai dėdėms. Straipsnis. Mašinraštis.
6. Greimas A. J. Iš arti ir iš toli. Literatūra, kultūra, grožis. – Vilnius, 1991.
7. VUB. – F. 1, F. 242. – V. Bičiūnas. Apie meną paskaitos stenograma 1923 04 13. Autografas.
8. MAB. – EV. – F. 154. – 197. – E. Volteris. Über die archiol. Sammlung des Museums. Rankraštis.
9. LVA. – F. 391. – Ap. 4. – B. 1000. – Švietimo ministro K. Jokanto raštas ministriui pirmininkui, 1925 08 10.
10. LVMA. – F. 93. – Ap. 1. – B. 33. – P. Galaunės raštas švietimo ministerijos II departamento direktoriui, 1932 04 08.
11. LVA. – F. 391. – Ap. 4. – B. 1009. – Užsienio reikalų ministro raštas švietimo ministrui, K. Šakeniui, 1934 05 04.
12. LVA. – F. 391. – Ap. 4. – B. 1009. – P. Galaunės raštas Švietimo ministerijos II departamentui, 1934 05 12.
13. LVMA. – F. 93. – Ap. 1. – B. 14. – Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje laiškas Užsienio reikalų ministerijai, 1927 03 23.
14. LVMA. – F. 93. – Ap. 1. – B. 22. – Sarašas užsienio muziejų, kuriems pasiusta po 1egz. „Galerijos penkerių metų darbo apyskaita“.
15. LVMA. – F. 93. – Ap. 1. – B. 32. – Žemgalės lietuvių draugijos raštas P. Galaunei, 1932 04 10.
16. LVMA. – F. 93. – Ap. 1. – B. 24. – Užsienio reikalų ministerijos raštas P. Galaunei, 1929 07 03.
17. LVA. – F. 1746. – Ap. 1. – B. 304. – Latvijos karo atstovo raportas II skyriaus viršininkui, 1940 05 11.
18. LVA. – F. 1746. – Ap. 1. – B. 243. – *Imperial war museum* raštas V. Nagevičiui, 1932 07 09. Anglų k.
19. LVA. – F. 1746. – Ap. 1. – B. 243. – Th. Jakobsono, Könige Armemuseum Stokholme viršininko, raštas V. Nagevičiui, 1933 07 29. Vokiečių k. Ten pat. P. 1. V. Nagevičiaus laiškas Th. Jakobsonui, 1935 04 23: Ten pat. – P. 4. Th. Jakobsono laiškas V. Nagevičiui, 1936 04 29. Vokiečių k.
20. ČDMA. – GP. – 5221. – 895. Muziejų asociacijos sekretoriaus S. F. Markhamo laiškas P. Galaunei, 1932 02 29; LVA. – F. 1746. – Ap. 1. – B. 266. *The Museums Association* raštas V. Nagevičiui, 1937 03 31.
21. MAB. – F. 87. – 192. – P. Bugailiškis. Šiaulių „Aušros“ muziejus ir kraštotoyros draugija. Įvairi medžiaga.
22. LVMA. – F. 93. – Ap. 1. – B. 25. – P. Galaunės raštas Švietimo ministerijos II departamentui, 1930 06 25.
23. ČDMA. – GP. – 4964. – V. Ruzgas. K. M. S. Pedagoginis muziejus. Straipsnis, 1928 m.
24. Punis V. I visuomenė // Senovė (Mažeikių muziejaus neperordinis leidinys). – 1930/3.
25. Maceina A. Tautinis auklėjimas. – Kaunas, 1991.

Museums in Lithuania during the interwar period

Nastasija KERŠYTĖ

In the 20th century with the process of the restauration of the Lithuanian state the emergence of museums had a great influence upon the forming of national culture, although, they bore different kinds of the perception: the source of knowledge, a means for national education, a stimulus for man's spiritual revival, a witness to national singularity with regard to the entire world. Nearly three dozen of museums which were founded during the period of Independent Lithuania and the periodical publication „Our Native Land“ were the basis of our monuments of protection.

Medinė liaudies skulptūra Alytaus kraštotoyros muziejuje

Kostas POŠKUS

Alytaus kraštotoyros muziejaus septyniasdešimties metų istorija kupina neaiškumų ir mīslų. Seniausi, prieškariiniai eksponatai iki šių dienų neišliko. „Antrajį kvépavimą“ muziejui suteikė 1957–1976 m. direktoriumi dirbęs Henrikas Lizdenis. Kaip žinome, tas sovietmečio laikotarpis buvo senojo kaimo ir jo papročių griovimo metai. Liudininkai prisimena, kad būtent apie 1960-uosius galutinai nutilo dar kai kuriuose kaimuose iki tol skambėjusios dainos. Todėl ypač vertinga H. Lizdenio tuo laiku surinkta gausi etnografinė medžiaga.

Muziejaus fonduose sukaupta ir nemaža liaudies skulptūrų kolekcija. Vėliau ją papildė tik pavieniai eksponatai. Muziejaus eksponatų knygoje pažymėta, kad skulptūros gautos iš tuometinių Alytaus, Daugų, Lazdijų, Varėnos rajonų. Radimo vietas skiltyje dažnai yra tik bendresnio pobūdžio įrašai: „Alytaus raj.“, „Motuizos (turėtų būti – Matuizos)“, „Gauta iš kunigo J. Kaušėlos (turėtų būti – J. Kaušylos) Pivašiūnuose“ ir pan. Nekelia abejonių tik dievdvirbio Julius Kopkos pavardė. Tai jo sukurta yra iš Nedzingės apylinkės Mikniūnų kaimo kapinaičių atvežta Nukryžiuotojo skulptūra.

Nežinomas daugelio skulptūrių sukūrimo laikas. Gaučių eksponatų knygoje yra tik kelios datos: „Nežinomas šventasis – išdrožtas 1890-aisiais metais“, „Šv. Jonas Nepomukas – 1899-aisiais“ ir pan.

Skulptūrėlės stovėjusios koplytėlėse. Dažniausiai tai paprastos, trapezijos formos atvira „dėžė“, dengiama trikampio stogelio. Kartais imituojama pusapvalė arka, į prie kiek iškeliamos kolonus. Koplytėlių kraštai ir stogeliai, norint apsaugoti nuo klimato poveikio, taip pat puošybiniais sumetimais retsykiais kraštuojami karpyta skarda. Pasietaiko įkaltų skardoje ir paryškintų dažais ornamentų. Koplytėlių viduje teliko po vieną ar kelias figūrelės. Jos nuo laiko ir drėgmės sutrešo. Suprantama, muziejaus fonduose jos jau praradusios savo buvimo vietas „kontekstą“, tad apie buvusias skulptūrines grupes galima tik spėlioti.

Esančių muziejuje skulptūrų siužetai ir personažai nėra įvairūs: Nukryžiuotasis, Dievo Motina, šv. Jonas Nepomukas, šv. Florijonas, šv. Antanas. Dažnai net sunku nuspresti, nes skulptūros esti smarkiai apirusios. Gaučių eksponatų knygoje jos vadinamos „nežinomu(-a) šventuoju(-aja)“. Yra dvi pelikano, draskančio sau krūtinę ir maitinančio savo vaikus, figūrėlės.

Stilištiniai požiūriu skulptūros labai įvairios. Yra labai primityvių, archaijiskų formų. Bet turime ir tokų kūrinių,

kur justi įgudusio meistro ranka. Pavyzdžiui, šv. Jonas Nepomukas – barokinių, „judrių“ formų skulptūra (atvežta iš Lazdijų r. Ligauškių k.). Varėnos r. Matuizų k. surastų šventujų statulėlių figūros kruopščiai ištobulintos, ryški medžiagų faktūra. Net apnykusios skulptūros pasižymi vidine ekspresija.

Kai kurių skulptūrų personažų kūno padėtis, veido išraiška labai taikliai apibūdina vaizduojamojo tipą, netgi perteikia jo nuotaiką. Tai pasakytina apie nežinomų šven-

Koplytėlė. Alytaus r. Medis, skarda, h 45 cm. Alytaus kraštotoyros muziejus (ir toliau visur), šifras GEK 502.

Šv. Jono Krikštytojo siužetas. Alytaus r. Kalnėnų k.
Medis, h 63 cm ir 70 cm. GEK 1388, 1389.

tuju skulptūras, į muziejų patekusias iš Lazdijų r. Onciškių k., taip pat iš Pivašiūnų.

Labai išraiškingos Nukryžiuotojo figūros. Stengiantis išgauti tikroviškumo įspūdį, išryškinti faktūrą (erškėčių vainikas, plaukai, įtemptos gyslos), mažiau dėmesio skiriama bendram kūno vaizdui, proporcijoms. Dėl tos priežasties vienoje skulptūroje galima ižvelgti natūralizmo, stilizacijos, ekspresyvumo derinį – šiaip jau kartais sunkiai derinamus dalykus. Nepasakysiu nieko naujo pri-

Nežinomi šventieji. Medis, h 17 cm, 25,5 cm, 22 cm. GEK 618, 613, 609.

minęs, kad skulptūrėlės būdavo dažomos. Darganų ir saulės veikiamos, jos nubluko, išgaudamos dar didesnės itaigos negu būdamos naujos. Štai Nukryžiuotojo skulptūra, pažymėta 691-uoju numeriu. Ištęstą kūno liniją dar labiau pabrėžia skilęs medis.

Kadangi dauguma skulptūrių skirtos kryžių koplytėlėms, jų antroji pusė būdavo paliekama plokščia. Tačiau muziejuje yra tokiai, kurias galima apžiūrėti iš visų pusų. Jos išskiria ir savo dydžiu. Paminėtinis šv. Jono Krikštytojo siužetas. Šventasis vaizduojamas kairėje rankoje laikas kryžių su vėliavėle, o dešine iš indelio pilantis šventintą vandenį Kristui ant galvos. Veidai, kūnai, drabužių klostės kruopščiai modeliuoti, veidų išraiška liudija didelę rimtį. Kūrinio architektonika perteikia situacijos iškilmingumą. Justi meistro ranka, vidinė autoriaus

Šv. Teresė. Alytaus r. Onciškių k. Medis, h 25 cm. GEK 262.
Nežinomas šventasis. Alytaus r. Skabeikių k.
Medis, h 25 cm. GEK 246.

elegancija. Figūros nemažos: Kristaus – 63 cm, šv. Jono Krikštytojo – 70 cm aukščio. Eksponatų knygoje rašoma, kad jas, gulinčias sniege prie Kalnėnų k. kryžiaus, radęs Jonas Jarmala, gimęs 1894 m.

Muziejaus ekspozicijoje stovi įspūdinga beveik dviejų metrų aukščio šv. Jono Nepomuko skulptūra. Gerai išsilankę dažai. Medis savaime suskilinėjės. Skulptūra seniau stovėjusi Kalesninkų k., ant Peršékės upelės kranto, prie Žilinskų sodybos. 1968 m. pabaigoje žmonės vieną rytą rado ją nuverstą. Jau tuo metu seniausi vietiniai gyventojai negalėjo pasakyti, nei kas autorius, nei kada pastatyta. Buvo pasakojama, kad Jonukas (taip skulptūrą vadino) nežinia kada atplaukės Peršékės upeliu.

Kalbėdami apie muziejaus eksponatus, negaliame nutylėti dar vienos didingos Nukryžiuotojo skulptūros. Ji 163 cm aukščio, monochromatinė, daryta

Nukryžiuotasis. Medis, h 27,2 cm. GEK 1144.

Nukryžiuotasis. Medis, h 44,5 cm. GEK 11441.

iš vientiso medžio. Tik rankos išdrožtos atskirai ir su kūnu sujungtos mediniai kyliai. Matyti didelis nežinomo autoriaus profesionalumas, anatomijos išmanymas. Visos stilistinės priemonės nukreiptos vienam tikslui. Gautų eksponatų knygoje rašoma, kad skulptūra buvusi Lazdijų r. Krikštionių apyl. Juodciūnų k. koplyčioje, statytoje 1773 m. Kaimui keliantis į gyvenvietę, koplyčios liekanos sunaikintos, o skulptūra pervežta į Alytaus r. Miro-

Nukryžiuotasis. Marijampolės r. Mikališkės k. koplyčia. Medis, h 163 cm. GEK 2680.

Pastatomas kryžius. Autorius – M. Menčinskas. Alytaus r. Ostampo k. Medis, h 52 cm. GEK 3147.

Nukryžiuotasis. Alytaus r. Medis, h 29 cm. GEK 625.

lavo k., iš kur 1979 m. Jonui Juravičiui padedant pateko į Alytaus kraštotyros muziejų. Lyg ir nekiltų didesnių abejonių dėl jos ankstesnės buvimo vienos, bet rašinio autoriu pasiteiravus J. Juravičiaus, jis paneigė įrašo patikimumą: skulptūra buvusi kažkokioje koplyčioje netoli Igliaukos, t.y. visai kitoje pusėje. Buvimo vieta neteisingai įrašyta, atrodo, politiniai sumetimais. Pavyko išsiaiškinti, kad Nukryžiuotasis iš tikrujų buvo Mikališkės k. koplyčioje, šalia kurios pokario metais partizanai laidoję žuvusius

draugus. Išlikusi 1960 m. nuotrauka su apgriuvių koplyčios vaizdu. Tais metais Nukryžiuotasis dar buvo koplyčioje.

Nemažai skulptūrų mūsų muziejus gavo jau vėlesniais laikais iš Žemaitijos. Anksčiau jos buvusios Plungės r. Alsėdžių apyl. Dišlių kaime. Atkreipkime dėmesį į pastatomą altorėlį nukryžiavimo tema. Čia pavaizduoti Nukryžiuotasis, Dievo Motina Sopulingoji, Marija Magdalietė, nežinoma šventoji. Ant horizontalios kryžiaus kryžmos – dviejų angelukų figūros. Visa kompozicija, sakytume, barokiškai perkrauta, bijoma tuščios erdvės. Altorėlis dažytas kaip ir kitos to krašto skulptūros.

Žemaitiškias skulptūras palyginus su surastomis Pietų Lietuvoje, matyti, kad pirmosios kur kas realistiškesnės, netgi buitiškesnės. O skulptūrelės iš dzūkiškų vietovių – labai ekspresyvios, nuoširdžios jausminės išraiškos (dzūkas yra dzūkas).

Dabar keletas pasvarstymų. Tikriausiai nesu pirmasis, kalbantis apie liaudies skulptūrą, kurj kaninka dvejonės nustatant ribas, ką vadinti tikra liaudies skulptūra. Skulptūras, esančias Alytaus kraštotoiros muziejuje, skirtystiai taip: primityviosios, išdrožtos specialistų (amatininkų), šiuolaikinės.

Kalbant apie pirmąją grupę, iškyla mažiausiai abejonių. „Tradicinis baltų menas – funkcionalus giliausia prasme, nes jungia grožį ir praktiškumą, (...) nesivaržydamas su Dievu, atskleidžia tautos dvasinę būklę – santarvę su Visata” (V. Daunys). Kas šio tipo skulptūrų autorai? Susidaręs toks ste-

reotipas, kurio nesiimsiu griauti: tai esą savamoksliai, dažnai berščiai, bet dvasingi ir nuoširdžiai kuriantys žmonės. „Primitivus menas ištirpina savyje atsitiktines aplinkybes ir akcentuoja atlikimo būdą ir paskirtį...“ (Claude'as Lévi-Straussas). Žvelgiant į šias skulptūras, galima iš karto pastebėti, kad čia išraiškos prie-monės tarnauja pagrindinei idėjai, kuri savotiškai „išgryrinama“. Jos į muziejų pateko daugiausia iš dzūkiškų dabartinės Alytaus apskrities vietovių. Rašinio pradžioje minėjau, kad mums žino-mas tik vienas primityvių skulptūrų autorius – Julius Kopka.

Antroji skulptūrų grupė – išdrožtos pasimokiusių šios srities amatininkų. Apie autorius žinome kiek daugiau. Simno apylinkės XIX amžiaus pabaigoje ir XX amžiaus pradžioje garsėjo skulptūros ir bažnytinio inventoriaus meistrai. Šiame krašte dirbo iš Su-valkų kilęs ir, kaip rašoma, „neogotikinį stilių perpratęs“ Adomas Karalius. Jo mokinio J. Račiukaičio dirbtų bažnytinę įranga iki šiol išlikusi Nemunaicių, Miroslavo, Simno ir kitose bažnyciose. Keli skulptoriai – A. Aleksandravičius, taip pat nepelnytais primirštasis M. Menčinskasis – jaunystėje amato mokėsi pas garsų to meto meistrą iš Ostampo kaimo M. Kasiulevičių, kuris pats, o ir jo mokiniai rūpinosi aukšta savo darbo kultūra, švaria ir techniška dirbinių apdaila. Šio tipo amatininkais taip pat laikyti Daugų bažnyčios altorius ir skulptūras kūrusi Patacką ir jo mokinį Julijų Nevierą.

Trečiosios grupės skulptūras pavadinčiau imitaciniems. Kartais pagalvoju, ar tautiniai romantikai nepadarė meškos paslau-gos kaimo kultūrai, be atodairos giedodami odes liaudies menui. Paviršutiniškai suprastas jis tampa kičiniu. Kaip žinoma, bandy-mas pakartoti kažkada buvusią situaciją dažniausiai baigiasi groteskiškai. Muziejuje yra dar prieškario metais drožtų „verpėjelių“, „čigonelių“. Sovietiniu laikotarpiu, vadinanamajam liaudies menui atiduodant pirmenybę prieš profesionalią dailę, kičinė skulptūra suklestėjo. Klesti ji ir dabar. Galbūt mano apibendrinimai ne visai pagrįsti (dar per mažai laiko praėjė), bet šiandien matau daug kičio, kurio pavyzdžių, deja, įsigijęs ir mūsų muziejus.

Tokie tad mano pasvarstymai apie medinę liaudies skulptūrą, kuri iš tikrųjų yra unikalus Lietuvos kultūros reiškinys, tiek pavyko surinkti žinių apie šių skulptūrų rinkinius Alytaus kraštotoiros muziejuje. Norėtusi, kad su jais galėtų plačiau susipažinti visuomenė, taip pat ir specialistai.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI:

1. Galaunė P. Lietuvių liaudies menas. – Kaunas, 1930.
2. Lietuvos sakralinės dailės katalogas. T. 1–2. – Vilnius, 1996–1998.
3. Daunys V. Redaktoriaus skiltis // Krantai. – 1989, Nr. 2.
4. Lévi-Strauss C. Laukinis mąstymas. – Vilnius, 1999.
5. Alytaus kraštotoiros muziejaus gaunamų eksponatų knyga.

Wooden folk sculpture at the Regional Museum in Alytus

Kostas POŠKUS

The Regional Museum in Alytus has been at work already for seventy years. It contains plenty of wooden folk sculptures from Dzūkija (Southern Lithuania). The samples from Žemaitija are also included. The most popular sculptural themes (Crucifix, Mother of God, St. John the Baptist, St. John Nepomuce and others) have been reviewed by the author. The figurines of the Crucifix are particularly expressive. The author reminds us of the fact that apart from the works that are very old and partly ruined by the time there are also modern works of the type of kitch.

Vandens nešėja. 1938 m. Medis, h 22 cm. Grėbėja.
1956 m. Medis, h 22 cm. Abiejų skulptūrų autorius –
K. Baziukevičius. Alytaus r. Laukinčių k. GEK 444, 442.
Fotografavo Galina TAMOŠIŪNIENĖ

Nuo tarkainio „blyno” iki paukščiu ulbančios švilpynės

Kaip padaryti rankoje atgyjantį lipdinį, pasakoja ir rodo šį rudenį devyniasdešimtmetį švęsianti molinių švilpynių meistrė, Kultūros ministerijos premijos laureatė Michalina POČIULPIENĖ.

Kokias švilpynes paprastai darote?

Daugiausia mėgstu lipdyti paukščius. Juos labai lengva padaryti – mažiau vargo, be to, gražesni išeina. Seniau daugiau dariau arkliukus, aviniukus, bet prie jų daugiau darbo. Ir žvériukus palipdau, ir kitokius visokius sutvėrimus.

Gal parodysite ir papasakosite, kaip nuo pat pradžių lipdymą pradedate, ką pagal eilę darote?

Imu molio gabala, saujoj ji išspaudau, pirštais iškročioju – pasidaro toks kaip tarkainis blynas... Ir perdaug ketas, ir per minkštas – negerai. Jei per ketas – užpilu vandeniu, sudrėksta ir suminkštėja. Taigi molio lakštelį susuku; dailinsiu, kol padarysiu paukštį, dabar, tiesa, darau vištą...

Jūsų „blynas” pasidaro kaip lėkštutė...

Kiti kitaip doro, o aš taip – niekas manęs nemokė, niekas man neaiškino, kaip reikia. Va, „blyną” susuku, užlankstau, darau formą... Vidurys turi būti tuščias ir švarus – kitaip nešvilps. Toliau darau galvutę, skiauterę, snapą, uodegytę... Paukštis greičiau išeina, tik kartais „užsikaprizina” – prasvipt sunkiau. Kol prabréži... Ir senatvė kalta – nebér to atsparumo, prastai akimis matau, nors dar jos kiek ir tarnauja. Nors vienodai darau, bet kitą kartą taip sunkiai prasišvilia. O kartais pradūrei – iškart švili puikeusiai; nesusigaudau, ko tada trūksta? O kartais švili gražiausiai, bet kai išdegia – nenori švilipt. Dėl ko taip darosi?

Kokį molį naudojate lipdymui?

Gaunu gatavą suminkytą. Būtų daug vargo molj išsiminkyti. Jei neišminkyti – nesidaro lipdinas, skylla. Molis iš laukų nelabai man tiktu.

Ar tokio paprasto laukų molio nebandėte išminkyti ir lipdyti?

Nebandžiau, nes nuo pat pradžios gaunu gatavą išminkytą. Dukra parūpina.

Kaip pasirenkate, ką dirbt?

Man mieliausia – paukščiukai. Padarau ir balandėlius, ir žvirblius, ir zyles. Pa-

kreipių, kiek galiu, į panašumą. Stengiuos, kad paukščiuko lipdinas būtų panašus į tikrą. O kaip išeina, taip ir gerai.

Ar darote tik šviliynes?

Daugiausia darau šviliynes. Buvau sulipdžiusi ir ne šviliynių – kelis velykinius avinėlius. Bet bedeginant daugelis susprogo, tai labai gaila, todėl nebedarau tokių.

Ar, kai darot savo paukščiukus, gyvullius, žvėris, šiaip gyvius, nors kiek į šoną, į kitų lipdinius, į kokius paveikslus pasižiūrite, ar taip iškart viskas galvoje susirodo?

Maždaug žinau, kaip jie atrodo. Jei pagal knygą – kažkokie baisūs „balvonai“ išeina... Néra kaip ir žiūrėti.

Bet kartais užmetate akį / kokias nuotraukas?

Na, kas patinka, kartais pasižiūriu. Vieną kartą per televiziją mačiau tokią įdomią vištą – apvala tokia, balsiai pušnia uodega, čia, prie galvos, tie makabardai... Tik blykst – parodė, ir dingo. Kelias vištasis dariau pagal ją. Va – višta pušnia, stačia, ilga uodega.

Ar lipdysti pradėjote nuo stambesnių, ar nuo smulkesnių lipdinių?

Galima sakyti, kad pradėjau iškart nuo visokiu: ir didelių, ir mažų.

O ką sunkiau daryti – didelius ar mažus paukščius, gyvulius?

Lengviau – mažus, nes didelius reikia labai išlyginti, saugoti, kad neišskleiptų forma. O mažiukus – molį ištampai, iškočioji, formą suteiki, palygini, ir jau pabaigt. Palieku išdžiūti kelias dienas, ir galiama degti.

Padarėt formą, ką toliau darot?

Dailinu. Daugiau darbo, kol išlygini, kol ką... Reikia glostyti ir glostyti, kol išblizgini. Paskui prašvilpint reikia.

Kas sunkiausia dirbant?

Reikia žiūrėti, kad švilpynė švilptų, kitaip darbas perniek.

Gal savo dirbiniams duodate pavadinimus?

Kas į ką panašus, ir taip matyti. Čia, va, lyp į žvirblius „neša“ – tokie trumpasna-

piai... Néra čia ką su pavadinimais žaisti – nieko ypatingo čia juk nera.

Ar pradedant dirbtį Jums reikia kokio prisiruošimo, laukti įkvėpimo, ar galite šiaip kiekvieną dieną lipdyti?

Galiu dirbtį bet kada... Sėdžiu, va, prie lango, kad švieisiau būtų, ir lipdau, ką sugalvoju. Nieko čia svarbaus nėra. Dirbi, ir tiek.

Tačiau taip gražiai, kaip Jūs, ne kiekvienas gali.

Kažin? Man rodos, kiekvienas gali, tik dirbt reikia.

Kada pirmą kartą pabandėte lipdyti?

Turėjau, atrodo, jau aštuoniasdešimt metų. Su dukra buvome keramikos dirbtuvėse pas vedėją [Birutę Taujanskaitę – J. Š.]. Ji ir sako – paimkit kokį gabaliuką molio ir paméginkit palipdyti. Pradėjau pradėjau... Na, patys pirmutiniai nelabai pasisekė. Po to – vis lygesni, ly-

gesni, gal kiek ir gražesni. Taip kažkaip ir pradėjau, bet man niekas nepaaiškino, kaip reikia dirbt. Pati per save išmokau.

Iš kur tada pasigavote igūdžių?

Kažkaip pradėjau – vienas toks, kitas kitoks. Vienas gražesnis, kitas – ne toks... Né nežinau, kaip čia aš pradėjau lipdyti. Bežaisdama.

Gal vaikystėje ar jaunystėje ką nors panašaus darėte?

Oi ne. Rankose neturėjau jokio molio. Kartais vaikai žaidžia su moliu, lipina kokius dalykelius, bet aš tuo niekada neuzsiemiau.

Įdomūs Jūsų švilpukai – arkliukai su raiteliu. Kodėl Jūsų arklys tik su dviem priekinėm kojom?

Esu jū padariusi ir su dviem, ir su keturiom kojom. Kad vaikams gražiau būtų. O šiaip švilpuko arkliui keturios kojos nereikalingos, jos tik maišo, kai švilpuką į ranką pamimi. Tik dėl grožio jis toks. Darau, kad vaikui būtų prieinamiau pašvilpint. Dabar mažiau jų darau, nes kol tą vaikiuką arba raitelį nulipdai ir pasodini ant arkliuko, daug darbo reikia įdėti.

Va, vištą su viščiukais ant nugaros padariau. Perekšlę su vaikais. Gal ir įdomiau, tik sunkiau padaryti – reikia atskirai viščiukus nulipdysti, prie vištos kupros prilipdysti, kad tikriau atrodytų.

Jūs, atrodo, kilimo nuo Josvainių?

Maždaug taip, mano tėviškė yra tarp Kédainių ir Arios galos. Jau seniai gyvenu mieste, Vilniuje.

Tai Jūs gimėte senais laikais ten buvusiose žemaičių žemėse. Kai užsipliate, viską galite padaryti?

Maždaug [juokiasi]... Jei ką pamatyčiau... Šiaip iš galvos kitąsyk sunkiau sugalvoti. O jei pamatau...

Ar taip buvo ir su Jūsų nulipdyla žirafa?

Kaimynas atnešė, kad aš jam tokią padaryčiau. Atsiskiau, tik sau vieną tokią nusilipdžiau. Negraži tokia, niekam jos nerodau.

Ar kokių keistų, fantastiškų žvérių, gyvių darote?

Na, ne, daugiau darau arkliukus, paukščius, baronukus. Tai labiausiai vaikams patinkantys žaislai. Nemégstu piktų žvérių daryti.

O kas, Jūsų pačios manymu, geriausiai išeina?

Gal viskas vienodai. Baigiu jau devintą dešimtį, rudenį man bus devyniasdešimt metų, tai dirbu, jaukiau sédėti namie. Šiaip esu gerai prižiūrima – labai dukra rūpinasi, stengiasi, nes esu silpnos sveikatos. Kol akys žiba – gyventi reikia, niekur nesidési.

Ar iki pradédama kartais pagalvodavot, kad reikytų ką nulipdysti, nupiešti?

Nelabai. Kol molio buvau negavusi, nė į galvą neateidavo, kad galiu ką nulipinti. Nė nešovė į galvą, kad galiu. Patį pirmajį nulipdžiau paukštį, paskui aviniuką, arkliuką...

Ar tą dieną, kai pradéjote, dabar atsimenate? Kaip éjosi?

Nelabai [juokiasi].

Jautét, kad išeina?

Tada atrodė, kad išeina, bet dabar kai pažiūriu į pirminius, tai nelabai gražūs atrodo.

Ar tapyt kada nebandét?

Būčiau ką gal ir daugiau tapiusi, bet negaliu pakelti dažų kvapo, dūstu. Būtų gal ir įdomiau nei tie molinukai?

Kaip tuos molinukus gražinat, kai jau nulipdot?

Esu prisirinkus visokiu „šiukšliukų” į skrynelę; visokiais pagaliukais, šakaliukais ir badau. Didesnus rumbelius su peiliuku padarau. Akis šratinuko galu išspaudžiu. Tik rū įrankių kaip ir neturiu.

Kaip badot?

Kaip sugalvoju, taip ir badau. Stengiuos, kad kiekvienas būtų vis kitoks. Pamislinu pamislinu, aha, gal taip, gal

taip... Ir davai. Va, ir dabar pabadžiau šitą vištą. Tik kai skubu parodyti, nekaip išeina.

Ar čia dabar darot plunksnas?

Seniau darydavau ir plunksnas, ir sparnus, tokius atšokusius, kad aiškiai matytuysi. Dabar sparnų nebedarau – daug darbo. O šiaip pabadau raštais, kad lygu nebūtų, ir viskas. Be to, darbo pabaigoje padarau porą skylučių, kad pučiant švilpynę keistusis garsas.

Neseniai Nacionalinėje galerijoje buvo surengta Jūsų geriausią darbų paroda.

Taip, surinko mano turimus darbus (šiuo metu namie yra apie 300, daug išdalinta) ir parodė žmonėms.

Ar savo raščiavimą, ornamentus kaip nors vadinate?

Nieko apie tai negalvoju – pabadau, pabadau, ir tiek. Kad visi nebūtų lyg po vienu vinkelio, vienodi.

Regis, esate ir neprasta giedotoja – priklausote „Karkunkos” sambūriui. Girdėjau Jus net jo siela vadinant. Gal Jūs tuos giedotojus ir subūréte?

Ne. Prasta aš giedotoja [juokiasi]. Yra ten gera giesmų vedėja. Duktė „Karunkai” priklauso, tai ir aš su ja nu-einu pagiedot. O šiaip kaip ir seną daiktą – visi myli [juokiasi]. Už mane senesnės tarp jų nėra.

Bet Jūs, atrodo, ir jaunus galite užkrēsti savo giedria nuotaika, juoku.

Toks mano būdas nuo jaunumės – nemégstu būti susiraukus.

Va, ir baigiat gražią, stambią, skiauteretą vištą daryt. Kokie paskutiniai prisiliestimai laukia?

Darau skydę, kad višta prašvilptų. Va čia – pauodegy, kitur nér kur. Kaip vištai [juokiasi]. Per didelę skydė negerai, nešvilpia tada. Skyles geriausia daryti obels pagaliukais – būdama kaime pas gimines nuskriaudžiau apdžiuvusių obelį, prisilažiau šakelių.

Tačiau nenori Jūsų višta švilpti. Kodėl?

Kažko nepatenkinta, todėl nešvilpia. Negaliu gerai skydutės išskobti – molis kučiuojasi. Pataisysime kraštelius, gal tada? Na štai, pagaliau – višta švilpia!

Ačiū už malonų pokalbij!

Kalbėjosi Juozas ŠORYS

JUBILEES

From the „grated” pancake to the whistle piping in a bird’s voice

Juozas Šorys had a talk with Michalina Počiulienė, a folk master of earthenware whistles who is going to celebrate ninetieth anniversary of her birth this autumn. She talked about her craft and also showed how a piece of baked clay turned into a peculiar plastic model, that is, a whistle singing like a bird.

Michalina Počiulpienė – dailių švilpukų lipdytoja

Juozas KUDIRKA

Lietuviškų molinių žaisliukų amžius skaičiuojamas šimtmečiais – juos lipdė puodžių žmonos, nusenę puodžiai, kaimuose – puodų lipdytojos. Švilpukų assortimentas nedidelis – tai kaimiečio aplinkoje esantys gyvulėliai su raiškiu charakteriu: žirgeliai (kartais su raiteliu), ožiukai, avinukai, antys ir kiti paukščiai. Vaikus jie vilijo visų pirma kaip švilpukai. Daugeliui vaikų tėvų parvežti iš turgaus švilpukai ir liko vieninteliu vaikystės žaisliuku.

Nors jvairių meistrių darbus vienijo bendri švilpukų siuzetai, tūtavimo ertmės formavimo reikalavimai, tačiau beveik kiekvieno meistro rankose molis yra prabilės sava menine kalba. Švilpukoose atsispindi ir epochos dvasia. XX a. pirmos pusės žaisliukai santūrūs, pamarginti vienu kitu brūkšneliu, duobutėmis, jie, kaip ir puodai, juodi ir raudoni, apibendrintų formų, sukurti tiesiogiai veikiant kaimo aplinkai. XX a. antroje pusėje švilpukus lipdyti émė ir miestų moterys – kai kurioms tai jau verslas. Senųjų puodininkystės centrų (Kuršėnų, Plungės, Viešionių) lipdytojams tėsiant kaimiškąją tradiciją, naujoji lipdytojų karta daugiau atsdeda realizmui, nesaikingu ornamentu užgožia molio medžiagiškumą. Imta vartoti ir formelės. Tačiau atskirų meistrių rankose molis tebekalba tradicine kalba. Ji nenutrūko iki šių dienų. Ypač tai atsispindi Michalinos Počiulpienės darbuose. Išlaikydamas tradicinius lietuviškų molinių švilpukų bruožus, ji juos praturtino ir savomis meninėmis paieškomis.

Ryškiausiai kaimo dvasią atspindi M. Počiulpienės arkliukai. Jie plastiškai santūrūs, apibendrinti, dažniausiai, kaip ir kiti gyvulėliai, įsispypę priekinėmis kojomis – pritai-kyti švilpti. Tačiau plastinis santūrumas netrukdo meistrei perteikti žirgelių charakterį ir psichologinę būseną: vieni išdidžiai išrietę sprandus, kiti véjo klostomais karčiais – rodos, tik tik pasispirs, ir nušuoliuos laukais; treti – įsirežę lyg trauktų arkla, ketvirti – nusivarę po dienos darbų, jiems tik rūpi, kaip atsipūsti ir kur pasiganyti; ta pati nuotaika ir į naktigonę jojančių bernų. Kitokiu – „keturkoju“ – arkliui joja kariškus drabužius vilkjs vyriškis.

Charakteringi užsispypę ožiukai. Jie, kaip ir arkliukai, stovi ant priekinių, kartais ir ant visų kojų. Geriausiai ožiukų nuotaiką išreiškia snukučio ir ragų padėtis, kaklo linkis – rodos, tuojuoju pradės šokinėti, tik nusisuk, ir bamptelės ragais į kinkles. Tuo tarpu M. Počiulpienės ériukus galima pavadinti naivuoliais, jie tartum patys nežinotų, kad yra raguoti (vienų ragai tiesūs, kitų susukti ar užlenkti).

Tradicijai artimi ir naminiai paukščiai – antytės, vištos, gaidžiukai. Išradingai, kaip karūnos, suformuotos paukščių skiauterės. Ant kitų vištų nugarų sutūpę viščiukai. Vieini paukščiai ramūs, kiti lyg skrydžiui pakėlę sparnus.

Dauguma M. Počiulpienės švilpukų natūralios molio spalvos (glazūruoti ir juodinti ji yra tik pabandžiusi). Švilpukų ilgis svyruoja nuo 3 iki 12 cm, o patys mažiausiai tik 2 cm. Jie lakoniškų formų, pagrindinė meninės raiškos prieimonė – plastinė. Dekoras išlaiko senias tradicijas – juoneperkraunama, jis dažniausiai tik priemonė pagrindiniams elementams išryškinti. Meistrės įrankiai – obels medžio mentelė, skalpelis, jvairaus storio tušinukų šerdelės, medicininė adata, manikiūro reikmenys. Taškų, brūkšnelių, trikampelių, vingelių įspaudais ji išryškina gyvulėlių akis, snukius, karčius, zigzagų eilėmis ant gyvulių ir paukščių nugarų išgauna kailių ar plunksnų iliuziją. Taškais ir brūkšneliais apréminusi švilpukų garso angeles, meistrė kuria saulūčių raštus, ypač artimus margučių saulutėms. M. Počiulpienė turi labai gera saiko jausmą. Nepaisant tuošimo technikos sudėtingumo, ji taip subtiliai išsaugo formas ir dekoru vienybę, kad pirmiausia atskleidžia vaizduojamo gyvulėlio charakteris. Tačiau ši harmonija reikalauja kantrybės ir atkaklumo – meistrė per dieną nulipdo ir išdekoruoja tik vieną švilpuką, o kartais darbas užtrunka ir dvi tris dienas. Tai jau juvelyrinis darbas.

Michalina Počiulpienė nors lipdyti émési tik būdama apie 80 metų, bet išsaugojo į miestą atsineštą senojo Lietuvos kaimo grožio pojūtį. Tai jai kuriant molinius žaisliukus padėjo gerai išreikšti žmogaus ir gamtos psichologinę darną, nacionalinį savitumą ir praturtinti ji.

Michalina Počiulpienė – a master of graceful clay whistles

In this article Juozas Kudirka gives his estimation and, at the same time, reviews the handicraft of the original folk master in baked clay. It is noted that retaining the features of traditional Lithuanian earthenware whistles she enriched them by her own peculiar artistic fantasies that is the modesty of plasticity, geometric ornamentation, the saving decor, the subtle revelation of the character of the representative creatures. The national singularity and the psychological harmony between man and nature are perfectly rendered in the whistles created by her.

Šiemet pažymimos nusipelniusio tautosakos rinkėjo, kultūrininko, lietuviybės puoselėtojo Mato Slančiausko gimimo 150-osios metinės. Nors prieš dešimtmetį jo krašte net buvo įsteigta vardinė Mato Slančiausko premija geriausiemis Lietuvos tautosakos rinkėjams (iteiktos trys – Jurgui Dovydaičiui, Norbertui Véliui, Liudvikui Giedraičiui), šiemet jo atminimas pagerbtas tik konferencija, surengta vasario 25 d. Joniškio Mato Slančiausko gimnazijoje. Jūsų dėmesiui pateikiame vieną iš konferencijoje skaitytų pranešimų.

Matas Slančiauskas – tautosakininkas

Kostas ALEKSYNAS

Mato Slančiausko veiklumą skatino du pašaukimai. Duoną sau ir šeimai jis pelnė versdamasis siuvėjo amatu. Godus knygų skaitymas jau nuo pat mažumės išugdė jo dvasinius polékius. Materialioji ir dvasinė veiklos pusės darniai sutarė vienoje asmenybėje. Kur nuvykės, kaimo žmogų nudžiugindavo ne tik pukiai pasiūtu dražužiu. Lengvai su juo rasdavo ir bendrą kalbą. Buvo pukus pasakotojas, didelis dainų mēgėjas – tuo paskatin davavo ir kitą atsiverti. Dėl to lengvai tapo paprastų kai miečių atmintyje sukauptų dvasinės kūrybos lobij fiksuotoju ir saugotoju nuo pražūties. Lauryno Ivinskio kailendoriai, Fedro pasakėčios, Motiejaus Valančiaus „Palangos Juzė“ su pukia pratarme, skatinančia kreipti atidą į vis besikeičiančius papročius ir juos lydinčią žodinę kūrybą, ir, kita vertus, tos kūrybos gausa téviškėje ir ap linkiniuose kaimuose, – visa tai orientavo M. Slančiauską į tautosakos rinkimo ir – dar daugiau – jos rinkimo skatinimo kelią. Tai, ką jis nuveikė šioje srityje, dabarties kultūrinė visuomenė turi galimybę gerai žinoti. To kelio vingias yra apšciai pasidomėjė ir atidžiai pasisukioję M. Slančiausko biografai ir jo folkloristinės veiklos vertintojai, iš kurių labiausiai minėtini jo amžininkas ir bičiulis Petras Avižonis, o iš mūsų laikų – kraštotyrininkas Petras Budraitis, literatė Marija Macijauskienė. Na, o folkloristas Norbertas Vélius, apžvelgdamas M. Slančiausko gyvenimo kelią ir pažiūrų bruožus, kartu įvertino ir trimis knygomis paskelbė jo ir jo bendražygių surinktą pasakojamąją tautosaką. Gausiai pasiremta amžininkų ir gimininių atsiminimais, archyvų duomenimis. Matui Slančiauskui patvirtinta vieta pačių didžiausiuju tautosakos rinkėjų gretose.

M. Slančiausko kaip tautosakininko veiklos credo galėtų būti kad ir jo sukurtas eilėraštis, įrašytas vieno stambaus tautosakos rinkinio pradžioje, kurio pirmasis ir pasutinis posmai taip skamba:

Kas buvo kitą gadyne,
Mums senieji duoda žinią,
Pasakomis pasakoja,
Kaip šis svietas svietu stojo.
<...>
Senus sakyti prašykim,
Žodžius jų užsirašykim,
Paskesnei kartai palikim,
Veltui laiko negaišykim.

Šios nuostatos M. Slančiauskas laikėsi, kol jėgos leido. Jis užrašinėja seniau, dar vaikystėje ir paauglystėje girdėtus, bet atmintyje gerai užsifiksavusius senų laikų pasakojimus. Užrašo, ką jam kitados yra apsakęs tévas, buvęs talentingas pasakotojas: ir anekdotiškus nutikimus (kaip mužikas susipainiojės palinki ponui ne to, ko derėjo jį sveikinant linkėti), ir sufantastintus tikrovės įvykius (kaip Vytautas buvo išrinktas karaliumi), ir tikrujų sakmių (apie milžinus, besistebinčius žmonių mažumu, ar apie laumę, kurios balsas neina į dangų), ir pasakų (apie Dievą senelį, mokiusį žmones darbo). Prisiminės ir motinos pasakojimų (apie nelaimes, kurias sukelia pinigų gviešimasis ar slaptas arklių pokalbio klausymasis tvarate). Iš atminties rašyti jam visai lengva. „Nes aš pats tas pasakėles, – teigs jis vėliau laiške Jonui Basanavičiui, – teip atsimenu, kaip būčia šiandien ar vakar girdėjės man pasakojant, kada buvau piemenėlio metuose“.¹ Kartu, žinoma, rašo ir tai, ką yra visai nesenai sužinojės, išsklausinėjės. Iš senų žmonių išgirsta įvairių neįtikėtinų istorijų, dažnai visai retų ar net – kaip vėliau tyrinėtojai nustatys – pirmąsyk Lietuvoje užfiksujamų siužetų. Moka išklausti tokijų dalykų, kurie mena labai seną mitologinį laiką (sakysim, 80 metų senutės Grigalienės teiraujasi: „Kas tada buvo, kol svieto nebuvo?“; ji jam pasakoja, kokios baisybės déjos, kai dar žemelė nebuvo „apsičystijusi“ nuo laumių ir raganų). Randa puikių informa-

torių ir tarp jaunesnių plačioje apylinkėje gyvenančių žmonių.

Didžiulė M. Slančiausko surinktų tautosakos kūrinių reikšmė senajam mitiniam mūsų protėvių pasauliui ir apskritai senajai tautos kultūrai pažinti jau irgi yra išsamiai aptarta. Tad tebūna man atleista, kad šiame apžvalgiiname žodyje daugiau krypsiu į man artimesnę jo surinktos medžiagos kalbinės raiškos sritį.

Kone prie visų savo užrašytų kūrinių M. Slančiauskas nurodo, kas, kur ir kada siužetą pateikė. Tai, aišku, rodo rimtą rinkėjo požiūrį į šį darbą. Kartu reikia pasakyti, kad M. Slančiauskas tai, ką yra išgirdęs pasakojant, į popieriu perkelia iš atminties: ne tik tai, ką pats iš anksčiau žino, bet ir tai, kas jam ką tik papasakota. Raštu perteikdamas kito pasektą siužetą savais žodžiais, jis tarsi ir pats tampa to siužeto pateikėju (tiksliau būtų pasakius – perteikėju). Gerai tai ar blogai? Reikalavimas užrašinėti bet kokį pasakojamosios tautosakos kūrinių žodis žodin taip, kaip jis yra sekamas pateikėjo, atsirado, kai susirūpinta nustatyti tautosakos fiksavimo metodiką. Praktiskai jo laikytis nėra lengva, nes sekimo ir rašymo tempos labai skiriasi. M. Slančiauskui, matyt, irgi kur kas paprasčiau buvo sekamus siužetus įsiminti ir užrašyti jau prisėdus prie stalo namie. Apskritai, šitaip darant, girdėto pasakojimo kalbos bei stiliums ypatumų, ko gero, irgi daugiau ar mažiau išlaikoma, priklausomai nuo užrašytojo noro ir gebėjimo juos perteikti. Vis dėlto neišvengiamai pasireiškia ir paties užrašytojo interpretavimo savitumas. M. Slančiauskas turėjo žodžio dovaną ir kartu gerą atmintį. Rašo taip, kaip yra girdėjės. Natūraliai išlaiko tarminį apvalkalą, neatsisako ir sodresnių, ne visai švanikių žodžių. Kaip yra nusakės N. Vėlius, „paprasta plunksna ir pieštukų jam pavyko pagauti natūralų pasakos skambėjimą, o tai kartais sunkiai pavyksta padaryti net su moderniausiomis fiksavimo priemonėmis“.² Energingai darbuodamasis, jis šitaip surenka didžiulių vertingos, daugeliu atvejų tiesiog unikalios medžiagos lobius. Suskaičiuota esant beveik 800 tokių kūrinių. Tie, kas yra perpratę M. Slančiausko taikytą tautosakos medžiagos fiksavimo metodiką, žino, kad tiksliai pasakyti, kiek ko jis yra užrašęs, nėra taip paprasta. O štai dėl ko. Įvairiai sumetimais M. Slančiauskas tuos pačius tautosakos kūrinius perrašinėdavęs iš turimų rinkinių į naujus pluoštus: rašė iš juodraščių į švarraščius, sudarė vienos temos ar vieno žanro kūrinių rinkinius ir panašiai. Šitaip sudarytų nuorašinių rinkinių jis yra įteikęs Liepojoje tada mokytojavusiam Jonui Jablonskiui, vėliau pasiuntęs ir Jonui Basanavičiui į Bulgariją. Kitką ir pats sau persišyvavo. Perrašydamas neatsispirdavo pagundai ir šį tą pakeisti, pataisyti. Bet skirtumai tarp tokų variantų tėra kalbinio bei stilistinio lygmens. Kartu, kaip žinome, M. Slančiauskas buvo kūrybinga asmenybė, pats rašęs ir poezija, ir proza, raštu reiškęs savo įspūdžius ir samprotavimus, eilėmis perteikęs ne vieną pasaką ir pan. Prisē-

dus prie naujo tautosakos kūrinių pluošto sudarymo, jam, matyt, irgi kur kas mieliau būdavo jau anksčiau užrašytą kūrinių ne iš naujo perrašyti, o vėl perkelti į popieriaus lapą iš atminties. Nors tokiais atvejais irgi nurodomas tas pats pateikėjas ir ankstesnioji užrašymo data, bet pakartotinai užrašytasis tekstas jau gerokai skiriasi nuo pirmonio varianto. O jei taip yra, tai, žvelgiant iš tekstologų varpinės, čia galima įžiūrėti ir esant du (ar kelis) skirtinės kūrinius. Palyginkime, pavyzdžiu, pasaką apie Teisybę ir Neteisybę, paskelbtą „Lietuviškų pasakų įvairių“ II knygoje³ (Nr. 56), ir N. Vėliaus įdėtą iš rankraščio į „Šiaurės Lietuvos sakmes ir anekdotus“⁴ (Nr. 302). Tie patys tik abiejų variantų siužetiniai griaučiai, o žodinė raiška – visai skirtinga. Palyginkime pirmuosius jų sakinius:

„Lietuviškose pasakose įvairoiose“: *Kitą kartą ējusias par svietą Teisybę ir Neteisybę. Beeidamas išalkusias valgyti. Turėjusias abiedvi ir duonos po kepalėli.*

„Šiaurės Lietuvos sakmėse ir anekdotuose“: *Buvus kitą kartą teisybę ir neteisybę. Josdvi vieną kartą abi vienu keliu ējusios. Jodvi abiedvi turėjusios po ryšėli, kuriame abiem buvę po bulkelą duonos. Jomdviem beeinant, atėjės laiks valgyti.*

Pasitaiko, kad ir tų siužetinių griaučių ribos neišlaikomas. Pažvelkime kad ir į Antosés Gauduštės pateiktos sakmės apie vieno nutikimo prie Šatrijos kalno tris užfiksavimus. Sakmės veikėjas Neverdauckas, eidamas namo, sutiko labai aukštą žmogų, ir tas vadino jį ristis. Bet šis užkabinės tam „didžiuju“ ant kaklo rožančių – „tas tuo ir ēmęs mažyn, mažyn trauktis“. O kas toliau buvo, nupasakojama štai taip:

I variante: *Nusivedęs jį žmogus nuo tilto, ēmęs mušti, daužyt, stumdyt ir, parsivaręs namon mušdamas, įgrūdės į kamarą. Ryto metą nuėjės pas kunigą, pasisakęs, ir kunigas atvažiavęs pasižiūrėti. Liepęs atsiimti rožančių ir paleisti, nebemušti: – Lai jis eina, kur sau nor. (Lietuviškos pasakos, I. Medega lietuviškai mitologijai. Srinko Jonas Basanavičius.– Shenandoah, Pa, 1898).*

II variante: *Daugiau parsivaręs tą mažutį namo, mušinėjės, daužęs, įstūmės par naktį į kamarą. Ant ryto nusivaręs pas kuningą, ale kunings liepęs palaist, rožančių nuimt, tas tuo ir išnykės. Tai ir dabar ten tebéra tas pryzodis: „Ir mūčij kai Neverdauckas velnelį“. (Lietuvių mokslo draugijos tautosakos rankraščiai Lietuvių tautosakos rankraštyne (toliau – LMD) I 1063/1294/).*

III variante: *Neverdauckas ēmęs kumštavoti, kai paliakes čyst mažutis, mušti, benušdams parsivarę namo, įstūmė į kamarą. Ant ryto nusivaręs pas kuningą, žinom, vėl mušdams ir dauzydams. Bet kunings tuo liepęs įj palasti. Neverdauckas nuémęs nuo jo savo rožančių – tas mažiukas tuo ir prapuoless. – Klausiau Antosés: argi dabar niekada nieks nieko nemato š. Jono naktyj ant Šatrijos kalno? Sako, kitąkart ten daug raganų susilékdavę, visokias šviesas žibindavę, ugnis kūrendavę, visokiais balais šūkaudavę. Ne, sako Antosé, kitąkart, sako, tai teip*

buvę, dabar ne. Dabar tiktais vidur vasares ponai tai ten
savo balias kel, uliavoj. (LMD I 1063/1294).

Priskaičiuojant ir sueiliuotuosius pasakų tekstus, kai kurių M. Slančiausko užrašytų tautosakos kūrinių susidaro po keturis, penkis ar net šešis variantus.

Mažai M. Slančiauska pažįstame kaip dainų rinkėja. O šių kūrinių jo rinkiniuose susidaro ne ką mažiau nei pasakojamosios tautosakos kūrinių – apskaičiuota jų esant beveik 800. Jos – jvairiausią žanrų: vyrauja vestuvinės, prie kurių kruopščiai užfiksuota jų paskirtis, nurodoma, kuriuo vestuviai apeigų metu jos dainuoamos. Beje, pluoštą, pavadintą „Šiauliečių vestuviai dainiuškos ir talaluškos”, jau prieš pat jo mirtį (1923 m.) Jonas Basanavičius paskelbė Lietuvių mokslo draugijos leidinyje „Lietuvių tauta” (III kn.). Surinkta taip pat senovinių karo-istorinių dainų, apstu ir tokiai, kurias tada buvo pamégės dainuoti jaunimas. Didžiulį pluoštą sudaro pie menu dainos. Neretoje dainoje, turinčioje ilgą gyvavimo tradiciją, ryškus ir vietinis koloritas. Ryškiausias jis kalbinėje plotmėje, kuri savo ruožtu gali nulemti ir vaizdų bei įvaizdžių pasirinkimą. Paprasčiausiai taip padaroma kad ir vaizduojant veiksmą vykstant savoje ar artimoje aplinkoje: „Oi, dygo dygo žals pušynėlis Po Trumpaičių laukeli...”; „Ir privarė Šiaulių mieste Žemaičių daugybę”, – dainuojama rekrūtų dainoje (ne Grodno, ne Tilžės, kaip kituose variantuose, o Šiaulių, ir ne lietuvių bernelių, o žemaičių). „Jau atėjo ta dienelė, Reik važiuot į Joniškėli”, – sako naujokas, atsisveikindamas brolutėlius, sese-rėles, tévelius, susiedėlius...; „Parléké kregžduola Iš Rygužaitės, Liepčia katinui, Kad ją sugautų... Kiekvienam „Lietuvių liaudies dainyno” tome rasime ne po vieną M. Slančiausko užrašytą dainą. Prie daugelio jų nurodyta, jog tokia versija dainuojama tik Šiaurės Lietuvoje ar dar siauresniame plote. O, pavyzdžiui, sukilių daina „Ciecorius žmones kad išvalnino” (t. 9, 470 nr.) ar vaikų daina – sūpavimas „Buku buku obelj Saldinj gardinj. Dievas davė rūgštį, O mergoms kačiūkštį” (t. 1, 210 nr.) užrašyta vien M. Slančiausko.

M. Slančiausko surinktų dainų savitumą ir didelę vertę pirmasis konstatavo ir pagarsino 1910 m. į Lietuvą ieškoti seniausių lietuvių dainuojamosios tautosakos formų atvykės garsus suomų folkloristas, tada buvęs Helsinkio universiteto stipendiatas Augustas Robertas Niemis. Domédamasis, kur galėtų rasti medžiagos, jis Vilniuje, Lietuvių mokslo draugijos archyve, susipažino su M. Slančiausko rinkiniais. „Tame rinkinyje, – rašo A. R. Niemis, – savo nuostabai išvydau visai kitokias dainas, negu buvau matęs pas Juškevičių, – lakoniškas, trumpas, primityvias [suprask: pirmkyštės]. Klausimas buvo išspręstas – ir aš nuntariau patraukti į tuos pačius kraštus”⁵ – t.y. į šiaurinę Kauno gubernijos dalį, tik ne ten, kur M. Slančiausko jau buvo rinkta, o labiau į rytus. Ir, kaip žinome, neapsiriko.

Kita proga A. R. Niemis pabrėžia, jog „Slančiausko rinkiniai yra iš tokio dainų krašto, kuriame iš viso jų ma-

žai rinkta”.⁶ Telieka apgailestauti, kad neatsirado, kas pa-sišautų užrašyti jų melodijas, kaip kad buvo padaryta, sakysim, su J. Basanavičiaus dainomis. Surinktas dau-giau kaip prieš šimtą metų, šis dainų lobis tebelaukia, kad kas imtusi sudaryti solidų ir didžiai vertingą leidinį.

Lietuvių tautosakos rankraštynas, esąs Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, tebéra priglaudės ir apie 200 mīslį. Kai kurios – savitos, ypač kai užmenamos naujosios realijos („Balta žemė, juoda sėkla. – Knygos, raštai”; „Kas vidury poterių? – Rožančiuj šniūrelis”). Su-kaupta apie 1000 patarlių bei priežodžių. Lengvai pajun-tamas kai kurių iš jų vietinis koloritas („Šterlikuoj kai vo-kietis”; „Tu tai tu, o aš tamsta”, – tik iš M. Slančiausko žinoma). Dar apie tiek M. Slančiauskas surinkęs kitokios smulkiosios tautosakos, nemažai žaidimų, liaudies me-dicinos dalykų, oro spėjimų, tikėjimų, burtų bei prietarų, giesmių, maldų. Net ir raudų. Surašės į atskirą pluoštą 100 su viršum žmonių ligų ir nurodės, kokios žolės, vai-siai ir kitos priemonės jas gydo...

Tokia medžiagos įvairovė ir gausa – ne vien tik M. Slančiausko kruopštaus, nenuilstamo darbo vaisius. Tai atspindi ir tada buvusį šiaurinio Lietuvos pakraščio dva-sinės kūrybos turtingumą. M. Slančiausko lankytų vietų žmonės buvo iš tikrujų išsaugojo savo atmintyje didžiulį tradicinių nematerialiosios kultūros paveldą. Ir jis turėjo daug progų įsitikinti, kad tas paveldas yra neišsenka-mas. Tad ir pats nepaliaujamai jį fiksuoja, užrašinėja, ir kitus sau artimus žmones – šviesesnius bendraminčius ragina tai daryti. Jonas Trampulis, Juozapas Stonevičius, Augustinas Baranauskas ar kad ir Pilypas Grigutis, kartu buvęs ir jo pateikėjas, – tai didžiausiai jo talkininkai. O slaptoji „Atgajos” draugija, telkdama savo narius kultūri-nei bei šviečiamajai veiklai, kartu ir tautosakos rinkimui, suteikė aiškią kryptį, numatė, ką daryti, kad tai, kas bus surinkta, įėtų į bendrą krašto kultūros lobyną.

M. Slančiauskas ne kartą yra pabrėžęs, kokį didžiulį poveikį jam yra padariusi Jono Basanavičiaus įkurtoji „Aušra”. Kad jo dirbamas darbas gali būti naudingas ir visam kraštui, turėjo sutvirtinti ir pirmajame jos numeryje išsakytas priminimas, jog „mes neužmiršime rinkti lie-kanas [= kas išlikę], iš kurių galima pažinti gyvenimą, būdą, darbą [= papročius], senovišką tatybę mūsų se-nelių”. Tapęs aktyviu „Aušros” bendradarbiu, be kita ko, sulaukia jos leidėjų pasiūlymo rinkti ir senovės padavimus, netgi patarimo juos eiliuoti. Patarimą įkūnija – štai vienas, bene pats trumpiausias toks eiliavimas:

Švedkapiu vadyta
Seniai vieta šita.
Kad čion kitkart ardavę,
Ilgus kaulus rasdavę.

1892 m. J. Basanavičius spaudoje paskelbia kreipi-masi „I darbą, lietuviai!”⁷ Pažymėjęs, jog „mes labai mažai turime žinios apie lietuvių dvasišką gyvenimą ir apie

mūsų antropologiskas ir etnologiškas ypatybes”, jis tiki na galint dar daug ką padaryti, „jei tik mūsų apšvieti vyrai, kurie tarpe lietuvių gyvena, užsiim rinkimu ir užrašinėjimu liekanų pragaišusio laiko, – produktų dvasios bei kultūros mūsų”. Todėl svarbiausia pareiga esanti, teigia J. Basanavičius, – rinkti „visokias sakmes, pasakas, mitus, mīslius, patarles, burtus, dainas ir t.t.”, aprašinėti „senoviškus papročius, tautišką vaistininkystę ir t.t.”. M. Slančiauskas tokios medžiagos jau turi apsčiai pririnkes, nemažai jos padalijęs Liudui Vaineikiui, Jonui Jablonskiui, – keletas jo užrašytų kūrinių veikiai buvo išspausdinta ir didelį populiarumą įgijusiame rinkinyje „Mūsų pasakos”. Tad jis atsiliepia ir į J. Basanavičiaus raginimą. Atnaukime pateiktą adresu į Lom Palanką Bulgarijoje pasiunčia pasakojaamosios tautosakos kūrinių, kartu vildamasis, jog tai, kaip žadama minėtame kreipimesi, bus ir paskelbta.

Laukti teko neilgai. 1898 m. išeina J. Basanavičiaus parengta knyga „Lietuviškos pasakos, I. Medega lietuviškai mitologijai”. Tai pirmas stambus mūsų pasakojamosios tautosakos leidinys – fantastinių kūrinių (daugiausia – sakmių) apie mitines būtybes sankaupa. Iš 220 čia paskelbtų tekstu net 64 atsiusti M. Slančiausko. O pačioje pradžioje – 14 jo pateiktų kūrinių, kurie susiję su pačiu senuoju mūsų tikrovės mitinio įsivaizdavimo sluoksniu – pasaulio sukūrimu. 8-iomis jo užrašytomis sakmėmis pradedamas ir skyrius apie raganas, o pasutiniame skyriuje apie vilktakius iš 4-ių tekstu 3 yra M. Slančiausko. Po ketverių metų išėjusioje antroje „Lietuviškų pasakų” dalyje, papildančioje pirmąją, – dar 16 M. Slančiausko užrašytų sakmių. Dalis jų – jau pirmoje dalyje paskelbtų siužetų variantai.

Netrukus – 1903 m. – išeina dar viena J. Basanavičiaus parengta sakmių ir pasakų knyga – „Iš gyvenimo vėlių bei velnių”. Joje mėginama gilintis į papročius, susijusius su būties ir mirties riba, ir juos lydinčius tikėjimus. Suvokti senovinį supratimą apie anio pasaulio mitines būtybes padeda 827 tekstai, iš jų 53 – gauti iš M. Slančiausko.

Na, ir galiausiai keturias M. Slančiausko užrašytas pasakas, pasirašytas Atgajiečio slapyvardžiu, J. Basanavičius paskelbia „Lietuviškų pasakų įvairių” II tome. Jos imtos iš J. Jablonskio rūpesčiu parengtų „Mūsų pasakų” leidinio.

1901 m. pabaigoje M. Slančiauskas laišku pasisako J. Basanavičiui turės surinkęs daugybę „niektikių” [= prietarų] ir burtų. „Man no pernai pavasario ligi šiandien, – rašo jis, – labai daug pasisekė tos minėtos medegos surinkti po žmonis, del to kad aš esu siuvėjas drapanų, o nuo bobelių, po grincią žiemą vasarą stumdydamasis, daug gali išgirsti”.⁸

Kitame laiške, rašytame jau 1902 m. (be datos), M. Slančiauskas informuoja užrašęs „kelias dešimtis pasakėlių”, bet ne tokiai, kokių prašės J. Basanavičius, o kokias

jam pavyko išgirsti. Kartu apgailestauja negalės duoti daugiau, nes „knygą, kur visos pasakėlės surašytos”, metams paskolino vežtis į Maskvą „mediciniškam studentui Liudvikui Vaineikiui, kuris yra tikras mylėtojas tévnės”.⁹

J. Basanavičius yra labai patenkintas M. Slančiausko siunčiama medžiaga, dėkoja „už atsiųstuosis burtus, pasakutes ir t.t.” Negaili jam pagyrimo žodžių: „Iš visų užrašinékimų Jūsų pasakos yr aktyviausios ir, kaip rodos, geriausia užrašytos”.¹⁰

Didžiausio ir garbingiausio nuopelnų įvertinimo M. Slančiauskas iš J. Basanavičiaus susilaikė jau šiam gržus į Lietuvą: buvo vienas iš pirmųjų, kurie buvo pakvesti tapti 1907 m. Vilniuje įsikūrusios Lietuvių mokslo draugijos bendradarbiais. A. R. Niemo tuo metu savo studijoje „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai” išsakytais žodžiais, M. Slančiauskas buvęs „labiausiai nusipelnęs tautosakos rinkėjas Lietuvoje”, o Draugijos archyvui jis pateikęs „didelį kiekį neapsakomai vertingos įvairių tautosakos rūšių medžiagos, ir daug tokios, kuri mokytiems rinkėjams kartais būna visai neprieinama”.¹¹

Su tautosaka susijęs visas Mato Slančiausko gyvenimas. Renkant ją daugiau būta intensyvaus ir produktyvaus darbo metų nei atokvėpio laikotarpių. Nuveikta daug. Užbaigai, manyčiau, labai tinka A. R. Niemo žodžiai apie M. Slančiauską: „Jeigu kiekviename Lietuvos kampe būtų tokį rinkėjų, kaip jis, tautos atminties paminklai nebūtų žuvę!”.¹²

NUORODOS:

1. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštinės (toliau – LLTIR) F 2–1699.
2. Vélius N. Matas Slančiauskas ir jo pasakos // Šiaurės Lietuvos pasakos / Surinko Matas Slančiauskas. – Vilnius, 1974. – P. 35.
3. Lietuviškos pasakos įvairios. Surinko Jonas Basanavičius. Kn. 2. – Vilnius, 1995.
4. Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai. Surinko Matas Slančiauskas. – Vilnius, 1975.
5. Niemi A. R. Lituanistiniai raštai. – Vilnius, 1996. – P. 169.
6. Ten pat. – P. 159.
7. Basanavičius J. Rinktiniai raštai. – Vilnius, 1970. – P. 711–712.
8. LLTIR F 2–1699.
9. Ten pat.
10. Basanavičius J. Rinktiniai raštai. – P. 792.
11. Niemi A. R. Lituanistiniai raštai. – P. 159.
12. Ten pat.

The folklorist Matas Slančiauskas

Kostas ALEKSYNAS

This year the 150th anniversary of the birth of Matas Slančiauskas, a merited collector of folklore, cultural worker of Northern Lithuania has been commemorated. The conference with regard to this event was held at the Matas Slančiauskas Gymnasium in Joniškis, where his vocal and verbal folklore collections including those of riddles, proverbs and sayings have been reviewed and estimated in the report „The folklorist Matas Slančiauskas” by Kostas Aleksynas with a partical attention drawn to the field of linguistic expression being in a closer relationship to the author of the report.

Apie pagonišką pagundą

Mindaugas Bartninkas. Didžiųjų mitų keliais. –
Vilnius: UAB „Neigaliųjų reabilitacija”, 1999. – 590 p.: iliustr.

Senosios kultūros turi nepaprastų galių nuolat patraukti savęspi, skatinti įvairius požiūrius ir tyrinėjimus, skleisti amžinają išminties šviesą, per amžių amžius keliaujančią mūsų link ir dažnai prasilenkiančią su mumis kelyje.

Dvasinės gyvasties paieškos yra prioritetinė lietuvių savasties dalis. Traktuojant mitologiją kaip kiekvienos tautos kultūros dalį, prarandama esminė nuostata, kad mitologija – tai ne tik kultūros dalis, visų pirma tai religinio (ikikrikščioniškojo) gyvenimo raiška. Gyvavusi religinė sistema lémė mitologijos atsiradimą ir raišką. Bet ar mes galime kalbėti apie lietuvių religiją, kai įžvelgiamo buvus tik lietuvių tikėjimą, kartu su E. Gudavičiumi teigdami: „pagonių tikėjimas nepasiekė religijos lygio, kulto tarnai netapo bažnyčia, dievibių įvaizdžiai ir fragmentiniai jų veiklos bei santykii su žmonėmis siužetai neišaugo į mitus, juo labiau į mitų ciklus”.¹ Jei mes neapsibrėžiame pagrindinių ideologinių pozicijų, mūsų šiuolaikiškas kalbėjimas tampa nesankcionuojamas elementarios logikos ar konstruktivios vertybinės orientacijos nuostatų. Begalinis noras suvokti „Kas mes, iš kur, kokia mūsų etninė prigimtis” (p. 11) patenka į demagoginės retorikos pinkles.

Būties paslapty, kaip tikroji kultūrinė gyvastis, néra lengvai pažinios, reikalingas raktas slėpiniams atverti.

Visų pirma reikia apsibrėžti tyrinėjimo stilistiką, kad išvengtume kalbų apie mitologinio palikimo „brangumą”, apie mūsų žilus protėvius dainius vaidilas, kūrusius epines giesmes, balades, dainavusius apie dievus, garsiuosius karžygius, ir nepasiduotume abstrakčiam lietuvių „mitinės tautosakos” aukštiniui. Teturime išlikusį vienintelį lietuvių mitą – Jono Malalo kronikoje rusiškai užrašytą intarpą paraštėje. Tokia forma mus pasiekęs tekstas dažnam istorikui sukelia nemaza abejonų. Tyrinėdami lietuvių mitologinę mąstyse, turime aiškiai apsibrėžti objekto ribas, griežtai diferencijuoti tyrinėjimų lauką, kad nepasiduotume laisvų interpretacijų ir nemotyvuotų paralelių skliaudai.

„Nesu nei istorikas tiesiogine to žodžio prasme, nei lituanistas kalbininkas, nei archeologas ar etnografas. <...> Esu filosofas ir noriu pabandyti pažvelgti į gerai žinomus ir mažiau ištyrinėtus dalykus, jų sandaros ir ištakų pažinimo prasme,”² – tokia programa dėstoma prieš septynerius metus senovės lietuvių religiją ir mitinius vaizdiniais apžvelgusime M. Bartninko darbe. Filosofinis užsiangažavimas neatleidžia nuo profesinės atsakomybės, šiuolaikinių tyrinėjimų panaudojimo ir mokslinių tyrinėjimų brandos.

Pas mus dažnai filosofinės nuostatos tampa ryškios, kai laisvai manipuliuojama įvairaus patikimumo teksta, kai geru ketinimų var dan pamirštama moksliskumo svarba, kai nekuriama kūrybiško skeptišio atmosfera. Net jei bent šiek tiek, kaip rašoma *Didžiųjų mitų kelių* pratarmėje, praskleidžiamos mūsų tolimų senolių būties paslapty, plečiamas mūsų pažinimas, žadinama vaizduotė, kuriamas estetinis pasigérėjimas.³

Mentalumo raida yra itin sudėtingas ir įvairialypis procesas. Kurini ir hipotetiniai modeliai. Tipologinės paieškos būtinės, bet tik ten, kur realios bendrybių sąsajos, universalūs tipologiniai sprendimai kaip analitinio mąstymo išdava.

Filosofija vertintina kaip diskurso sfera, kurioje prasmės ir tiesos klausimas sprendžiamas radikalai, mitologija – tik pretenduojanti į prasmę ir tiesą.⁴ Reliatyvistinis požiūris, esminė mitologinio diskurso ypatybė, yra mitologinių įžvalgų prasmė, supuonuojanti aktualios vaizdinės komunikacijos galimybę.

Senosios kultūros tyrinėjimai – tai begalinio kruopštumo ir at-

dos, žinių ir išmanymo reikalaujantis darbas. Pasak A. J. Greimo, „istorijos rūkuose atpažįstamos mitologijos aprašymas yra ne kas kita, o rekonstrukcija, ieškanti atskirų mitinių nuotrupų, išsimičiusių šukių ir palaidų gabalų pagalba atstatyti koherentišką, organizuotą visumą”.⁵ Jei pripažįstame, kad iki šių dienų fragmentiškai išlikusi senoji kultūra nebuvu vientisa, kaip ir modernioji,⁶ turime ieškoti kitų tyrinėjimo kelių, atveriančių naujas virtualias senosios kultūros erdves.

Profesinės pasirengimas reikalingas, tai lemia tyrinėjimų kokybę. Tekstologinio darbo patirtis būtina vartant ikikrikščioniškuosius laikus menančius tekstus. Priešingu atveju noras konkretiems tyrimais nustatyti „kiekvienos pasakos kilmę, vietą bei laiką” telieka lietuviško „mitinio” teksto perpasakojimu ar kokio ariju, graiku ar indų mito „išskleidimui” lietuvių kultūriuose akiračiuose. Ir dažnai *Didžiųjų mitų kelių* puslapiuose mes liekame pakibę erdvėje be aiškių orientacių savivokos ženklių: tarp folkloristikos ir beletristikos, tarp profesionalumo ir mėgėjiškumo.

Oro pilių maketai kultūriuose tyrinėjimuose galimi, bet jie turi remtis konceptualiu pajėgumu ir moksline intuicija. Privaloma ir mokslinės minties estetika, kaip humanitarinių mokslų privilegija.

„Ne tiktais mitinės tautosakos sisteminio panaudojimo, bet ir jos prasminio įvertinimo, ištakų ir tarpusavio sąveikų gių ieškojimo kelių” pasirinkęs autorius stebina mus gražiais užmojais ir prasmingais pasiryžimais, bet nuvilia, palikęs neišpildytų ketinimų šalikelėje.

Noras suprasti save ir atrasti savo šaknis – skatintinas, bet realybės pojūtis taip pat būtinės, kaip ir abejonių kupina dvasia. Mes įžvelgiamo į praeitį dabarties akimis, ir toks žvilgsnis turi būti profesionalus. Diskredituoti senąją lietuvių kultūrą néra sudėtinga. Kultūrinė savastis ir tapatybė yra aktuali, kai blaiviai vertinamos galimybės ir pasirenkamas tikrasis tautos ar asmens kelias.

Rita REPŠIENĖ

NUORODOS:

1. Gudavičius E. Lietuvos istorija. T. 1. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų. – Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, – 1999. – P. 179–180.
2. Bartninkas M. Senovės lietuvių: Religija ir mitiniai vaizdiniai. – Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993. – P. 3.
3. Bartninkas M. Didžiųjų mitų keliais. – V., 1999. – P. 5.
4. Ricoeur P. Mitas: Filosofinė interpretacija // Mitologija šiandien: Antologija / Sudarė A. J. Greimas, T. M. Keane. – Vilnius: Baltos lankos, 1996. – P. 216.
5. Greimas A. J. Tautos atminties beieškant: Apie dievus ir žmones. – Chicago–Vilnius, 1990. – P. 17.
6. Kavolis V. Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje. – Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992. – P. 21.

BOOKS

On the pagan temptation

A brief review on the book „Routes of the Great Myths“ by Mindaugas Bartninkas is given by Rita Repšienė. The book was published in 1999 in Vilnius. To the reviewer's opinion the goals of striving for the systematic use and estimation of folklore as well as of saying something more of its sources and interrelations and a wish in such a way to present some new information on the mythology of the pre-Christian Lithuania are amazing. Yet, it seems the task was too difficult to be solved. To the reviewer, in order not to find oneself against the temptation of presenting badly founded interpretations and parallels it is necessary clearly to define the borders of the object of the study and to use a strict differentiation with regard to the investigated field in exploring the Lithuanian mythological reasoning.

Difuzionizmas ir L. Frobeniuso lyginamoji istorinė kultūros morfologija

Antanas ANDRIJAUSKAS

Difuzionizmas – įtakingo amžių sandūroje atsiradusi civilizacijos teorijos kryptis, kurios metodologijos principai formavosi polemizuojant tarpusavyje klasikinio evoliucionizmo ir socialdarvinizmo šalininkams. Difuzionizmas visų pirma įsitvirtino Vokietijoje ir Austrijoje, o vėliau Didžiojoje Britanijoje (F. Ratzelis, F. Gräbneris, L. Frobeniusas, W. Riversas, G. Childe'as). Jo šalininkai difuzijos sąvoką perėmė iš gamtos mokslų ir perkėlė ją į civilizacijos teoriją, kur ēmė ja žymeti kultūros reiškinį bei objektų sklaidą tarp kultūrų įvairiai komunikacijos kanalais (užkariavimai, tautų persikraustymai, prekyba, kolonizacija, migracija, mišrios santuokos, savanoriškas mėgdžiojimas).

Šią istorijoje gerai žinomą kultūrinių vertybų transliaciją difuzionizmo šalininkai laikė pagrindiniu civilizacijos varikliu. Taigi pasaulinę civilizaciją skatina tarp-kultūriniai ryšiai, kultūrų susidūrimai, skolinimasis, akultūracija. Anot difuzionistų, kiekviena kultūros forma (kalba, institucijos, įrankiai – lankas, strėlės ir t. t., žemdirbystė, metalurgija, mirusiuų dvasių kultai ir pan.) kaip inovacija civilizacijos istorijoje atsiranda vienintelį kartą ir toliau iš vieno centro difuzijos bei migracijos kanalais pradeda savo ilgą plitimo bei transformacijų kelią po visą planetą.

Difuzionizmas niekuomet nebuvo vienalytė kryptis. Vienų jo mokyklų šalininkai pabrėžė išskirtinę invazijos, tai yra vienos aukštesnės, pasiekusios didesnį išsivestymo laipsnį, kultūros įsiveržimo į žemesnę svarbą. Dėl invaziros užkariautoje kultūrinėje erdvėje pamažu pasklinda ir įsigali užkariautojų kultūros, religijos, technikos laimėjimai. Kitų mokyklų sekėjai plėtojo teoriją apie vieną arba kelis pirminius civilizacijos centrus (Egiptas arba Mesopotamija, kai kurie difuzionizmo teoretikai kalbėjo ir apie tokį centrą Naujajame pasaulyje), iš kur bangomis į įvairias puses plito civilizacijos laimėjimai. Kuo toliau nuo motininės civilizacijos lopšio atsiranda kita, dukterinė civilizacija, tuo ryškesnės joje kultūros transformacijos.

Ir pagaliau trečiosios, įtakingiausios difuzinės – „kultūros ratų“ – teorijos šalininkai teigė, kad visa kultūros

istorija – tai bangomis per visą žemės rutulį sklindantys kultūriniai kompleksai, „ratai“. Tam tikri kultūros požymiai konkrečiame geografiniame regione apibrėžia konkrečių kultūrinių regionų – „ratų“ Jame ribas. Vadinasi, „kultūros ratas“, pamatinė šios kultūros teorijos sąvoka, žymi tam tikram kultūriniam arealui būdingą konkrečių kultūros elementų visumą. Kiekviename regione jie sklinda skirtingais būdais ir sudaro nevienodos apimties kultūros ratus. Dėl senų ir naujų kultūros bangų sąveikos atsiranda nauji kultūros ratai, kurie savo difuzinėmis bangomis vėl veikia kitus. Todėl vienas kitą keičiantys kultūros ratai ilgainiui sudaro įvairiausią konfigūraciją vienas kitą dengiančius kultūros sluoksnius. Neatsitiktinai šios difuzionizmo krypties šalininkai kultūrą metaforiškai lygino su sluoksniuotu pyragu, kurio sluoksnį po sluoksnio nuimant, galima prisikasti iki seniausio, grynos pirminės kultūros sluoksnio.

F. Ratzelio ir F. Gräbnerio kultūros ratų teorijos

Difuzionizmo pradininkas – unikalios erudicijos 25 monografijų ir apie 500 straipsnių autorius, Miuncheno ir Leipcigo universitetų profesorius Friedrichas Ratzelis (1844–1904), kurio antropogeografiniai (vok. *Anthropogeographie*) tyrimai atskleidė kultūros elementų ir vertybų difuzijos svarbą civilizacijos istorijai. Jo paskatinti mokslininkai ima nagrinėti kultūros elementų perdavimo iš vienos civilizacijos, tautos, visuomenės į kitas, t. y. difuzijos, migracijos, skolinimo, inovacijų, akultūracijos problemas.

F. Ratzelio veikaluose matyti palaipsnis perėjimas nuo klasikinių evoliucijs teorijų prie naujos vadinosios kultūros ratų (vok. *Kulturkreis*) sampratos. Pastarosios šerdis – mokymas apie kultūrines zonas, apimančias dideles panašių klimato sąlygų ir panašios kultūros sritis, juosiančias Žemės rutulį. Vėliau sukuriamos kultūros ratų (L. Frobeniusas, F. Gräbneris, W. Schmidas) ir kultūrinių arealų (F. Boosas, E. Sepiras, A. Kroebelis,

K. Wissleris) sąvokos. Savo teoriją F. Ratzelis rutuliojo remdamasis evoliucionistų idėjomis, tik svarbiausiomis iš jų jis laikė kultūros elementų migraciją bei difuziją. Skirtingai nei evoliucionistai, kurie kiekvieną kultūros reiškinį tyrinėjo kaip atskirą grandį evoliucijos grandinėje, savo kultūros studijas mokslininkas siejo su konkrečiomis geografinėmis sąlygomis. Jo tikslas – atskleisti įvairių kultūrų atsiradimo ir konkretios kultūros vertybų susidarymo dėsningumus. Iš čia ir pamatinė šios teorijos kategorija – kultūrinė difuzija.

Iškėlęs teiginį, kad visos civilizacijos, tautos, etninės grupės, nepriklausomai nuo rasinių skirtumų, turi „vienalytės pirminės kultūros“ rudimentą, pilnateisais civilizacijos istorijos subjektais F. Ratzelis pavadina ir visas neistorines (neturinčias rašto) tautas, nes ir joms būdingi universalūs pamatiniai kultūros komponentai (protas, kalba, religija, darbo įrankiai ir pan.). Daugelis skirtingų civilizacijų, tautų kultūros elementų panašūs ir traktuotini kaip tam tikros „pirmapradės“, kilusios iš vieno bendro civilizacijos židinio, kultūros rudimentai.

Norėdamas teoriškai pagrįsti šios pirminės kultūros transformacijų įvairovę skirtingose kultūrijuose arealuose, F. Ratzelis nuodugniai tyrinėjo kultūros ir geografinės aplinkos, tai yra „gyvenimo erdvės“ (vok. *Lebensraum*) santykį. Dėl nevienodų geografinių ir gamtinės sąlygų bei kitų išorinių veiksnių pirminė kultūra patiria esmines metamorfozes. „Gyvenimo erdvė“ – itin svarbus civilizacijos istorijos veiksnys bei stūmoklis. Ji veikia žmogų ir tiesiog kūniškai, fiziologiškai, ir veikia žmogaus psichiką, dvasią, taigi yra daugiau arba mažiau palanki civilizacijos raidai, vienokių ar kitokių jos ypatybų susidarymui, atitinkamai vidinei struktūrai, galų gale politinio, ekonominio, kultūrinio, kūrybinio gyvenimo ypatumams. Kultūrą labai stipriai veikia klimatas, dirva, landšaftas, jūra ir t. t.

„Gyvenimo erdvės“ veiksnys – nuolatinė kova su gamta arba itin palankios sąlygos kultūrai plėtotis – gana didelę įtaką turėjo visų pirma ankstyvojoje tautų ir civilizacijų formavimosi fazėje. Tačiau ir vėliau daugelis savitų konkretios tautos ar civilizacijos bruožų, jų gyventojų mentaliteto ypatumų tiesiogiai susiję su aplinkos poreikiu. Gyvybinio pakilio bei ekspansijos tarpsnyje esantys sociokultūriniai organizmai, be to, kovoja su kitomis greta gyvuojančiomis tautomis, norėdami išplėsti savo „gyvenimo erdvę“. Taigi dinamika yra organiška kultūros gyvenimo dalis.

Neatsitiktinai daugelis pagrindinių pasaulinės civilizacijos centrų išsidėstę žmogui gyventi ir kurti palankiausioje Žemės rutulį juosiančioje nuosaikaus klimato juosteje, kuriai priklauso ir minėti „tautų ratai“ arba „kultūros ratai“. Būtent ji F. Ratzelio koncepcijoje yra ne tik civilizacijų telkinys, bet ir pačių „pirminių“ žmo-

nijos kultūros formų židinys, iš kur difuzijos kanalais jos plito po visą planetą.

Vadinasi, kiekvienas sociokultūrinis organizmas (vi-suomenė, tauta, valstybė, civilizacija) mokslininko teorijoje yra savitas, glaudžiai susijęs su jų supančia „gyvenimo erdvė“ ir savo gyvavimo metu palaiko aktyvius santykius su gretimomis tautomis, civilizacijomis, perduoda bei perima įvairias kultūros formas. Taip atsirado garsus F. Ratzelio teiginys, kad „geografinė aplinka kuria žmogų ir su juo glaudžiai susijusią civilizaciją“.

Kitas garsus difuzinės metodologijos šalininkas – tai istorikas medievistas, vėliau etnologas Fritzas Gräbneris (1877–1934). Jau 1904 m. Berlyno antropologijos ir etnografijos draugijoje perskaitytame pranešime jis išdėstė pagrindines kultūros ratų teorijos tezes, kurias vėliau išplėtojo savo veikalose. Tyrinėdamas Australijos ir Okeanijos kultūros tradicijų difuziją mokslininkas išskyre civilizacijos sluoksnius, arba kultūros ratus, su savita sudėtinėnių kultūros elementų sankloda. Kartu jis pastebėjo, kad šie konkretios kultūros išplitimo regioną žymintys ratai iš dalies kertasi tarpusavyje ir tose sankirtose sukuria savitus kultūros sluoksnius (*Kulturschichten*).

Anot F. Gräbnerio, kultūros ratai iš vietinių teritorinių kultūros židinių plinta į kitus kultūros arealus, tačiau tolydžio silpdamis, kol visai pranyksta, panašiai kaip nuo mesto į vandenį akmens pasklidę raibuliuojantys vandens ratilai. Kultūros ratus F. Gräbneris glaudžiai susiejo su konkretiomis etninėmis grupėmis ir teigė, kad dėl ilgų dviejų skirtingų etninių grupių kultūrių ryšių atsiradę kultūros pokyčiai paskatina naujos etninės bendrijos formavimąsi. Tačiau toks požiūris prieštarauja daugelio etnologų, tyrinėjusių žmonijos etninę istoriją, išvadoms.

Remdamasis konkretios kultūros ratų konfigūracijomis, F. Gräbneris hipotetiškai rekonstravo kultūros sluoksninių susidarymo, jų difuzijos chronologiją. Jo metodas remėsi prielaida, kad jei konkretus kultūrinis ratus yra kokios nors srities centre, vadinas, tai vėlesnis kultūros sluoksnis, pagal difuzijos dėsnius anksčiau gyvavusius išstumės į periferiją. Todėl mokslininkas nuodugniai gyvindeno atskirų kultūros elementų priklausomumą konkretiam kultūros ratui ir jų atsiradimo bei difuzijos istoriją. Jį menkai domino pats kultūros išsivystymas. Šios problemas ėmėsi kitas difuzionizmo šalininkas, vadinamasis Vienos mokyklos lyderis, katalikų teologas W. Schmidtas. Pradžioje jis plėtojo difuzinę F. Gräbnerio kultūros ratų teoriją, vėliau išrutuliojo vientisą civilizacijos istorijos koncepciją.

Difuzinės metodologijos šalininkai ypač kritikavo pagrindinį evoliucionės teorijos teiginį, esą istoriniai civilizacijos pokyčiai paklūsta universaliemis, visur vienodai veikiantiems evoliucijos dėsniams, ir dėl to visų rasių bei tautų atitinkamo kultūros raidos lygio bruožai identiški. Todėl

atsiribojė nuo evoliucionizmo teorijų, civilizacijos ir vi-suomenės raidą aiškinančių išimtinai vidinėmis priežastimi, jie visų pirma nurodė tarpkultūrinių ryšių, civilizaci-jų tarpusavio susidūrimų svarbą, įvairių koegzistuojančių ir konkuruojančių tautų, valstybių, kultūrų sugebėjimą mokytis viena iš kitos, tiesi komunikacijos kanalus, kur-riais vyksta skolinimasis bei kultūrinės įtakos.

Vadinasi, skirtingai nuo evoliucionizmo šalininkų, ku-rie kultūros raidą aiškino kaip tolydžio kylantį vystymosi procesą, difuzionistai, išvis atsisakę evoliucijos sąvokos, kultūros raidoje sureikšmino paskirų kultūros elementų difuziją ir migraciją. Jie dažniausiai atsainiai vertino arba net ignoravo klasikinio evoliucionizmo ir socialdarvinizmo teorijas, nes, difuzionistų įsitikinimu, pagrindinis kul-tūrų skirtumų bei panašumų šaltinis yra ne pats žmogaus proto išradimas, bet polinkis perimti socialiai aktua-liai inovacijas bei tiesiog mėgdžioti vieniems kitus.

Skirtingi difuzinės metodologijos šalininkai savajį me-todą vadino įvairiai: F. Ratzelis – antropogeografiniu (*Ant-ropogeographie*), F. Gräbneris – etnologija, W. Schmidtas – kultūriniu istoriniu (*kulturhistorische*), o L. Frobeniusas – kultūriniu morfologiniu (*Kulturmorphologie*). Visi jie kruopščiai tyrinėjimais siekė paaiškinti skirtingu kultūros elementų difuziją iš vieno ar kelių kultūros centrų po visą Žemės rutulį. Domėdamies tokiais kultūros difuzijos kanalais kaip užkariavimai, tautų kraustymaisi, kolonizacija, migracija, prekyba, mišri santuoka, savanoriškas mėgdžojimas, jie ne tik pabrėžė skolinimosi kultūrinį in-ašą, bet ir apribojo socialdarvinistinių bei evoliucionistinių teorijų amžiaus pradžioje viešpatavimą.

L. Frobeniuso lyginamoji istorinė kultūros morfologija

Visapusiškai išplėtotą kultūrinės difuzijos koncepciją aptinkame ir ankstyvuosiouose vokiečių etnografo, lygina-mosios istorinės kultūros morfologijos pradininko Leo Frobeniuso (1873–1938) veikaluose. Jaunystėje dirbdamas Bremeno muziejuje, jis ėmėsi studijuoti Afrikos materialinę kultūrą, meną ir visą prieinamą afrikanistinę li-teratūrą. Tik sulaukęs 31 m. pagaliau pats išvyko į Afri-ką, o nuo 1904 iki 1935 m. surengė dylika mokslinių eks-pedicijų po įvairius šio žemyno regionus. Darbuose „Af-rikos kultūros ištakos“ (*Der Ursprung der afrikanischen Kulturen*. – Berlin, 1898), „Ir Afrika kalbėjo“ (*Und Afrika sprach*. – Bd. 1-3. – 1912–1913), „Afrikos kultūros istorija“ (*Kulturgeschichte Afrikas*. – 1933) jis pirmasis nuosek-liai išryškino Afrikos civilizacijos savitumą, jos inašą i pa-saulinę kultūrą, gvildeno daugybę pamatinį civilizacijos teorijos problemą.

Patyrės stiprią L. Frobeniuso monadologijos ir lygi-namosios kultūros morfologijos įtaką, O. Spengleris itin

aukštai vertino šio mokslininko Šiaurės vakarų Afrikos pirmynkštių kultūrų lyginamuosius tyrinėjimus, kadangi tai yra vienintelis didžiulis žemės rutulio regionas, kuriame iki XX a. pradžios išliko gyvos archajiškos kultūros ir meno formos. „Tai, – rašo O. Spengleris, – labai aiškiai išsa-kė L. Frobeniusas, ir tai jo didžiulis nuopelnas. Pagrindinė šio reiškinio priežastis ta, kad čia išliko išorinės anks-testesių kultūrų įtakos nepaliestos ne keletas pirmynkštių genčių, bet ištisas pirmynkščio gyvenimo *pasaulis* [...]. Pir-mykštė kultūra – tai kažkas *galinga* ir *vientisa*, kažkas di-džiai gyva ir veiksminga“ (Spengler O. Der Untergang des Abendlandes. – München, 1922. – Bd. 2. – S. 39).

Nuo 1925 m. L. Frobeniusas dėstė, 1932 m. éjo etno-logijos ir antropologijos profesoriaus pareigas Frankfur-to prie Maino universitete, 1934 m. buvo paskirtas miesto Etnografijos muziejaus direktoriumi. Tarptautinį pripa-zinimą mokslininkas pelnė ne tik unikaliais Afrikos ci-vilizacijos tyrinėjimais, bet ir kaip lyginamosios istori-nės kultūros morfologijos mokyklos pradininkas. Veiku-luose „Kultūros problemos“ (*Probleme der Kultur*. – 1990), „Paideuma. Kultūros kontūrai ir mokymas apie sielą“ (*Paideuma. Umrisse einer Kultur und Seelenslehre*. – 1921), „Atlantida“ (*Atlantis*. – Bd. 1–12. – 1921–1928), „Pažintos pasaulio dalys“ (*Erlebte Erdteile*. – Bd. 1–7. – 1925–1929) ir „Lemtis kultūros tapsme“ (*Schicksalskunde im Sinne des Kulturwerdens*. – 1932) L. Frobeniusas išplėtojo vientisą kultūros morfologijos koncepciją, kur-rioje teigė, kad įvairios kultūros kaip gyvi organizmai pereina tas pačias vystymosi pakopas. 1925 m. Frank-furte prie Maino jis įsteigė Kultūros morfologijos insti-tutą (*Forschungsinstitut der Kulturmorphologie*), kuris daug nuveikė kultūrinį difuzijų tyrinėjimo ir civilizaci-jų lyginamujų studijų srityse.

Jaunystėje L. Frobeniusas patyrė F. Ratzelio kultū-ros zonų ir H. Ruckerto organinio kultūros augimo idė-jų įtaką. Tačiau skirtingai nei F. Ratzelis ir F. Gräbneris, kultūros ratus jis aiškino ne kaip paprastą kultūros ele-mentų rinkinį, o kaip *vientisą jų kompleksą*. Kiekvienam kultūros ratui būdingas savitas kultūros formų ir elemen-tų kompleksas, kurio skirtingą poveikį, priklausomai nuo geografinės padėties kultūros areale, patiria visos tame gyvojančios kultūros.

Jau pirmoje savo knygoje „Afrikos kultūros ištakos“ L. Frobeniusas suformulavo pamatinės savo difuzinės ly-ginamosios istorinės morfologijos idėjas. Remdamasis nuodugniai daugybės materialinės ir dvasinės kultūros ob-jektų (skydai, lankai, peiliai, gyvenamųjų pastatų formos, kaukės, muzikos instrumentai) analize, Afrikos žemyne jis išskyrė tris pagrindinius įvairiu laiku ir skirtinguose geo-grafiniuose regionuose susiformavusius kultūros arealus, arba kultūros ratus: pietų, vakarų ir šiaurės vakarų, iš ku-rių centrų į periferiją sklido saviti šių kultūrų bruožai.

Lyginamieji mokslininko tyrimai parodė, kad ir už Afrikos esančiose kultūrose yra tipologiškai artimų kultūros elementų, susijusių su minėtais trimis kultūros ratais. Pavyzdžiu, Vakarų Afrikos kultūros rate jis ižvelgė Naujosios Gvinėjos ir Melanezijos kultūroms artimus bruožus. Šios kultūros ištakas jis susiejo su Pietryčių Azijos regiono kultūra, kurią pavadino *malajų negriškają*. Be jos, dar išskyrė *indiškają*, labai paveikusią Šiaurės rytų Afrikos regioną, ir vėliausią – *semitiškają*, kuri kartu su arabų musulmonų civilizacijos ekspansija išplito visoje Šiaurės Afrikoje.

L. Frobeniusą labiausiai domino lyginamoji istorinė ir morfologinė kultūros analizė, paskirę kultūros elementų kilmės, kaitos, difuzijos mechanizmų bei kanalų tyrimai. Jis aiškinosi, kurie kultūros elementai lengviau prasiskverbia iš vienė civilizacijų į kitas, siekė nustatyti kai kurių inovacijų bei išradimų nepriklausomybės laipsnį, suprasti dėsningumus tų pokyčių, kuriuos patiria nauji kultūros elementai, difuzijos kanalais skverbdamiesi į kitas civilizacijas. Lyginamuoju, sinchroniniu ir diachroniniu aspektais jis kruopščiai nagrinėjo įvairias civilizacijas, jų sudėtinges dalis, jungiamąsi struktūras.

L. Frobeniusas pamažu nutolo nuo istorinio metodo ir pasitelkė sparčiai besiplėtojančių gamtos mokslų metodologinius pagrindus, pačius metodus bei procedūras. Kiekviena kultūra jo konцепcijoje, kaip ir H. Rückerto kultūros morfologijoje arba vadinamojoje kultūros organizmo augimo teorijoje, yra lyg gyvas organizmas. „Aš teigiu, – rašė jis, – kad kiekviena kultūra vystosi tarsi gyvas organizmas, vadinas, ji gimsta, pergyvena vaikystę, brandos amžių, sulaukia senatvės ir galiausiai miršta” (Frobenius L. Der Ursprung der afrikanischen Kultūr. – S. X.) Jai, kaip ir visiems gyviems organizmams, būtinės maistas, t. y. energetiniai ištekliai, kurių pagrindinis šaltinis – medžioklė, žvejyba, gyvulininkystė, žemdirbystė, žodžiu, kryptingas žmonių ūkininkavimas.

Kaip ir visi žemės augalai, gyvūnai bei žmonės, pergyvenantys tas pačias amžiaus pakopas, kultūra civilizacijos istorijoje reiškiasi kaip užsisklendusi savyje monada. Ji pasižymi visiškai individualiu charakteriu, dvasia (gr. *paineuma*) – savita gyvenimo programa, savita morfologinių kultūros elementų visuma. „1898 m. veikale ‘Afrikos kultūros ištakos’ primygintai teigiai, – rašė L. Frobeniusas 1915 metais, – kad civilizaciją būtina tyrinėti kaip ‘organinšką visumą’, ir ši nuostata šiandien jau yra patvirtinta laiko” (Frobenius L. Le destin des Civilisations. – Paris, 1940. – P. 196).

Kultūrą mokslininkas suvokė kaip sudėtingą daugia-sluoksnę sistemą, kurios morfologinės struktūros pažinimo pagrindiniai metodai laikė lyginamaji, gamtamokslinį ir struktūrinį funkcinių. Jis išskyrė „kultūros anatomiją”, „fiziologiją”, kultūrai suteikė lytį ir sielą. Iš čia

plaukia Frobeniuso konцепcijai būdingos gamtos mokslų kategorijos: morfologija, anatomija, fiziologija, difuzija ir pan.

Kiekvieną kultūrą, L. Frobeniuso nuomone, sukuria ne patys žmonės, bet konkretios gamtinės, geografinės sąlygos ir ūkininkavimo būdas. Kultūras, kaip ir gyvus organizmus, galima perkelti į naujas aplinkos sąlygas, kurios neišvengiamai nukreiptą jų raidą kita kryptimi. Naujos kultūros atsiranda veikiant kitoms kultūroms ir difuzijos kanalais perima daugelį jų bruožų. „Visas kultūros raidos procesas, – sakė jis, – nuo žmogaus nepriklauso [...]. Kultūra rutuliojasi savaime – be žmogaus ir tautos” (Frobenius L. Der Ursprung der afrikanischen Kulturen. – S. XIII.) Vadinas, žmogus civilizacijos istorijoje tėra pasyvus vartotojas, o ne kūrėjas. Išskirtinių asmenybų (Aleksandras Makedonietis, Napoleonas) iškilimas ar gailiaviska galingu dvasios polėkių raiška konkrečioje tautoje įvardijama kaip logiškas sukauptos ekspansyvios energijos padarinys.

Požiūris į kultūrą kaip į nepriklausomą nuo žmogaus sociokultūrinį organizmą, gyvenantį pagal savitus, organiniams pasauliui būdingus dėsnius, buvo teorinis pagrindas, kuriuo remdamasis mokslininkas teigė, kad civilizacijos procesams aiškinti jis rado naujus – gamtos mokslų dėsnius, ir padarė principinę išvadą, jog istorinius kultūros morfologijos procesus įmanoma pažinti vadovaujančis ne tradiciniu istoriniu, o daug patikimesniais gamtos mokslų metodais.

Kultūras laikydamas gyvais organizmais, L. Frobeniusas suskirstė jas į dvi lytis: *vyrišką – patriarchalinę* ir *moterišką – matriarchalinę* (kaip pavyzdži savo tezei patvirtinti jis analizavo patriarchalinę etiopų ir matriarchalinę chameitų kultūras). Jos priešingos. Pirmoji yra *išorinė* ir savo statiniais tarsi augalas stiebiasi aukštyn, o antroji – *chtoniška*, ji skverbiasi į gelmes, į vėlių pasaulį, siekia užsikasti žemėje. Patriarchalinei būdingos *magiškos*, o matriarchalinei – *mistinės* savybės. Skirtingos kultūrų lytys esą poruoja, dėl to atsiranda naujos kultūros formos. Kultūrų poravimąsi L. Frobeniusas laikė pagrindiniu žmogiškosios civilizacijos raidos ir kultūros formų difuzijos dėsniu, kuris ir lémė kultūros formų sklaidos būdus: *Übertrag* – natūrali plėtra, su tautų migracija nesusijusi kultūros formų difuzija, ir *Verpflanzung* – persodinimas, su tautų migracija susijusi kultūros formų difuzija. Kadangi žmonės migruoja tais pačiais keliais kaip ir jų kultūros, vadinas, išnagrinėjus kultūros formų difuzijos kelius galima atskleisti se-niausius žmonijos civilizacijos istorijos sluoksnius.

Lyginamojoje istorinėje morfologijoje L. Frobeniusas ilgainiui sujungė atskirus, anksčiau atrodžiusius nesuderinamus evoliucinės ir difuzinės civilizacijos teorijų elementus. Žmonijos civilizacijos istoriją jis tyrinėjo įvairiai aspektais, išskirdamas ir lygindamas tarpusavyje daugybę

skirtingų jos sluoksnių ir kartu atskleisdamas jų vidinių morfologinių struktūrų tarpusavio ryšius. Pavyzdžiui, civilizacijos istoriją nagrinėdamas istoriniu chronologiniu ir lyginamuju požiūriu, jis suskirstė ją į tokius nuosekliai vienas kitą keičiančius periodus.

Pirmajame, ankstyviausių kultūros užuomazgų atsiradimo tarpsnyje ryškėjančios kultūros formos atspindi sociokultūrinių sistemų būseną „iki“ atsirandant polarizacijai, kuomet žmonės dar aiškiai neskyré savęs nuo gyvūnų pasaulio. Šią kultūrą esmė – ankstyvosios socialinio gyvenimo formas, kurių likučių aptinkama nedideliuose nuo pagrindinių civilizacijos centrų nutolusiuose bei izoliuotuose regionuose. Tai senosios kultūros formos, kurių vidinė struktūra rodo prisirišimą prie pirmynkščio gyvenimo būdo. Žmonių gyvenimas čia dar glaudžiai susijęs su juos supančia gamtine aplinka ir primena į bandas susibūrusių aukštinesnių gyvūnų gyvenimą.

Antrajame, daug vėlyvesniame, palyginti su pirmuoju, tarpsnyje jau žymi polarizacija, „skilimas“: tarsi dailas iš supančios tikrovės išsauges žmogus virsta jos suvokėju. Savo kūrybinės galios ekspansija į ivedairias gamtos sritis jis ruošia dirvą ankstyvųjų civilizacijų suklestėjimui. Nuolatinė kova už būvį su gamtos stichijomis ir gyvūnų pasauliu žmogų palengva išskiria iš gamtos, atsiranda „maginis“ gyvenimo ir jo prasmės suvokimas. Šis esminis lūžis, L. Frobeniuso nuomone, tikriausiai įvyko Vakarų Europoje ledynmečių laikais, kai išsiskyrė ir įsigalėjo matrarchatas bei patriarchatas. Vėliau difuzijos būdu šios kultūros formos pasklido po kitus pasaulio regionus. Todėl ir minėto „skilimo“, tai yra žmogaus išsiskyrimo iš jų supančio gamtos pasaulio, pėdsakų yra visose civilizacijose. Ši periodą mokslininkas ir apibrėžė kaip tarpsnį, kuriame žmonija gyveno „skilimo“ būsenoje (Frobenius L. Le destin des Civilisations. – P. 250).

Trečiąjame, mitologiniam civilizacijų raidos tarpsnyje žmonių žvilgsniai nukrypo į dangaus skliautą, kuris tapo didžiaja žmonijos mokykla. Saulės kelias dangaus skliautu tampa simbolinė erdvės, o mėnulio nakties tamsoje – laiko suvokimo išraiška. Ir pati žmonija gyvena susiskaldžiusi į dvi visiškai tarpusavyne nesusijusias priešingas puses.

Ketvirtajame, didžiųjų civilizacijų suklestėjimo tarpsnyje, suvokę metų laikų kaitos dėsningumus, žmonės pradeda pažinti ciklišką gyvybės gimimo ir mirties procesą. Iš pradžių žmogus suvokia individualaus gyvenimo prasmę, o vėliau ji konkretizuojama valstybės idėjoje. Kartu su valstybe daug labiau, palyginti su ankstesniais periodais, išsiplėtoja kultūros formos. Pamažu išsiskyrė tautos su savitais civilizacijos stiliais. „Šiuo periodu, – nurodo L. Frobenius, – tikrovė atspindima ivedairiomis pažinimo formomis bei jų kaita. Toliau skiriami vidus ir išorė, ir taikydamu muzikinę metaforą galime pasakyti, kad tarp daugelio

civilizacijų atsiranda solistai (Babilonas, Indija, Kinija, Graikija)“ (Ten pat. – P. 25).

Lygindamas tarpusavyje skirtingų Senojo pasaulio regionų kultūras ir ivedairiais morfologiniais požiūriais nagrinėdamas jas civilizacijos raidos istorijoje, L. Frobeniusas išskyrė keturias kokybiškai skirtinges kultūrų grupes. Pirmoji, ankstyvųjų Saulės kultūrų grupė atsirado Pietvakarių Azijoje ir vėliau difuzijos kanalais plito Azijos kontinentu Ramiojo vandenyno link. Tai buvo mitologinės civilizacijos, sukurusios užuomazgas tų pagrindinių mitų, kurie tūkstantmečiais teikia peną vėlesniems ivedairių tautų epams bei poemoms. Antrosios kultūrų grupės išeities taškas yra Vakarų Azija, jos plito į Centrinę ir Rytų Aziją, taip pat į Rytų Europą. Tai didžiųjų pasaulio religijų civilizacijos, kurių pradžia – zaroastrizmas, o pabaiga – islamas. Trečioji grupė į civilizacijos istoriją įžengia kartu su graikų civilizacija. Jos ištakas, ignoruodamas istorinius faktus, L. Frobeniusas siejo išimtinai su Europos pietryčiais, o ryškiausią dvasios polėkių išraišką matė filosofijoje. Ketvirtosios grupės vieta – Vakarų Europa ir iš pastarosios kilusi modernioji Šiaurės Amerika. Vakarų civilizacijos esmę nulémė prancūzų racionalizmas, anglų realizmas ir Šiaurės Amerikos materializmas. Joje atpažįstami šiaurės Atlanto pakraščiuose gyvenančių tautų užmojai bei idėjos. Šios civilizacijos nuostatos ir valios impulsai tolydžio užtvindo visą žemės rutulį ir nulemia svarbiausius praėjusio šimtmečio kultūros laimėjimus bei pagrindines tendencijas.

Taigi lyginamojoje istorinėje kultūros morfoložijoje L. Frobeniusas išskyrė šias nuosekliai viena kitą keičiančias civilizacijos fazes: 1) mitologinę, kurioje žmonės dar buvo tokie pat gamtos padarai kaip ir kitos gyvos būtybės; 2) didžiųjų religijų, kai žmogus išsiskyrė iš gamtos ir suvokė savo autonomiškumą gamtos atžvilgiu; 3) filosofinę, kai įsivyräuja sąmoninga kritinė pasaulio reflekcija; 4) materialistinę, žmogui ne tik pasiekus neregėto autonomiškumo, bet ir pradėjus pajungti sau pačią gamtą. Ši fazė – tai ketvirtasis civilizacijos raidos periodas, po kurio prasideda penktasis, kokybiškai naujas – šiuolaikinė kultūros *globalizacija*, arba *mondializacija*.

L. Frobeniusas yra vienas pirmųjų civilizacijos teoretikų, suvokęs praėjusių amžių sandūroje išryškėjusių ekonomikos ir kultūros globalizacijos procesų reikšmę tolesnei žmonijos civilizacijos raidai. Šiuos procesus jis jau 1915 m. traktavo kaip kokybiškai naują civilizacijos raidos pakopą, „išskirtinį savo mastais žmonijos reiškinį, kurio analogai iki XIX amžiaus neaptinkame“ (Ten pat. – P. 18–19). Pasaulinės, aprépiantios visą Žemės rutulį ekonomikos susiformavimas, mokslininko nuomone, atveria žmonijai tokias perspektyvas ir galimybes, apie kurias anksčiau nė nesvajota. Plėtojantis žmogaus pažinimui, įgalinančiam jį valdyti gamtos dėsnius, konstruoti sudėtingas mašinas, žmogus

ilgainiui pasijunta pasaulio valdovu, ir jo kūrybinė, ekonominė veikla pamažu apgaubia visą Žemės rutulį.

Savo programinį veikalą „Lemtis kultūros tapsme” L. Frobeniusas pradėjo vaizdinga Afrikos termityno metafora, puikiai iliustruojančia kokybiškai naujos pasaulinės kultūros ir ekonomikos tendencijas. „Šis termitynas, – patetiskai rašė jis, – turi visuotinę reikšmę. Praėjusiam Šimtmetįje pirmą kartą civilizacijos istorijoje arterijų sistema susiejo visą Žemės rutulio paviršių, susivienijimas buvo įgyvendintas, ir ‘žemės vienybė’ tapo lemtimi [...]. Tai naujas skyrius didžiojoje Lemties knygoje. Ši kartą lemtis yra tokia pat bendra visai žmonijai kaip ir atskirų mažesnių termitynų gyventojams” (Ten pat. – P. 5).

Naujos pasaulinės ekonomikos ir kultūros atsiradimą L. Frobeniusas siejo su šiaurės Atlanto pakraščių civilizacijų impulsais. Jis aiškinosi specifinius pagrindinių Europos nacionalinių kultūrų bruožus ir jų svarbą pasaulei kultūrai. Vakarų civilizacijos vedliams – prancūzų ir anglų kultūroms – čia priskiriamas sugebėjimas „organizuoti faktus”, o vokiečių kultūra dėl jai būdingo skverbiomosi į tikrovės prasmę (vok. *Wirklichkeitssinn*) esanti panaši į Rytų civilizacijas. Vadinas, faktų suvokimas, skaidrus racionalizmas yra vakariečių, o gilinimasis į tikrovės prasmę ir polinkis į mistiką – vokiečių ir rytiečių kultūros lemtis (Ten pat. – P. 28).

Judant iš Vakarų į Rytus, Rusijoje, milžiniškose Eurazijos erdvėse minėtas gilinimasis į tikrovės prasmę dar ryškesnis. Todėl tie Vakarų civilizacijos elementai, kurie jai pačiai ypatingų problemų nekelia, patekė į mistinės vokiečių dvasios pasauly, tampa giliu apmąstymu, o Rusijoje, kaip ir Azijos civilizacijose, – išskirtinio santykio objektu. Iš čia rusų kultūrai būdingas nekritiškas darvinizmo ir marksizmo sureikšminimas, kone religinis garbiniemas. Ir vokiečių kultūra patyrė stiprų šių materialistinių teorijų poveikį. Tai, kas kitoms Vakarų tautoms téra aplinkybė, mechanika būties formų žaismas, vokiečiams ir rusams virsta giliu tikėjimu, vos ne dogma. L. Frobeniusas su nerimu žiūrėjo į milžinišką pastarųjų kultūrų išplitimo erdvę, kurioje ižvelgė naujosios mistikos ir tikrovės kontūrus. Čia netrukus atsiras naujos pasaulinės ekonomikos užuomazgos, kurios privers kitaip vertinti vienas pamatinės nūdienos problemas.

Vokiečių ir euroamerikiečių kultūroms L. Frobeniusas priskiria ypatingą pasaulinės ekonomikos organizavimo bei paskleidimo difuzijos būdu po visą planetą misiją. Pasaulinės kultūros globalizacijos procesai mokslininkui yra įdomiausias civilizacijų istorijos reiškinys. „Kalbant muzikos terminais, – rašo jis, – pasaulinė civilizacija turi pagrindą tapti civilizacijų orkestru. Pasaulinė ekonomika ir tikrovė – tai orkestras. Tačiau kiekviena tauta tame groja savo fletą, savo klarnetu ar savo trimitu” (Ten pat. – P. 252). Nagrinėdamas pasaulinės civilizacijos atsiradimo prielaidas, L.

Frobeniusas, kaip ir kiti difuzionizmo šalininkai, didžiulę reikšmę teikė patiemis difuzijos kanalam, kuriais plinta konkretūs kultūros skoliniai, išradimai, įtakos. Vidines kultūros jėgas ir potencijas jis laikė tik antriniu veiksniu.

Vėlyvuosiuose L. Frobeniuso veikalose, kuriuose pasaulinės kultūros globalizaciją ir modernizaciją jis grindžia tarpcivilizaciniais mainais, kultūriniais ryšiais, mokslinių inovacijų difuzija bei akultūracijos procesais, jo lyginamoji istorinė morfologija įgyja eurocentrinį tendenciją. Pasaulinės civilizacijos raidos pagrindu laikydamas išimtinai tarpkultūrinius ryšius ir dėl jų atsirandančius skolinius, mokslininkas pastebimai susiaurino ir iškreipė civilizacijos procesų įvairovę. Ciklinės L. Frobeniuso lyginamosios istorinės kultūros morfologijos teorijos turėjo stiprią įtaką XX a. civilizacijos sampratai.

L. Frobeniusas neabejotinai yra vienas nuosekliausiu difuzinės teorijos šalininkų, savo lyginamojoje istorinėje kultūros morfologijos koncepcijoje iškélęs daug aktualų metodologinių komparatyvistikos idėjų. Jo veikalai išskiria teorinių ižvalgų gelme, netradiciniu problemų formulavimu, subtilia lyginamaja kultūrų analize. Mokslininkas sukūrė vientisą, detalią kultūros elementų difuzijos teoriją, kurioje atskleidė paslaptinges civilizacijų sąveikos, kultūros vertybų difuzijos mechanizmus. Jo veikalose ryškūs monadologinės civilizacijos teorijos principai, kultūra atplėšama nuo žmogaus, perdėta pabrėžiamas jos autonomišumas, nuvertinama žmogaus kūrybinė galia – bet visa tai yra atsakas į XIX a. pabaigoje išplitusias suvulgarintas socialinio determinizmo bei evoliucionizmo teorijas.

Neabejotinas L. Frobeniuso lyginamosios istorinės kultūros morfologijos trūkumas yra tas, kad į universalumą pretenduojančioje civilizacijos istorijos schemae operuoja tik Senojo pasailio civilizacijomis, ignoruojant didžiasias ikikolonijines Meksikos ir Peru civilizacijas. Apie Amerikos žemyną jis prabilo tik nagrinėdamas naujausias pasaulinės civilizacijos globalizacijos tendencijas. Mokslininkas taipogi nepakankamai įvertino didžiosios kinų civilizacijos savitumą ir milžinišką jos materialinių bei dvasinių kultūros formų svarbą pasaulinės civilizacijos istorijai.

The diffusion theory and the comparative historical cultural morphology of L. Frobenius

Antanas ANDRIJAUSKAS

The study presents a concise overview of the solution to the diffusion theory in the works of the influential German thinkers Friedrich Ratzel, Fritz Gräbner and Leo Frobenius. The author critically analyzes the sources of their conceptions *Kulturreis* as compared with those of their precursors and contemporaries. The main attention is drawn to the cultural morphology of L. Frobenius and to his teachings on cyclical culture theories and the interchange between different cultures and traditions.

Jei norite suprasti Indiją, skaitykite Vivekanandą.

Rabindranatas Tagore

SVAMIS VIVEKANANDA – TIESOS BLYKSNIS

Stanislovas JUKNEVIČIUS

„Gera gimti kokoje nors bažnyčioje, tačiau baisu joje ir numirti”¹ – šiuos Svatmo Vivekanandos žodžius galėtų pakartoti daugelis ieškančių ir abejojančių, randančių ir prarandančių žmonių. Vivekanandos kelias – žmogaus kelias Dievop. Trumpas jo gyvenimas. Nemirtinga jo žodžiuose ir darbuose iškūnijusi Indijos dvasia.

Svamis Vivekananda (pasaulietiškas jo vardas – Narendranath Datta) gimė 1863 metais Kalkutos advokato šeimoje. Šešiolikos metų išstojo į universitetą, lankė filosofijos, literatūros, istorijos paskaitas. Mirus tėvui, rūpinosi gausios ir staiga nuskurdusios šeimos išlaikymu. Būdamas dvidešimt penkerių, priėmė vienuolio (sanjasino) įžadus. Keletą metų gyveno klajojančio vienuolio gyvenimą, susipažino su įvairių Indijos tautų bei regionų tikėjimais, paapročiais, tradicijomis. 1893 metais dalyvavo Pirmajame pasauliniame religijų parlyamente Čikagoje, po jo skaitė paskaitas įvairiuose JAV miestuose, lankėsi Anglijoje. I Indiją sugrįžo tik 1897 metų pradžioje ir iš karto pasinérė į aktyvią visuomeninę veiklą: įkūrė Ramakrišnos misiją, dvasinių centrą Belure, steigė mokyklas, ligonines. 1899–1900 metais dar kartą pabuvovo Vakaruose, JAV ir įvairiose Europos šalyse. Mirė 1902 metais Kalkutoje.

Dvasinė Vivekanandos evoliucija pradžioje niekuo nesiskyrė nuo kitų jo amžiaus ir laikmečio vaikų evoliucijos. Materialaus pasaulio pagundos ir netikės auklėjimas gana anksti užslopino Jame gležnus religingumo daigus. Kaip jis pats vėliau ne be ironijos rašė, „vaikas nueina į mokyklą, ir pirmas dalykas, kurį jis ten sužino, tai kad jo tėvas – kvailys, antras, kad jo senelis – pamiešlis, trečias, kad visi jo mokytojai – veidmainiai, ir ketvirtas, kad visos šventos knygos meluoja!”² Dabar galima tik spėlioti, kokia linkme būtų nukrypę ir kur užsibaigę dvasiniai Vivekanandos ieškojimai, jeigu jis nebūtų sutikęs Ramakrišnos.³ Jau vieno iš pirmų susitikimų metu Vivekananda paklausė būsimo mokytojo, kodėl jis tikės Dievą. „Aš matau Jį taip pat kaip tave, tik daug aiškiau”, – ramiai atsakė Ramakrišna⁴. Netradicinės atsakymas nustebino Vivekanandą, bet perversmo jo pasaulėžiūroje nepadarė. Turėjo praeiti dar ne vieneri ieškojimų, abejonių ir atradimų metai, kol Vivekananda galutinai suprato savo pašaukimą ir savo vietą pasaulyje. Ne paskutinį vaidmenį tame suvaidino Ramakrišnos sugebėjimas išgyventi pačiam ir pertekiti kitiems mistinį patyrimą. Kartą, kai jis su draugu

tyciojosi iš Dievo ir pasaulio tapatybės idėjos („šis ąsotis – Dievas, ir šitos musės – Dievas...”), į kambarį įėjo Ramakrišna. Jis tik palietė Vivekanandą – ir apstulbusio skeptiko akysė pasaulis staiga pasikeitė. Vivekananda aiškiai pamatė, kad viskas yra Dievas.⁵ Išsipildė Mokytojo žodžiai: „Religiją galima perduoti ir perimti žymiai realiau, žymiai juntamiau negu bet kokį kitą daiktą”⁶.

Ramakrišnos vaidmenį Vivekanandos gyvenime sunku pervertinti. Paminėsime dar tik vieną epizodą. Patyrės vieybės su Absoliutu palaimą, Vivekananda paprašė mokytojo, kad leistų jam pasilikti mistinės ekstazės būsenoje visą laiką. „Gėda, – sušuko mokytojas, – girdéti iš tavęs tokius žodžius! Aš maniau, kad tu – didelis gyvenimo indas, o tu nori likti paskendės savo asmeniškoje palaimoje kaip paprastas žmogus... Tu atliksi didelius darbus pasaulyje, tu atneši žmonėms dvasinių pažinimą ir palengvinsi romiuju ir vargšų kančias...”⁷

Puikus oratorius, aistringas religinės pasaulėžiūros ir pasaulėjautos propaguotojas, Vivekananda atkreipė Vakarų spaudos dėmesį į save jau Pirmojo pasaulinio religijų konгрeso metu, tačiau platų pripažinimą Vakaruose jis pelnė savo paskaitų, skaitytų JAV ir Anglijoje, dėka. Šiose paskaitose Vivekananda gyvai, įtaigiai, šiuolaikiniams žmogui suprantama kalba išdėstė pagrindines indų filosofijos bei religijos idėjas. Visos paskaitos buvo suskirstytos į keturis ciklus, skirtus keturioms pagrindinėms jogoms: „karma jogai”, „džnana jogai”, „radža jogai” ir „bhakti jogai”. Štai keletas Vivekanandos šiose paskaitose išsakyty minčių:

„Karma jogos idealas – nuolatinis pasiaukojimas, kai ‘aš’ išnyksta, užleisdamas vietą ‘Tu’ ”.⁸

„Religinis gyvenimas prasideda už intelekto. Tai, ką mes dažniausiai vadiname gyvenimu, iš tikrujų téra jo embrioninė stadija”.⁹

„Jei Dievas bus kiekviename jūsų judesyje, jūsų pokalbiuose, jūsų išorėje, tiesiog visur, – viskas iš karto pasikeis, ir pasaulis, atrodės kupinas kančios ir aimanų, taps jums rojumi”¹⁰

„Kai numalšinami tuščiagarbiški širdies troškimai, tada mirtingasis pasiekia nemirtingumą ir žemėje tampa vienas su Dievu. Kai perkertami mazgai, varžę širdį, tada mirtingasis pasiekia nemirtingumą ir žemėje patiria Brahma-no palaimą”¹¹

Devyniolikto amžiaus pabaigoje ateizmas Vakaruose šventė eilines savo pergalės. Sparnuotoji Nietzsche's frazė „Dievas mirė” éjo iš lūpų į lūpas kaip paskutinis intelektualinės mados klyksmas, dràsus ir beatodairiškas iššukis tradicinėmis krikščioniškomis vertybėmis grystai kultūrai. Kiekvienas į akademinės aplinkos pripažinimą pretenduojantis mokslininkas skubéjo atsiriboti nuo „religinės prietarų” bei „misticizmo”. Ir tada tarsi dieviško Ramos lanko leidžiamos strélės į materializmo ir skepticizmo pažeistus vakariečių protus pradéjo smigtį ugningi Vivekanandos žodžiai. Jo požiūri į tuometinę dvasinę situaciją Vakaruose trumpai galima būtų apibūdinti taip: „Jūsų Dievas mirė? Vadinasi, tai buvo netikras dievas. Jūsų religija silpsta? Vadinasi, tai netikra religija.” Kas gi, Vivekanandos nuomone, yra toji tikra religija ir tikras Dievas?

I pirmą klausimą trumpai galima būtų atsakyti taip: tikroji religija – tai universalis visos žmonijos religija. Vivekanandos kūriniuose randame keletą viena kitą papildančių universalios religijos sampratų. Pagal pirmą iš jų, universalią religiją sudaro visos pasaulio religijos: „Kita idéja, kurią aš perémiau iš savo Mokytojo ir kuri šiandien galbūt gyvybingiausia, – tai ta stulbinanti tiesa, kad tarp visų religijų pasaulyje nėra jokio prieštaravimo, jokio antagonistumo. Jos téra skirtinges vienos universalios religijos fazes. Toji viena universalis religija, priklausomai nuo sąmonės lygio, skleidžiasi įvairiomis formomis ir prisitaiko prie įvairių tautų bei nuomonių. Niekada nebuvo tiktais ‘mano religijos’, mano ‘tautinės religijos’, ar ‘tavo religijos’, religija visada buvo viena. Viena vienintelė religija egzistavo visada ir visada egzistuos, skirtingose šalyse išreikšdama save skirtingais būdais”.¹² Pratęsdamas šią mintį, straipsnyje „Kaip realizuoti universalią religiją” Vivekananda rašė: „Ar iš tikrujų visos pasaulio religijos prieštarauja viena kitai? Aš turiu galvoje ne skirtinges įvairių religijų pastatus, kalbas, ritualus, knygas ir t. t., bet vidinę kiekvienos religijos dvasią. Už kiekvienos religijos slypi jos vidinė dvasia, ir ši dvasia tikrai gali skirtis nuo kitos religijos dvasios; bet ar jos prieštarauja viena kitai? Klausimas tas, ar jos prieštarauja, ar papildo viena kitą? Šis klausimas domino mane, kai dar buvau visai vaikas, ir aš ieškojau atsakymo į ji visą gyvenimą. Kadangi manau, jog mano išvada gali jums šiek tiek padėti, aš ją pasakysiu. Mano nuomone, jos visos viena kitą būtent papildo. Kiekviena religija kaip tokia paima vieną didelęs universalios tiesos dalį ir visas savo jėgas sukelia tam, kad šiai didelės tiesos daliai suteiktų kūną ir formą. Vadinasi, tai sumavimas, o ne išskyrimas. Tokia mano išvada. Viena sistema keičia kitą, ir kiekviena jų įkūnija tą pačią didžią idéją, idealus pridėdama prie idealų. Tokia žmonijos pažanga. Žmogus niekad neprogresuoja nuo klaidų prie tiesos, bet nuo tiesos prie tiesos, nuo žemesnės tiesos prie aukštėsnių. Ir niekad – nuo klaidos prie tiesos”.¹³

Pagal šią sampratą, pagrindinis universalios religijos realizavimo būdas – tolesnė šiuo metu egzistuojančių religijų plėtotė: „Ar Dievo knyga baigta, ar nuolatinis apreiškimas vis dar tēsiasi? Tai nuostabi knyga – visi dvasiniai pa-

saulio apreiškimai. Bibliją, Vedas, Koraną ir visas kitas šventąsias knygas sudaro labai daug puslapių, ir be galo daug puslapių dar neparašyta. Mes esame dabartyje, bet atveriame save begalinei ateiciai. Mes imame viską, kas buvo praeityje, džiaugiamės dabarties švesa ir atveriame kiekvieną širdies langą visiems tiems, kas pasirodys ateityje. Sveikiname visus praeities pranašus, visas didžiasias dabarties sielas ir visus tuos, kurie dar ateis!”¹⁴

Nepaisant akivaizdaus ekumenistinio patoso, ši universalios religijos samprata per daug bendra, kad galėtų paaiškinti sudėtingus šiuolaikinėse visuomenėse vykstančius procesus. Ar visos religijos vienodai atliepia dvasiniams žmonių poreikiams? Kokias universalios religijos fazes galima išskirti? Kokie yra pagrindiniai religijų elementai, ir kokia jų tarpusavio sąveika? Vivekanandos atsakymai į šiuos ir kitus iš jų išplaukiančius klausimus žymia dalimi praplečia, papildo ir pagilina aukšciau suformuluotą universalios religijos sampratą.

Vivekananda išskiria tris bet kokios religijos elementus: filosofiją, mitologiją ir ritualus. Šie elementai skiriasi visų pirma abstraktumo laipsniu: filosofija – abstrakčiausia bet kokios religijos dalis, jos teorinis branduolys; mitologija – konkretesnė ir prieinamesnė; o konkrečiausia, populiarusia religijos dalis – apeigos. Būtent apeigų srityje ir glüdi didžiausi skirtumai tarp religijų; mitologijos srityje šie skirtumai mažesni, o mažiausiai – filosofijoje. Pagrindinė religinės filosofijos problema – Dievo ir žmogaus santykio problema. Galimi trys pagrindiniai šios problemos sprendimo būdai: Dievą ir žmogų galima traktuoti kaip skirtinges, kaip iš dalies sutampančias ir kaip iš esmės tapačias esybes. Šie problemos sprendimo būdai atitinka tris pagrindinius religijų tipus arba tris universalios religijos skaidos fazes: pradinėje fazėje Dievas ir žmogus traktuojami kaip skirtinges, galutinėje – kaip tapatūs.

Nesunku pastebėti, jog trys universalios religijos vystymosi fazės atitinka tris pagrindines vedantos mokyklas: dualistine (dvaita), riboto monizmo (višišta advaita) ir monistine (advaita). Todėl vedanta – ne viena iš galimų religijos filosofijos krypčių, o aukščiausia jos pakopa. „Vedantos tikslas – harmonizuoti siekius, atskleisti bendrą visų pasaulio religijų, nuo pačių primityviausių iki labiausiai išsvyčiusių, pagrindą”.¹⁵ Toks požiūris suteikia Vivekanandai galimybę naujai interpretuoti pagrindinių pasaulio religijų vietą ir vaidmenį dvasinėje žmonijos pažangoje.

Islamas iš esmės yra dualistinė religija, todėl universalios religijos skaidos procese jis galėtų būti papildytas vedantos idéjomis. Pagrindinis islamo bruožas – visų tikinčiųjų lygiateisiškumas. „Muchāmedas buvo lygybės, visų žmonių, visų musulmonų brolybės pranašas”.¹⁶ Islamas taip pat pasižymi puikia organizacija, gera tikinčiųjų švietimo ir auklėjimo sistema. Tuo tarpu „vedantos teorijos, nepaisant jų žavesio ir puikumo, didžiajai žmonijos daliai yra visiškai neprieinamos”.¹⁷ Todėl šių religijų paplitimo regionuose jų sajunga būtų natūrali ir vaisinga. „Mūsų tévynėje [Indijoje] vienintelė viltis yra dviejų didžiujų

sistemų – hinduizmo ir islamo, vedantos smegenų ir islamo kūno – sajunga”.¹⁸

Pagrindines vedantos mokyklų idėjas galima, Vivekanandos manymu, aptikti ir Kristaus mokymę. „Jūs surasite, jog didysis Mokyojas mokė apie visas šias tris pakopas Naujajame testemente. Atkreipkite dėmesį, kad Viešpats savo maldoje mokė: ‘Tėve mūsų, kuris esi danguje, teesie šventas Tavo vardas’ ir taip toliau – paprasta, vaikiška malda. Pažymėtina, kad tai paprasta malda, nes ji skirta neišsilavinusioms masėms. Aukštesniams lygiui, tiems, kurie daugiau pažengę, jis davė aukštesnį mokymą: ‘Aš esu Tėvė, ir jūs manyje, ir aš jumyse’. Prisimenate tai? Ir galiausiai, kai žydai klausėjo, kas jis toks esąs, jis paskelbė, kad jis ir Tėvas yra viena, ir žydams atrodė, jog tai šventvagystė. Ką jis turėjo galvoje? Tas pat jau buvo sakyta jūsų senųjų pranašų: ‘Jūs esate dievai ir visi jūs esate Aukščiausiojo vaimai’. Atkreipkite dėmesį į tas pačias tris pakopas”.¹⁹

Nors krikščionybėje ir galima ižvelgti monistinės religijos elementų, nedualistinė pasaulėžiūra Vakaruose neprigijo. Pagrindinė to priežastis, Vivekanandos manymu, – klaidinga Kristaus mokymo interpretacija: „Štai jau devyniolika amžių žmonės nesupranta, apie ką Jis kalbėjo. Jie padarė Kristų žmonijos išgelbėtoju. Jis – Dievas, o mes – menkystos!”²⁰ Ypač didelė kliūtis dvasinės žmogaus evo liucijos kelyje – įgimto nuodėmingumo idėja: „Kvailiai jūs įtikino, kad jūs visi nusidėjelai, ir jūs pasiruošė sėdėti kampe, apraudodami savo nuodėmes. Kvaila, žema ir niekštiga teigti žmogui mintį apie jo nuodėmingumą. Kiekvienas iš mūsų – Dievas! Argi jūs nematote, kad būtent Dievą mes vadiname žmogumi? Tuo remdamiesi kurkite savo gyvenimą!”²¹

Kaip Vivekananda įsivaizdavo gyvenimo kūrimą remiantis Dievo ir žmogaus tapatybės idėja? Bent jau iš dalies į šį klausimą jis atsako straipsnyje „Religijos praktika”.

Vedanta, kaip ir dauguma hinduizmo mokyklų, išskiria keturis pagrindinius žmogaus gyvenimo tikslus bei siekius: *kama* (juslinius, jutiminus malonumus), *artha* (naudos, pelno siekimą), *dharma* (religinius bei etinius principus) ir *mokṣa* (dvasinį išsivadavimą). Išsivadavimas – aukščiausias gyvenimo tikslas: „Mūsų gyvenimas – tai Laisvės šaukumas”.²² Todėl „praktinė religija – tai Laisvės siekis, tai susiliejimas su Amžinybe”.²³

Pagrindinis kelias laisvei pasiekti – išsižadėjimas: „Išsižadékite žemesnio vardan aukštesnio. Kas sudaro visuomenės pagrindą? Dorovė, etika, įstatymas. Išsižadékite! Išsižadékite visų troškimų, turto ir nuosavybės, valdžios ir prievertos, melo ir ydų”.²⁴ Tai nelengvas kelias, tačiau „kai pradedate dvasiškai tobulėti, išsižadėjimas ateina savaiame. Tada viskas, kas netikra, prapuola”.²⁵

Tikroji žmogaus sielos prigimtis tapati Absoliutui. Atskleisti šią prigimtį ir reiškia realizuoti save. Tik išsižadėjimo liepsnoje nuskaistėjusi siela gali tikėtis tai padaryti: „Jūs galite be paliovos melstis, perskaityti visas pasaulio šventas knygas ir garbinti visus pasaulio dievus, tačiau kol dviškai savęs nerealizavote, nebūsite laisvi. Ne šnekos, ne

teorijos, ne argumentai, o tik viena – realizacija, realizacija, realizacija... Realizuokite save! Štai ką jūs privalote padaryti. Pažinkite, kad iš tikrųjų esate nemirtinga Dvasia. Tik tai – praktinė religija. Visa kita – paprasčiausiai nepraktiška, nes laikina. Tik Vienojo Dvasia niekuomet neišnyks. Ji – amžina. Sugrius ligoninės, išmirs geležinkelį tiesėjai. Ši žemė suirs į dulkes, ir užges šita saulė. Tik Dvasia bus amžinai”.²⁶

Žmogus gali realizuoti save įvairiais būdais. Pagrindinius iš jų Vivekananda analizuoją darbe „Keturios jogos”. Tačiau esama vieno visas technikas ir metodikas vienijančio principio – tai meditacija: „Maldos, ritualai ir kitos garbinimo formos – tik vaikiški žaidimai meditacijos sode... Žmogaus uždavinys – pažinti Šviesą savyje ir pačiamapti Šviesą. Štai kame meditacijos jėga. Žinojimas jau esti mu myse. Tačiau kaip jis iš ten išgauti? Meditacijos jėga... Laabai atkaklių bei ryžtingų pastangų dėka meditacija pajėgi atskirti sielą nuo kūno, ir tada siela sužino, kad ji – negimus, nemirtinga ir amžina Tikrovę. Ir tik tada nebeliks kančios, gimusios šioje žemėje, tik tada nebeliks mirties. Nes ten, kur Laisvė, – nebéra Mirties!”²⁷

Ar vedanta, ši, Vivekanandos žodžiais tariant, „ateities religija”, kada nors pakeis dabar egzistuojančius tikėjimus? Vivekanandos požiūris į tai gana realistiškas: „Jei vedanta, šis sąmoningas žinojimas, jog viskas yra Vienojo Dvasia, užvaldys žmones, – visa žmonija taps dvasinga. Bet ar tai įmanoma? Aš nežinau. Ne anksčiau kaip po tūkstančių metų”.²⁸ O kol kas belieka darbuotis tos ateities labui: „Indijoje aš dirbu dvem būdais. Kalkutoje naudojuosi įvairiais atvaizdais bei šventyklomis su Dievo – Vedų, Biblijos, su Kristaus ir Budhos vardais. Tegul bando. Tačiau aukštai Himalajuose įkūria centrą, kuriame išpažįstama tik gryna Tiesa. Ten aš noriu plėtoti idėjas, apie kurias jums šiandien kalbėjau. Ten gyvena anglas ir anglė – to centro prižiūrėtojai. Tikslas – Tiesos suvokimas. Ir jos perteikimas vaikams be baimės ir prietarų. Jie negirdės apie Kristų ir Budhą, Šivą ir Višnū – nė apie vieną iš jų. Jie mokysis nuo pat vaikystės stovėti ant savo kojų. Jie nuo vaikystės žinos, kad Dievas yra Dvasia, ir garbinti jį reikia dvasia ir tiesa. Kiekvienam turi būti pripažistamas dvasinis pradas. Štai mano idealas”.²⁹

Šios dvi Vivekanandos veiklos kryptys atspindi dvi aukščiau išskirtas universalios religijos sampratas. Pirmąją sąlygiškai galima pavadinti ritualine, antrąjį – filosofine. Tačiau buvo ir trečia, bene svarbiausia universalios religijos samprata. Ją galima pavadinti moraline.

Iš žmogaus ir Dievo tapatybės idėjos plaukia, kad žmogus – pagrindinis moralinės veiklos objektas. Kaip mokė Ramakrišna, „Dievas visame kame, tačiau vienur jis pasireiškia daugiau, kitur – mažiau. Dievas reiškiasi ir žmogumi – tai Dievo galybė, stipriausias įsikūnijimas... Žmogus – tai stipriausia Dievo apraiška”.³⁰ Todėl „jei norite atrasiti Dievą – tarnaukite žmogui”.³¹

Kadangi Dievas – visa ko ir pirmiausia visų žmonių vienybė, artėdamas prie Dievo žmogus vis labiau persi-

smelkia kitų žmonių rūpesčiais ir džiaugsmais, kančiomis ir skausmais. Taigi meilė ir užuojauta yra pagrindiniai dvaisinės žmogaus brandos kriterijai: „Ar užjaučiate kitus? Jei taip, jūs artėjate prie vienybės. Jeigu neužjaučiate, jūs galite būti didžiausiu iš kada nors gimusiu intelektualu geniju, bet jūs – niekas”³² Ne mažiau vaizdingi ir meilei skirti Vivekanandos žodžiai: „Knygos ir išsilavinimas, joga, meditacija ir nušvitimas – visa tai tik dulkės palyginti su meile”³³

Apie pasikeitusį Vivekanandos požiūrį į meditaciją liudija ir šie vienam iš bendražygių pasakyti jo žodžiai: „Kam jūs skiriate apmąstymams, meditacijai ištisas valandas? Gana, kad sutelksite savo protą penkioms ar net vienai minuti per dieną. Likusį laiką geriau dirbkite bendram labui”³⁴

Prieš didingą tarnavimo idėją nublanksta ir asmeninio išsivadavimo svarba: „Kita tiesa, kurią suvokiau, yra ta, kad tik altruistinis tarnavimas yra religija, o visa kita, kaip antai ritualų laikymasis, – beprotybė; netgi asmeninio išsivadavimo siekti yra klaida; laisvę pasiekia tik tie, kurie viską atiduoda kitiems, tuo tarpu tie, kurie apkrauna savo smegenis dieną ir naktį kartodami ‘mano išsigelbėjimas’, ‘mano išsigelbėjimas’, – praranda savo laimę, tiek dabartinę, tiek ir būsimą. Daugkart mačiau tai savo akimis”³⁵

Paties Vivekanandos gyvenimas – tai nenuilstamas Mokytojo priesako „lengvinti romiuju ir vargšu kančias” vydymas. „Net jei man tekėt dar tūkstantį kartų gimti, kad galėčiau palengvinti pasaulio kančias, – ką aš sakau? – kad nutraukčiau bent vieno žmogaus kančias, – su kokiai džiaugsmu sutikčiau tai padartyi!”³⁶

Ir jau kaip paties Vivekanandos priesakas savo mokiniams bei pasekėjams skamba jo žodžiai: „Daryti gera kitiems yra vienintelė tikra, universalė religija”³⁷

Per praėjusius po Vivekanandos mirties beveik šimtą metų sekularizacijos procesas īgavo naują pagreitį. Šiuolaikiniame Vakarų pasaulyje su religija elgiamasi panašiai kaip kultūringose šeimose elgiamasi su sena, gerbiama, tačiau truputį kvankštéléjusia giminaite: ji visada kantriai išklausoma, su ja visada sutinkama, tačiau gyvenama taip, tarsi jos su visais jos patarimais išvis nė nebūtų. Nemaža dalis dvasininkijos, norėdama išsaugoti savo įtaką, modernizuojasi, elektronizuojasi ir visais kitais įmanomais būdais stengiasi prisitaikyti prie vis kintančių visuomenės poreikių bei užgaidų. Ir kaip iššūkis visoms šioms pastangoms, kaip senų didingų laikų atgarsis skamba Vivekanandos žodžiai: „Tiesa nesilenkia visuomenei, nei senajai, nei moderniškai. Visuomenė turi nusilenkti Tiesai – arba žūti”³⁸

NUORODOS:

1. Роллан Р. Жизнь Рамакришны. Жизнь Вивекананды. – Ленинград, 1991. – С. 254.
2. Swami Vivekananda. The Future of India // An Anthology. – Delhi: Vikas Publishing House PVT LTD, 1995. – P. 176.
3. Plačiau apie Ramakrišnos gyvenimą ir mokymą žr. The Gospel of Ramakrishna. – Mayavati and Calcutta: Advaita Ashram, 1928.
4. Swami Vivekananda. My Master // An Anthology. – P. 41.
5. Роллан Р. Min. veik. – С. 162.
6. Swami Vivekananda. My Master. – P. 41.
7. Роллан Р. Min. veik. – С. 167.
8. Свами Вивекананда. Четыре йоги. – Москва: Прогресс, 1993. – С. 84.
9. Ten pat. – P. 176.
10. Ten pat. – P. 324.
11. Ten pat. – P. 354.
12. Swami Vivekananda. My Master. – P. 42.
13. Swami Vivekananda. The Way to the Realisation of a Universal Religion // An Anthology. – P. 218.
14. Ten pat. – P. 225.
15. Свами Вивекананда. Четыре йоги. – С. 305.
16. Swami Vivekananda. The Great Teachers of the World // An Anthology. – P. 336.
17. Swami Vivekananda. A letter to M. S. Husain 10 Juni 1898 // An Anthology. – P. 61.
18. Ten pat. – P. 62.
19. Swami Vivekananda. Christ, the Messenger // An Anthology. – P. 246.
20. Свами Вивекананда. Веданта как религия будущего? – Санкт Петербург: Общество Рамакришны, 1991. – С. 21.
21. Свами Вивекананда. Четыре йоги. – С. 393.
22. Свами Вивекананда. Практика религии. – Санкт Петербург: Общество Рамакришны, 1993. – С. 36.
23. Ten pat. – P. 39.
24. Ten pat.
25. Ten pat.
26. Ten pat. – P. 42.
27. Ten pat. – P. 45.
28. Свами Вивекананда. Веданта как религия будущего? – С. 19.
29. Ten pat. – P. 20.
30. Роллан Р. Min. veik. – С. 137.
31. Ten pat. – P. 196.
32. Svami Vivekananda. Meditation and its Methods. – California: Vedanta Press, 1996. – P. 98.
33. Swami Vivekananda. A letter to Akhandananda, 15 June 1897 // An Anthology. – P. 225.
34. Роллан Р. Min. veik. – С. 292.
35. Swami Vivekananda. A letter to Pramada Das Mira, 30 May 1897 // An Anthology. – P. 254.
36. Роллан Р. Min. veik. – С. 295.
37. Swami Vivekananda. A letter to Swami Brahmananda, 10 July 1897 // An Anthology. – P. 257.
38. Свами Вивекананда. Четыре йоги. – С. 272.

OTHER CULTURES

Swami Vivekananda – a blink of the Truth

Stanislovas JUKNEVIČIUS

In the article the author gives a brief review on Swami Vivekananda, a well-known religious, spiritual and public man of India, his biography as well as the development of his ideas. His writings and declarations are being recited. The importance of a true, over-confessional religion is emphasized, the inner spiritual and moral content of the religion is raised up against the narrow confessional dogmatism. Here is the source of Swami Vivekananda's importance and the international residual value of his ideas for contemporary Lithuania.

Amžiaus galo Apsas: užtvindomų salų atmintis

1999 m. 5-ame numeryje apie etninę, už sienos atsidūrusią Šiaurycių Lietuvą pagal 1956 m. ekspedicijos duomenis pasakojo prof. habil. dr. Angelė Vyšniauskaitė. Tęsdami „serialą“ pasidomėjome, kokie pokyčiai toje žemėje jvyko per daugiau nei tris dešimtmečius.

Apie lietuviškajį Apsos kraštą Gudijoje, jo etninės savimonės nebeatšaukiama nykimą, kai kuriuos dar išlikusius tradicinės kultūros reliktus kalbamės su buvusių Lietuvos liaudies kultūros centro darbuotoju Vytautu MUSTEIKIU.

1998 rudenį suorganizavai ekspediciją ir su grupėle bendraminčių išvykai į Apsą. Kodėl būtent į šią dabartinės Gudijos teritorijoje esančią lietuvių salą?

Tai buvo senas, tik iki tol neįvykdytas sumanymas. Dar 1989 metais, kai susikūrė Lietuvių etninės kultūros draugija, su jos steigėjais brėždami veiklos kryptis, numatėme, kad vienas iš pirmųjų žvilgio metimų bus aprépti visą etninę Lietuvą, t.y. tą Lietuvą, kuri dėl istorijos aplinkybių atsidūrė už dabartinių Lietuvos Respublikos ribų ir kurios turime neišleisti iš savo sąmonės lauko. Etninės Lietuvos savoka vieniams patinka, kitiems – nepriimtina, bet, daug ne-gudraudami, realybę turime priimti tokią, kokia ji dabar yra susiklosčiusi, žodžiu, pripažinti esamybę. Tada, rodės, eiliniu atošilio laikotarpiu, stengėmės bent jau atkreipti visuomenės dėmesį į so-vietmečiu užguitą ir primirštą „liūdnąją“ Lietuvą. Tuomet planavome ir surengėme keletą kompleksinių ekspedicijų po tautos kamieno užmirštuosius kraštus: Suvalkų trikampį, Punsko–Seinų apylin-kes (Lenkija), Mažąją Lietuvą (Karaliaučiaus sritis, Rusija), Pelesą, Ramaškonis, Gervėčius, nors ten jau ir sovietmečiu būta ekspedi-cijų. Kraštotos draugija 1989 m. išleido ilgam dėl Juozo Jermala-vičiaus ir K^o „budrios akies“ įstrigusią lokalinę monografiją. (Beje, jau seniai parengta Punsko–Seinų knygos medžiaga pateko tarsi į užburtą ratą – dėl savanaudžių žmonių (pirmiausia jaunimo bendrijos „Lituanica“ Kauno skyriaus pirmininko Gintauto Bukausko, prieš kelerius metus apsiėmusio „pigiai“ ją išleisti, ir jų globojančių di-džiūnų net Seime) vilkinimo ir intrigu vis nepatenka į spausdinimo mašinas. – J. Š.) Vėliau, po Atgimimo, tas darbas, rūpestis „užribine“ etnинę Lietuvą apmažo, prisdėjo ekonominiai sunkumai, vis-kas traukėsi ir nuo Apsos reikalų kone visai pasitraukta.

Apsos kraštą bent jau man nuo seno buvo galvoje. Kirbėjo min-tis ten nuvažiuoti, bet – kaip užrišta, nesidavė. Arba laiko bei galimi-tybių nebuvovo, arba maišė sunkumai su gudų vizų gavimu.

Apsos kraštą į gudų pusę yra nusidriekęs kaip natūrali Rytų Lietuvos tasa. Tai dabartinio Breslaujos rajono žemės. Įdomu, kad 1920 metais Lietuva netgi pusmetį valdė kiek žemės apie Breslaują. Apsos kraštą – latgalų, gudų ir rytų aukštaičių (matyt, ir sėlių) istorijos sankirta. Vietiniams žmonėms (autochtonams) būdinga savita tar-mė, kalbėsenos ypatumai.

Dėl ko ten norėjosi nuvykti?

Kitos Gudijos salos (Gervėčiai, Pelesa, Rodūnė) Vilniuje turi ne-maža užtarėjų, veikėjų, prikurta įvairių visuomeninių paramos organizacijų, o Apsos šia prasme visiškai apleistas, „veiksniai“ iki šiol prie šio etninių lietuvių žemės užkampio dar „nepriskiras“, be to, reta iš ten kilusių intelligentų. Beje, kai, kalbėdami apie išlikusius lietuvišku-mo židinius anapus Lietuvos Respublikos sienų, juos įvardijame kaip salas, tuo neučia triname iš atminties buvusios Lietuvos kaip viento-s krašto suvokimą. Paradoksas, kad ir pats, nors seniai ten ruošiau-

Vytautas Musteikis kalbasi su Veronika Valuško (g. 1916 m.).
Pelekų k., Apsos apyl., 1998 m.

si, pirmiau, 1997 metais, su draugais apsilankiau netoli to kampo – Latgalijoje, kur irgi anksčiau gyventa lietuvių. Ten „pajudinome“, atrodo, šiauriausią etninės Lietuvos dalį – Kraslavos rajono Uodegėnų (latviškai – Iž-valtos) kaimą, įdomų savo šnekta, istoriniu likimu. Šiuo metu ten belikusi tik viena šios patarmės, sakyčiau, nuoskila – Gela Misinia. Kiti tų vietovių žmonės laikytini praeito šimtmečio kolonistais. Įdomus reiškinys, kad į Latgalą tada, XIX a. pabaigoje, traukėsi ir lietuvių koloni-stai – daugiausia rytų aukštaičiai nuo Švenčionių, Ig-nalinos, Zarasų, Utenos, susigundę geresnėmis žemėmis, palankesnėmis gyvenimo sąlygomis.

Panašų reiškinį praeitais metais teko stebeti apsilankius Gudijos Mogiliovo srityje. Praeitame šimtmečyje, aštuntu devintu dešimtmečiais ten lietuvių galėjo pigiau įsigityti žemės, gauti paskolų, įsitvirtinti. Įdomu buvo patirti, kuo per šimtmetį virtę atsikėlėliai lie-tuviai. Tokie stebėjimai vertingi ne tik dvasinės ir ma-terialinės kultūros paveldo prasme, bet ir tuo, kaip lie-tuviai svetimoje, neretai priešiškoje slavų apsupty su-geba išgyventi. Ir, deja, kaip nesugeba... Pabrėžčiau

netgi – kaip nesugeba. Juk lietuviai kaip tauta beveik nesugeba kitų tautų grupelių, mažumų asimiliuoti, „perimi“. Apskritai, manyčiau, kad mūsų sugebėjimas atsilaikyti, išlaikyti savo etninę esmę yra atbukės. Lietuviai, palyginti su kitomis tautomis, man regis, nutausta žymiai greičiau. Tiesiog dėl noro gyventi paprasčiau, dėl kasdienio patogumo, nenoro konfliktuoti.

Kokiose Mogiliovo srityje „lietuviškose“ vietovėse lankeisi?

Daugiausia buvau Malkavos kaime, be to, kalbamuoju požiūriu įdomus ir Sofijsko kaimas. Malkavoje prieš karą buvo apie šimtas trobų, kuriose gyveno apie tūkstantis daugiausia lietuvių kilmės žmonių. Tiksliau sakant, etniškai šie kaimai buvo beveik gryna lietuviški – su uoliai palaikoma kultūra, netgi leidžiamais laikraščiais, net lietuvių mokytojų seminarija Demidovkoje. Aišku, tai vėliau buvo ir stalininės propagandos įrankiai, turėjė rodyti tautų draugystės pavyzdžius, esą štai kaip džiugiai sugyvena tautos. Beje, netoli tenykščio lietuviško kolchozo buvo ir gruzinų kolchozas... Dėl įdomumo priminsiu, kad iš tos kolonistų salos buvo kilęs ir sovietmečio premjeras Juozas Maniušis.

Prieš akis atsivérė sunkiai suvokiamas reiškinys: lietuviai kolonistai, tiksliau, jų likučiai. Neįprastai mūsų aušai skamba – ieškoti laimės, kurtis kažkur Rytuose, o ne, tarkim, amžiaus pradžioje iš giminių kaulytį „šipkartės“ ir ieškoti sidabrinio dolerio, vykti uždarbiauti į Ameriką, Argentiną, Braziliją...

Sakai, lietuviai, kaip tauta, nesugeba išgyventi, bet juk pokario trėmimai į Sibirą rodo ką kita? Juk vietiniams rusams jie dažnai duodavo civilizacijos pradžiamoksli – kaip augintis javus, sodintis (žemaičiai sakyti – sėtis) bulvių, statydintis erdvius namus, laikyti gyvulius, susitvarkyti sodybos aplinką...

Gal ir taip, bet tuo pasireiškusi tremtinių lietuvių tautinė savimonė priešingoje slavų apsupty išsilaikė tik per vieną kartą. Lietuviškasis patriotizmas Sibire baigėsi su viena karta, o antroji etnokultūriškai jau nebepajėgi atsilaikyti.

Gržkime prie Apso. Kiek atsimenu, Kraštotyros, Etninės kultūros draugijų, žygeivių siekis buvo nepalikti be dėmesio nė vieno už sienų esančio lietuvių telkinio, bet, matyt, tam buvo būtinės ne tik visuomenininkų, bet ir valstybininkų pastangos?

Išties atsiradus naujoms etnokultūrinės veiklos galimybėms mūsų bendraminčių būrelis (vadovaujamas Norberto Vėliaus) manėme, kad etninė Lietuva turi būti nedaloma, neapribota sienomis. Sovietmečiu beveik be išimčių apie lietuvių kultūrą buvo rašoma neišeinant už mechanika nustatyta Lietuvos TSR administraciinių ribų. Randantis naujoms raiškos formoms, tai buvo (ir dabar turėtų būti) mūsų pareiga, juolab kad tokiam darbui nuteikė, tarkim, įsimintinos pirmojo Lietuvos kultūros konreso nuostatos, nutartys. Po to sekė nusivylimų laikotarpis, nes buvo pasirinkti kiti valstybės kultūros politikos prioritetai; be to, ne visi į aukštus postus iškelti žmonės tam tiko. Žodžiu, akivaizdu, kad kultūra visada turi palaukti, kol nepasotinamai „prichvatizuojamasi“, kol žaidžiama politika. Antra vertus, ilgainiui ir Atgimimo metais kirbinusio veikti užsidegimo maža beliko.

Ir praeitą rudenį, nors narsinosi geras tuzinas, bet kai jau reikėjo išvykti į Apsą, belikome vos keliiese. Vieniems šeimyninės aplinkybės sutrukė, kitiemis per šalta, ne-

Žolininkė Vera Šliubul (g. 1928 m.). Pelekų k., Apso apyl., 1998 m.

Užkalbėtoja Salia Vancovič (g. 1922 m.). Dvarčėnų k., Apso apyl., 1998 m. Ritos Balkutės nuotraukos

Bužienių kaimo sodyba. Apso apyl., 1998 m. Astos Žukaitės nuotrauka
aiškios įsikūrimo pas žmones sąlygos, nors dabar daugelis turi mašinas...

Ši surengta išvyka į Apsą buvo ne pirmoji. Anksčiau ten buvome nukakę kartu su Tautinių mažumų ir išeivijos departamento darbuotojos Nijolės Balčiūnienės, kuri ėmėsi šefuoti šio krašto lietuvius, vadovaujama grupe. Jos pastangomis Apso krašto lietuviai įsteigė savo kultūros draugiją, iki tol tai atrodė netgi ne-

įtikėtina. Regis, to dėka ir vietinių lietuvių sąmonėje vyksta ženklesnis vertybų perkainojimas. Juk prieš maždaug aštuaniasdešimt metų apie 80 nuošimčių žmonių buvo užsirašė lietuvių. O 1994 m. Breslaujoje vykusiamė tautinių mažumų vakare šalia totorių, žydų, čigonų ir kt. lietuvių netgi nebuvo oficialiai pristatyti kaip tautinė bendrija. Tai tik paryškinia mano ankstesnę mintį, kad lietuvių kuo toliau, tuo labiau išsiugdo sugebėjimą neišlikti, nors patys lietuvių iš Apso krašto kaimų niekur neišskelė, niekas jų iš ten neišguoja, neištrėmė. Tokie nutautėjimo padariniai.

Įstrigo atmintin stebėtinas pavyzdys, kaip lenkų valstybės sugeba rūpintis savo tautiečiais ir tais, kurie suka lenkakalbės kultūros link. Tarkim, šiuo metu vien tik šiaurės vakarų Gudijoje darbuojasi daugiau nei du šimtai lenkų kunigų, atsiustų varyti katalikiškos ganytojiskos veiklos, persipynusios su nutautinimo retoriika, labdara. Lietuvos valstybė iki šiol nesugeba surengti paramos tautiečiams renginių, susitikimų. O apsiečiamas lietuvių apsilankymas toks didelis ivyjis! Pavyzdžiu, man pačiam metgaliu teko pabūti Kalėdų Seniui ir šiaip su žmonėmis pasikalbėti. Paskutiniaiems duomenimis, iš šeimų, kuriose jau nebekalbama lietuviškai, 30 vaikų pareiškė norą mokytis lietuviškai. Jie émė suvokti, kad oru, gal ir naudinga būti lietuviu. Jeigu valstybė bent kiek tuo kraštu pasirūpintų, tai lietuviškumo merdėjimo procesas sustotų, nors jau, aišku, pavéluota viena dvem kartomis. Tai, beje, tinka ne tik Apso salai, bet ir visai lietuviškai Gudijai, taip pat Lenkijos, Karaliaučiaus srities, kitų šalių lietuviams.

Kiek apie Apsą prisaičiuotume daugmaž lietuviškų kaimų? Kokia ten santykinė demografinė lietuviškumo padėtis?

Labai liūdna. Šiuo metu šnekančius namie lietuviškai galime suskaičiuoti ir rankų pirštais... Netgi santykinai lietuviškų kaimų žmonių savimonė apverktina. Lietuviškiausias šiuo metu, mano galva, Dvarčionių kaimas. Toliau pagal šį požymį – Zabarninkų, Misų, Pelekų, Vainiūnų, Adimeniškés kaimai. Vienas kitas pusiau lietuvis dar aptinkamas Usionyse, Bužionyse ir kitur, nors prieš porą kartų tai buvo ištisai lietuviškos bendruomenės. Pavyzdžiu, būdinga, kad net dabar jei nuotakos jau „grynos” gudės (nors stengiasi būti lenkėmis) išteka į gretimus gudiškus kaimus, jas pravardžiuoja „juodagomurėmis”. Toks apibūdinimas gudams turi labai neigiamą atspalvį; nors lietuviškai („hutarina po belaruski”) nekalba dvi trys kartos, bet jų kalba esanti tokio prastumo, tokio „juodumo”... Iki šiol tų kaimų žmonės gudams kaip kažko negero, svetimo, nesuprantamo jvaizdis.

Vienas iš didesnių lietuviškų kaimų – Zabarninkai. Kai ten atvykome, visi apie mus jau buvo įspėti, taip pat ir lenkų kūnigas, kuris pats atvažiuoja ir paprastoje troboje lenkiškai laiko pamaldas. Lenkų įtaka didžiulė, todėl žmonės papras tai užsirašo lenkais. Jiems ir dabar katalikiškai susijusi su lenkiškumo samprata. Lietuvišumas su tuo tarsi neturi nieko bendra. Lietuvis aplinkiniams, kaip ir visuomet, – „paganin”... Kol su lietuviu kalbi „gimtuoj liežuviu”, tol gerai, bet juos supant gana žiauri kitakalbė aplinka bematant vietinių norimą išlaikyti lietuviškumą „suvalgo”. Juk jie nori išleisti „i žmones” vaikus ir visa kita – veikia viešoji nuomonė. Netgi Apso lietuvių kultūros draugijos pirmininkės Irenos Krivelienės šeimoje kalbama gudiškai, nors abu su vyru – lietuvių. Jų vairai nebekalba lietuviškai, nors vienas iš sūnų, Vytautas, šiuo metu besimokantis Vilniuje, jau pramoko lietuviškai. Taip jiems yra tiesiog paprasčiau ir įprasčiau gyventi.

Kokios tradicinės lietuvių kultūros medžiagos vis dėlto pavyko užrašyti?

Manau, kad visa, ką užrašėme, turi nemažą vertę. Kaip žinia, apie 1992–1993 m. tame krašte rinko medžiagą ir 1997 m. knygę „Apso ir Pelekų lietuviškoji kultūra” išleido habil. dr. Juozas Kudirką, nors daug kas užfiksuoja tik apgraibomis. Mūsų išvykā irgi galėčiau pavadinti apgraibine, nes iki nuoseklaus duomenų rinkimo neprieita, kadangi norėjosi aplankytis kuo daugiau kaimų ir juose gyvenančių žmonių. Vis tik tuščiomis negržome. Rita Balkutė užrašė nemaža liaudies medicinos duomenų, užkalbėjimų. Jauna kalbininkė Asta Žukaitė su pagalbininkais fiksavo vietinių šnekų duomenis, širvintiškė etnokultūrininkė Laima Bikulčienė rinko etnografinę medžiagą, užrašinėjo žmonių pasakojimus. Mano tikslas buvo parinkti vietovardžių, užrašyti padavimų, sakmių apie sakralius kraštovaizdžio objektus. Aiškinantis pavadinimus pavyko atrasti naujų paminklų – piliakalnių, senkapių, pilkapių. Susitikau su buvusių lietuvių Juodelėnų (Jebloviči) ir Konstatinavos kaimų gana sąmoningu gudų mokytoju Bunta, kuris irgi yra anksčiau atradęs pilkapių. Šiaip jis gyvai gyvenamaja aplinka domisi, nors, lietuvių kalbos nemokédamas, klaidžioja; kai išverčiau jam keletą pavadinimų, viskas daug aiškiau pasidarė. Jo vadovaujamai jaunieji kraštotorininkai yra laimėjė prižiūrose Minske. Lietuviškumo jis nesipurto, suvokia jo reikšmę aiškinantis šio krašto istorijos, etnologijos, mitologijos duomenis.

Įdomi to krašto tarmė, jos faktų rinkti nuvažiavę žmonės užraše vertingų leksikos, sinonimų pavyzdžių, taip pat įdomių sociolingvistikos faktų, kai greta atsiduria du (ir daugiau) etnosai, dvikalbystės sąlygoti elementai.

Užrašyta ir paprotinės medžiagos. Pavyzdžiu, susijusios su Ménulio kaita, jauno Ménulio vardais. Surinkau įdomius sapnų reikšmių atitikmenų medžiagos. Juk įvairių leidyklelių leidžiami sapninininkai dažniausiai yra perimti iš graikų ir kitų tautų patirties; lietuviškoji samprata nuo jų skiriasi, todėl norėtusi parengti lietuviškajai sapnui aiškinimo sąvado variantą, paremtą autentiškais užrašymais. Lietuviams, tarkim, nemažą reikšmę turi gyvulių ir žvérių (arklio, karvės, vilko, kiškio) sapnavimas. Karvė, pavyzdžiu, siejama su mirtimi, žuvis – su lietumi, bitės – arba gaisras, arba sniegas žiemą. Ir Apso krašte užrašiau gana savitų reikšmių. Pavyzdžiu, ugnj sapnuoti – giedra bus, namus plauti – bus ašaros, šukuotis – turėsi gėdą, arklys bėga, kaip ir visoje Lietuvoje, – véjas. Gyvulius sapnuoti reiškia laidotutes. Apse pasikartoja ir įprastos sapnų reikšmės, pavyzdžiu, bulves kasti, mėslus vežti reiškia mirtį.

Iš papročių ir tikėjimų sferos minimas pavasarinis gandro atskridimas. Išlikusios ryškios sąsajos su slenksciu – negalima per jį sveikintis, įvairių darbų dirbtį, nėščiai moteriai reikia atsargiai per slenkstį laipioti... Išgindami gyvulius apsénai tai-kydavo, kad nebūtų pirmadienis. Iš tvarto gyvulius jie išvarydavo šventinta verba. Kad būtų daugiau pieno, išgenantį gyvulius piemenį apipildavo vandeniu. Vaikams neleisdavo žiūrėti į šulinį, nes ten visokios baisybės sėdi ir gali vidun įtraukti. Užrašiau pasakojimų, kaip vaikai iš pečiaus atsiranda, kaip juos iš kokino ištraukia. Daug užuominų apie nagų žydėjimą, jų nukirpimą. Jų negalima bet kur išmesti – dažniausiai sakoma, kad nagus reikia sudeginti krosnyje, nes žmonės aiškina, kad po mirties juos visus reiksių surinkti. Gal tai seni (beje, ir istorijos šaltiniuose užfiksoti) jvaizdžiai apie kopimą į stiklo kalną. Dar užrašiau tikėjimą, kad jei pakausy du verpetai (virkiai), tai žmogui prisieis du kartus ženytis. Taip pat žmonės pasakojo, kad, sodinant kopūstus ar kitas daržoves, daržo kampan deda akmenį. Kad būtų kieti kopūstai, gerai kitos daržovės derėtų. Žodžiu, archaiškieji vaizdiniai Apso krašte yra dar pakankamai gajūs, tik juos reikia atsidėjus, nuodugniau-

rinkti. Žinoma, pats tokio pobūdžio duomenų užrašymas sudėtingesnis dėl kalbinės padėties, nes daugumai žmonių lengviau kalbėti gudžkai. Reikštų mokėti užrašinėti ir lietuviškai, ir taip, kaip vietiniams žmonėms yra patogiau nesivaržant kalbėti.

Ar pasiekė aptikti kokių mitologinę reikšmę turinčių gamtos objekty, šventviečių – šaltinių, senų medžių, akmenų?

Žmonės pasakojo, kad sakraliniu senosios kultūros požiuriu buvę įdomių akmenų, tačiau jie kolūkiniu laikotarpiu susprogdinti. Pelekų kaime yra akmens dalių su buvusiomis įvairiomis pėdomis, prie jo buvo gydoma pėdų duobėse susikaupusi vandeniu. Yra išlikę senų gražių padavimų, tautosakos apie buvusias ažuolų sengires. Užtikome ir fragmentiškų pasakojimų apie lino „kančią” ir kt.

Labai nedaug belikę dainuojamų folkloro. Palyginti su ta medžiaga, kuri buvo surinkta, regis, 1971 m. (teko matyti Jono Trinkūno sudarytą rinkinį), tai tada dar užrašyta ir rytu aukštaičiams būdingų dainų, pavyzdžiui, kalėdinį („Per šilų šilą, lelumoj“). Arba Jurginių dainų – „Šokinėjo pempė po pievą“, „Pučia vėjelis iš trijų šalių“. Dabar nieko panašaus jau nebeigirsi. Apsénų prisiminimai besiekia tik vadinančių panelių (Vilniaus „Ryto“ mokytojų draugijos siūstos mokytojos) išmokytas dainas. Manau, jų darbas lenkmečiu sau-gant lietuviškumą Pietryčių Lietuvoje iki šiol néra deramai įvertintas. Jos pasišvēsdavo ir keliems metams išvažiuodavo mokytojauti į atkampias nulietuvėjančias vietoves, nors būdavo persekiujamos, kalinamos. Jų déka bent jau viena karta lietuviybė „liūdnijoje Lietuvoje“ buvo pratesta. Todėl ir dabar dar yra išlikę ne kokie senoviniai rateliai ar dainos, o būtent tų panelių atneštinis bendralietuviškas repertuaras, išmokytas kaimo mokyklėlėse. Kiek teko praeiti Gudijos kaimais (ar renkant medžiagą, ar žygeiviskai keliaujant), visur susiduriau su išlikusių „panelių folkloru“.

Išlikęs būdingas kaimo pavadinimo atitikmuo – salos. Ne kaimu gyvenvietę seniau vadino, o sala. Todėl, kad gamtos požiuriu Apso apylinkės – nuostabus kraštovaizdis, įsimenantis jo kalvotumas. Tai ledynmečio palikimas – ledynų gubriai, kitaip dar ozais vadinami. Visas kraštas išvagotas kalvelių, ežerų, pelkių. Matyt, dar visai neseniai (tai rodo apipelkėjusios vietos) būta ežerų, dar žmonių atminty kaimai būdavo apsup-ti vandenų, todėl žmonės iš tikro gyveno tarsi salose. Galbūt toks gyvenviečių uždarumas lémė vietinių žmonių papročių, tarmės, materialinės gyvensenos savitumą.

Įdomūs to krašto „gyvatinkai“. Daug jie žino pasakojimų apie gyvates, kitus roplius, kaip nuo jų apsaugoti. „Gyvatinkai“ mokėjo su jomis apsieiti, gebėjo gyvates prisnėkinti, laikyti rankose, net užantėje. Sugebėdavo pasiekti, kad gyvatė žmogaus nekastą. Daug padavimų yra apie tai, kaip žmogui įkando gyvatę, bet ji užkalbėjo „gyvatinkas“ ir daugiau tame raiste gyvatės žmonių esą nelietusios. Per tai gerai atskleidžia senovinių žmonių dermę su gamta, dabar, žinoma, vietinių sąmonę yra užklojės velyvesnis atvirkštinis gamtojautos sluoksnis, kuriamė įsispaudę, kad susi-kięs gyvatę ją būtinai privalai užmušti. Seniau Dievo tvarinių stengési be reikalo neužmušinėti. Gana retos, bet dar aptinkamos maldos nuo gyvatės (arba šuns) įkandimo.

Beje, Ona Krivelienė Zabarninkų kaime pasakojo, kad pirmą kartą iš dešinės pamačiusi jauną Ménulį sukalbėjo mal-delel tam dangaus dievaičiui. Nuėjusi gulti, būdama subrendusi devyniolikmetė pana, susapnavo tokį devynių metų bernioką. Likimas lémė, kad ji už jo ir ištekėjo. Va, sako, ir netikėk, kad maldelel į jauną Ménulį padeda. Jie ir dabar darniai sutardami kartu gyvena.

Beje, kaip minėjau, įsikūrusios Apso lietuvių kultūros draugijos pirmininkė iргi Irena Krivelienė, tik iš Vainiūnų kaimo. Tame kaime yra susibūrės ir keturių moterų ansamblukas, kuriamė, be trijų lietuvių su pirmininke priešakyje, dainuoja ir į marčias iš kito kaimo atėjusi gudė (beje, įdomi užkalbėtoja) Gaidamovič. Pritaria, traukia lietuviškai, tarkim, kiek supratua, vertingiausią jų dainą „Dobilėliai žydi“. Užvedančioji – Zosė Krivelienė, dar ansamblyje dainuoja Albina Beinoravičienė ir Irena Krivelienė.

Stipresnės lietuviybės požiūriu tos šeimos, kurių vaikai yra išėję gyventi į Lietuvą. Dalis jų gyvena Latvijoje, nes išli-kusios sasajos nuo tų laikų, kai ankstesnės kartos vykdavo ten uždarbiauti. Arba vienės vaikas gyvena Latvijoje, kitas – Lietuvoje, dar kitas – Gudijoje.

Aštuntame dešimtmetyje buvo laikas, kai žygeiviai, vadovaujami Tado Šidiškio, buvo „atradę“ tą kraštą, rūpinosi palaikyti jo lietuviybę – kiekvienas žygeivis užsakydavo spaudos konkrečiam žmogui. Juk nutautėjama dažniausiai tada, kai žmonės nebejaučia Lietuvos kaip valstybės palaikymo. Kai néra kam už juos stovėti, dauguma pasiduoda aplinkai.

Džiugus mūsų išvykos pragiedrulys – Breslaujos muziejuje dirbanties istorikas, kraštotyrininkas Kastutis Šidlovskis, išleidęs knygą apie tą kraštą. Jis suvokia nelengvą krašto lietuvių padėti, yra palankus jiems. Įdomu, kad po ankstesnio mūsų apsilankymo į jį kreipėsi žmogus iš Apso ir atnešė medžiagos apie to krašto lietuvių veikėją mokytoją Petrą Sargūną. Ardant jo gyventą namą, buvo atpleštos grindjuostės ir po jomis rastas užrašas pieštuks „Dieve, saugok. Metai 1929“. Žmogus statėsi namą ir net grindjuosčių lenteles buvo tokiais įrašais prašymais aprašinėjęs. Kastutis Šidlovskis kreipėsi į mane ir paprašė išversti įrašą. Sako, užjudinot žmones – iškart pajutom grįžtamajį ryšį. Net du fragmentai iš skirtingu to namo vietų į Breslaujos muziejų pateko, reiškia, namas, matyt, buvo statomas suvokiant ji kaip savo dvasios tvirtovę, su apsauga nuo priešiškų jėgų. Ne tik į pirmą rąstų rentinį įdėta pinigėlių ar ko kito, ne tik paskutinį rentinį kraunant ar stogą vainikeliu ženklinant, bet net ir grindjuostės paženklintos.

Kokią matytum Apso krašto ateity? Ką reikytė daryti, gelbėjant jo dar išlikusį lietuviškumą?

Apso krašto ateity norėtusi matyti žymiai viltingesnę. Žymiai labiau juo per savo įstaigas turėtų rūpintis mūsų valstybę. Dabar ten priešokiaiapsilanko tik pavieniai geranoriai entuziastai. Tiesiai sakant, Apso krašto žmonės iki šiol dar néra pajutę, kad jų kraujuo Tévynė jais rūpinasi. Daugiau dėmesio reikytė skirti to krašto vaikams, jaunimui.

Manau, kad šio krašto įprasminimui, atminimui irgi būtina išleisti tokią monografiją, kokios pasirodė apie Dieveniškes, Gervėčius, kokias žadama išleisti apie Pelesą, Punsko-Seinų kraštą ir kt. Tam reikalui reikėtų surinkti išsibarsčiusią jau turimą surinktą medžiagą ir surengti naujų ekspedicijų jai papildyti.

Kalbėjosi Juozas ŠORYS

Apsas at the end of this century

The folklorist Vytautas Musteikis has been interviewed by Juozas Šorys on the questions concerning the ethnic Lithuanian region of Apsas (Belarus) with regard to the region's traditional culture, its relics, demographic situation, process of assimilation and activities of public organizations. The data of the expedition of 1998 are referred to in considering the material on the folk world conception, customs, folklore, medicine, diverse beliefs, dreams, the witchcrafting and mythological remnants.

Visos Lietuvos etninės kultūros žmonės pažinojo EUGENIJĄ VENSKAUSKAITĘ.

Vos prieš kelias savaites ji dar sukosi etnininkų seminare Plateliuose, konferencijoje Vilniuje, folkloro šventėje Šakiuose, rašė šias eilutes...

Šiandien jos jau nebeturime...

Kauno rajono folkloro kolektyvų apžiūra Rokuose

Eugenija VENSKAUSKAITĖ

Informacijos gausa šiaisiai laikais nieko nenustebinsi. Ben-drame réksmingame jos sraute ramūs, nepretenzingi kultūros renginiai paskęsta. Tačiau visada maloniuž žinant nenu-eiti, negu iš viso nesužinoti apie rūpimos srities renginių. Folkloro mėgėjai, etninės kultūros gerbėjai turi tokį orientyrą – informacinį biuletenį „Etninės kultūros renginiai Lietuvoje“. Jijau penkeri metai leidžia Lietuvos liaudies kultūros centro Etninės kultūros skyrius. Kadangi daug kas priklauso nuo finansavimo – toli į priekį nesuplanuosi, todėl biuletenis leidžiamas triskart per metus (vasario – gegužės, birželio – rug-sėjo, spalio – sausio renginiai). Jis platinamas informaciją pateikusiemems rajonų etninės kultūros metodininkams bei kultūros skyrių vedėjams. Manome, kad pas juos biuletenius pasivartyti turi galimybę ir kiekvienas eilinis bet kurio rajono kultūros darbuotojas.

Lietuvos liaudies kultūros centras kovo antroje pusėje surengė net 6 žanrines konferencijas (mėgėjų chorų, teatrų, dainų ir šokių ansamblų, folkloro, pučiamųjų orkestrų, sceninių šokių kolektyvų problemoms aptarti). Informacija apie jas į rajonų, miestų kultūros skyrius buvo išsiuntinėta dar vasario pradžioje. Ir vis tiek iš kai kurių išgirdome atbalsius – o mes nieko apie tai nežinojome...

Kad dėl tokio nežinojimo vien tik asmeniškai save turėtų kaltinti „nežinojusieji“ Kauno rajono kultūros darbuotojai, įsi-tikinome kovo 31 dieną pakviesi į rajono folkloro ansamblį peržiūrą – koncertą. Iėjus į kultūros, švietimo ir sporto skyriaus patalpas, akys iškart užklivo už kuklios skelbimų lento. O ten dar tebekabėjo informacija apie konferencijas, taip pat ir ansamblį peržiūros afišėlė. Kvietimą į folkloro ansamblį apžiūros koncertus buvo galima pamatyti ir savivaldybės koridoriuose. Visa tai malonai džiugino mūsų – svečių – akį, ypač jaučiant, kad dar yra respublikoje rajonų, kur informacija iš tiesų sunkiai pasiekama eiliniam kultūros darbuotojui, nes patogiai atsigula į nežinia kurio darbuotojo stalčių.

Skyriaus vedėjo pavaduotojos kultūrai ir užklasinei veik-lai Linos Sinkevičienės dėmesį Kauno rajono kultūrininkai tikrai jaučia. Stengiamasi, kad nė vienas renginys, nesvar-bu, kokio žanro būtų, neliktu nepamatytas, nejvertintas kul-tūros, švietimo ir sporto skyriaus specialistų.

Jau treti metai šio rajono etninės kultūros metodininko Algirdo Svidinsko iniciatyva rengiamos folkloro ansamblų apžiūros. Nors Kaune tarsi ir užtektų savų folkloro žinovų,

pakankamai išprususių specialistų, vertinimo, į jas kaip komisijos narai būtinai kviečiami ir Lietuvos liaudies kultūros centro Etninės kultūros skyriaus specialistai.

Norintys pasiodyti apžiūroje ansamblį vadovai privalėjo užpildyti anketas – paraiškas. Pagal nuostatus, kolektyvas, be pateisinamos priežasties nedalyvavęs apžiūroje, laikomas tą sezoną veiklą nutraukusiu. Tieka vaikų, tiek suaugusiuų folkloro ansamblį vadovai anketose turėjo nurodyti, kokio tipo kolektyvu save laiko: a) tradiciją tēsiančiu; b) tradiciją perėmusiu; c) folklorą savaip interpretuojančiu (post-folkloro); taip pat reikėjo nurodyti ne tik atliekamus kūrinius, bet ir jų šaltinius. Visa tai labai padėjo komisijos darbui – iškart matyti vadovo suvokimo, pasiruošimo, atsakomybės lygis. Vertinimo kriterijai: kolektyvo atitikimas pasirinktam žanru, meninis lygis, kolektyvo savitumas, sceninė išvaizda bei kultūra. Tautinių rūbų neturintį kolektyvą siūlyta vertinti už bendrą pasirinktą drabužių sceninį vaizdą.

1998 metų apžiūroje dalyvavo 11, 1999 metų – 12, 2000 metais – 9 vaikų folkloro kolektyvai. Suaugusiuų atitinkamai – 9, 17, 15. Kiekvienais metais apžiūrai parengta programa buvo vertinama balais. Daugiausia balų (8 – 10) surinkę ansambliai įgyja teisę vadintis respublikinio lygio folkloro kolektyvais, tinkančiais atstovauti rajoną ir koncertuoti visur, kur kviečiami. Gavusieji mažiau kaip 5 balus gali pasiodyti tik savo seniūnijos ribose. Likusieji – galintys koncertuoti ir rajono renginiuose.

Stebėti ir vertinti rajono folkloro ansamblius buvo pakvies-ta šios sudėties komisija: Antanas Bernatonis, ilgametis Lie-tuvos veteranarijos akademijos folkloro ansamblio „Kupolė“ vadovas (pirmininkas); Asta Vandytė, Kauno miesto etno-kultūros (folkloro) centro metodininkė, tautinio kostiumo žinovė; Vida Sniečkuvienė, A. ir J. Juškų etnokultūros muzie-jaus vyriausioji folkloristė, Jūratė Šemetaitė (beje, dalyvavusi ir 1998, ir 1999 metų apžiūrose) bei Eugenija Venskaus-kaitė, abi – iš Lietuvos liaudies kultūros centro.

2000 metų folkloro ansamblų peržiūra tėsėsi dvi dienas. Penktadienį pasirodė vaikų, o šeštadienį – suaugusiuų folkloro kolektyvai. Šiltai ir svetingai folkloro ansamblius pri-ėmė Rokų kultūros centro darbuotojai.

Džiugu, kad Kauno rajonas turi du gausius ir stiprius vai-kų folkloro ansamblius (kuo, beje, ligi šiol negali pasigirti net Vilniaus miestas). Tai Nijolės Grivačiauskienės ir Rūtos

Stočkuvienės vadovaujama Garliavos kultūros centro „Obelėlė“, subūrusi net 39 vaikus, bei Domeikavos vidurinės mokyklos „Serkentėlė“, vadovaujama Daivos Bradauskienės, dainuoti ir šokti priėmusi 28 vaikus. Abiejose ansambliuose vaikai darniai dainuoja, smagiai šoka ir žaidžia, abiejose juntama teigiamą vyresniųjų grupės įtaka jaunesniesiems – kai kuriuos dalykelius mažieji be jokių pastangų išmoksta tiesiog mėgdžiodami vyresniuosius. Sunku prikibti ir prie jų sceninės išvaizdos. Malonu, kad ir vieno, ir kito ansamblio vadovės repertuarą vaikams renka ekspedicijose.

Pažymėtina tai, kad ši kartą, stebédama vaikų grupių pasirodymą, vertinimo komisija buvo itin reikli. Jos parašytieji balai santykinių buvo mažesni nei 1998 ar 1999 metais. Tačiau tai nereiškia, kad kolektyvai šiemet prasčiau pasirengę – tiesiog reikalavimai kokybei auga greičiau negu vaikų ir jų vadovų galimybės tobulėti.

Štai Viršužiglio pagrindinės mokyklos folkloro teatrinė studija (vadovė Elena Vainiūnaitė, dirbanti treti metai) programą „Jaujos vakaras“ atliko tarsi koncertą montażą, taip ir neleidusi žiūrovams suprasti, kokia gi pagrindinė pasirodymo mintis, kodėl atliekama taip, o ne kitaip. Nors, pasivadinus „teatrine folkloro studija“, galimos ir savitos ryškios interpretacijos. Kolektyvo išvaizdžių gadino ir daugumai mergaičių per dideli iš sceninių šokių kolektyvo pasiskolinti rūbai.

Rokų pradinės mokyklos folkloro žaidimų studija „Cibitis“ (vadovė Virginija Batutienė, su kolektyvu dirbanti penktus metus) parodė programą, pavadintą „Tinginių vestuvės“. Tačiau tai, ką jie dainavo (beje, balsams neskambant, pro šalį) ir bandė šokti, visiškai nesisieja nei su programos pavadinimu, nei su studijos pavadinimo teikiamomis galimybėmis. Daug netvarkingai apsirengusių... Repertuaras – iš vadovėlinės literatūros arba nežinia kur nugirsti bespalviai variantai. Kadangi tai folkloro žaidimų studija, – tai vaikai galėtų iš tiesų žaisti ne vien muzikinius, bet ir sportinius liaudies žaidimus bei parodyti juos scenoje taip, kad bendramžiai kieme juos panorėtu žaisti.

Ramučių kultūros centro „Piemenėliai“ (vadovaujami Laimutės Kelm ir Liudmilos Pospelovos, kaip kolektyvas reperuojantys penktus metus), stilingai piemeniškai apsirengę, ši kartą atsakingai pasirinko repertuarą ir maloniai nustebino neįkyriu muzikavimui, gausia smulkiaja tautosaka.

Karmėlavos Balio Buračo vidurinės mokyklos folkloro ansambliu Vilija Plioplienė vadovauja antri metai. Ačiū jai už gausų dalyvaujančių žemesniųjų klasių moksleivių būrį, kuris parengė programą „Piemenukai sulaukė pavasario“. Visose aukščiau nurodytose vertinimo srityse matyt vadovės pastangos; tikėkimės, kad ateityje sulauksime ir geresnių rezultatų (pirmiausia – vietoj prijuosčių nebus pasirūšamos „nosinės“).

Alšėnų kultūros centro Pažėrų vaikų folkloro ansamblio vadovei Loretalei Vaičienei, su kolektyvu dirbančiai trejus metus, linkėtina mokyti vaikus dainavimo, susiklausymo, derėjimo, arba apsispręsti, kur užteks vien skandavimo. Reikėtų išsidėmėti, kad šokis turi būti šokamas, o ne atliekamas (trūko ritmiškumo), pagalvoti, ar tikslinka folkloro ansamblio vaikus rengti vienoda sceninių šokių kolektyvo uniforma. Siūlytume plačiau dairytis ir repertuaro, – ne tik poroje knygeliu. Pagirti ansamblį norėtusi už raiškių patarlių pasirinkimą.

Saulėtekio A. Mickevičiaus pagrindinės mokyklos folkloro ansambliukas, išskyrus dviejų kanklininkų kankliavimą ir

dainavimą, galėtų būti pavyzdys, koks neturi būti folkloro ansamblis (neskamba, nedera, daug nemotyvuotų išsigalvojimų ar aklo mėgdžiojimo). Labai norėtusi, kad jo vadovas Arūnas Vilčinskas tai suprastų. Nes mokyklos vaikams bendravimo, koncertinio, kūrybos džiaugsmo juk reikia...

Daugiausia komisijos narių diskusijų sukėlė Ringaudų vaikų kaimo kapelija, vadovaujama Daliaus Ivanausko. Subūrės net 19 vaikų iki penkiolikos metų, aprenęs pakankamai tvarkingais nebalinto lino rūbeliais, kiekvienam į rankas įdavęs bent po vieną tradicinį pučiamajį ar saviskambį instrumentą, išmokę juos muzikuoti. Dėl atlikimo stiliaus ir buvo susiginčyta. Vadovas, atrodo, labai gerai išmano folklorą, ypač muzikinį, naudoja tradicinius instrumentus, atlieka Stasio Paliulio užrašytus kūrinius. Tačiau taip pat mėgsta ir žino, ką ir kaip aranžuoti vaikų įvaldytais instrumentais. Abejoniu sukėlė būtent aranžavimui pasirinktos dainos – su nevaikiškais tekstais, ne itin gera dainininkų diktija, o labiausiai – ar ne pigaus komercinio palinksminimo siekimu, kai suaugusiuojant kaimo kapelų kūrinius atlieka mieli vaikai. Bet – kiekvienam užteks vietas po saule. Vadovas juk vaikų kapeliją apibrėžė teisingai – kaip savaip tradiciją interpretuojančią atlikėjų kolektyvą. O kad komisijos nariai, gerbdami Daliaus Ivanausko žinias ir sugebėjimus, norėtų kažko kito, tradičiškesnio, – jų reiklas.

Balandžio 1–ają į Rokus rinkosi suaugusiuojant folkloro ansambliai. Tarp tradicijų perėmusių žmonių kolektyvų aukštais balais nebe pirmą kartą buvo įvertintas Babtų kultūros namų folkloro ansamblis „Vérupé“, vadovaujamas Zitos Duchovskienės. Ši kartą nedaug nuo jų atsiliko ir Gražinos Gutmanienės vadovaujamas „Giružės“ jaunimas iš Samylų kultūros centro, parodė teminę Jurginių – Velykų programą. Maloniai nustebino dviejų naujų vadovių darbas – iš karto respublikinį meninį lygi parodė Jolantos Balnytės vadovaujama Neveronių kultūros namų „Viešia“ bei Eriko Šubert vadovaujami Ringaudų laisvalaikio centro „Ringaudai“. Gal šie kolektyvai, taip pat ir jų apranga, dar néra visai be priekaištų, tačiau pačios vadovės, regis, puikiai žino, ko kolektyvams dar trūksta, ko siekti. O tiek viena, tiek kita su minėtais kolektyvais né metų dar neišdirbo... Ženklus ir dar vieno naujoko – Edmundo Gumiuliausko, vadovaujančio Vandžiogalos kultūros namų folkloro ansambliai, darbas. Jaučiasi, kad vadovas – stiprus liaudies instrumentalistas, birbynininkas. Ateityje, norint pasiekti aukštesnį negu rajoninį lygi, būtina daugiau dėmesio kreipti apsirengimui, susipažinti su džukiško, taip pat ir žemaitiško dainavimo tradicija, tarmėmis.

Vilkijos kultūros centro folkloro ansamblis, vadovaujamas Danguolės Batkevičienės, labiausiai nustebino, kad nepasinaudojo tuo, kas yra šalia. Labai nemaloniai nuteikia visiškai nesuderinta apranga – užsimesta bet kas ir bet kaip. O juk žinia, kad Vilkijoje veikia D. ir Z. Kalesinskų liaudies amatų mokykla, kad norint pasikonsultuoti, tereikia tik gatvę perėiti, kad Vilkijoje gyvena ne vienas ir ne du folkloro žinovai...

Nors Alšėnų kultūros centro folkloro ansamblis vadovė Marija Ažuolaitienė su kolektyvu dirba jau 14 metų, tačiau medžiagos parinkimo bei darbo su ansambliu rezultatai rodo, kad jai šis darbas ne prie širdies, kad dirbama manant, jog tai – paprasčiausias ir lengviausias žanras, nereikalaunantis jokio pasiruošimo ir pastangų. Deja, yra visiškai atvirkščiai. Juk nebe tie laikai, kad repertuarą reiktų rinktis iš

populariam užstalés pasidainavimui skirtų knygelių, kaip antai „Aušta aušrelė“, – be tarmés, be metrikos... Atrodo, kad tai supranta ir tinkama kryptimi ketina dirbtį Linksmakalnio kultūros namų folkloro ansamblio vadové Sigita Kregždienė.

Tarp tradiciją tēšiančių kolektyvų respublikinj lygj atitinka penkios grupės. Tai Irutės Ramanauskienės vadovaujanas Batniavos kultūros namų folkloro ansamblis, kurio sieja – vienintelis ansamblio vyras, gyvybingasis smuikininkas Feliksas Baltrušaitis (garsaus Šiaulių krašto muzikanto Stasio Baltrušaičio sūnus). Nors kai kuriuos kūrinius, anot smuikininko, jis yra sukūrės pats, bet jie ir yra geriausias pavyzdys to, ką vadiname „küryba tradicijos rēmuose“. Ilgakiemio kultūros centro moterų grupė, su kuria jau 15 metų dirba Alina Vozgirdienė, dainuoja savo motinų ir senelių dainas, išlaikydama ir savitą, ilgakiemiu būdingą, gal kiek bažnytinio giedojimo tradicijos paveiktą pritaram. Gražinai Gutmanienei praeitais metais su „Giruže“ ruošiant iš Kauno marių dugno iškelė kaimų vestuvių programą, ir ansamblis, ir pati vadovė tiek susidraugavo su Šilėnų ir Dvareliškių kaimų moterimis, kad jos savo jaunystės dainas ši kartą pasiryžo padainuoti vienos. Ir ne tik padainuoti – įdomių nutikimų pasakoti. O kai tévų dainas, kurias atsimena nuo vaikystės, užtraukė seserys Pylytės iš Garliavos, visi klausytojai salėje kraipė galvas, neatsistebėdami seserų balsų skambumu ir stiprumu. Na ir darbščių entuziasčiu Nijolės Grivačiauskienei ir Rūtos Stočkuvienės vadovaujami „Garliavos senoliai“ eilinį kartą savo branda džiugino žiūrovus. O juk vyriausiam šio ansamblio, kuris savo veiklos metus skaičiuoja nuo 1977–už, dalyvui – net 90.

Pagirtina, kad šioje grupėje dainavusios moterys, neturėdamos gerų tautinių rūbų, buvo šventadieniškai, tvarkingai apsirengusios, kaip ir reikalavo nuostatai. Tuo jos buvo pranašesnės už tas grupes, kurių vadovės moterims leido rengtis skolintais kitų žanru kolektyvų rūbais ir tapti karikatūromis.

Raudondvario kultūros centro „Piliarožė“, vadovaujama Vilmos Čiptytės, save vadina folklorą savaip interpretuojančiu kolektyvu. Tai pirmiausia atispindi skoningoje *folk* stiliaus aprangoje. Apžiūrai pateiktas repertuaras buvo visai artimas tradiciją perėmuisių grupei. Tačiau kolektyvas neabejotinai stiprus ir vertas démesio (gal tik dainuojant reikėtų paieškoti patogesnio aukščio, kad suskambėtų balsai).

Virginija Stunžienė iš Domeikavos vienu išėjimu į sceną sugebėjo parodyti dvi grupes – tradiciją tēšiančiųjų ir folklorą savaip interpretuojančiųjų instrumentinę. Senieji renegiasi „uniforma“, vyrai dedasi ant galvų šiaudines skrybėles (tetinkančias tik šienapjūtės programai), o dainuoja tai, ką vadovė kopijoja iš plokštelių ar randa knygose (beje, paraiškoje taip ir nurodyta: „iš knygos“). Tad matyti, kad pati vadovė nesugeba nustatyti ansamblio tipo. Instrumentinė grupė, įjungdama ir du gerus moteriškus balsus, skambėjo lyg ir visai maloniai. Tik gaila, kad toliau rajono ribų grupė vargu ar būtų įdomi – aiškiai jaučiamas sąmoningas ar ne-sąmoningas kitų mėgdžiojimas (*Keisto folkloro grupės*, „Visi“, *Rugiaeidės* ir pan.). Vadovei siūlytina daug labiau giliintis į šaltinius – geru folklorą savaip interpretuojančiu kolektyvu įmanoma tapti tik tada, kai puikiai jauti ir pažiūsti tradiciją. Jeigu tai per sunku – reikėtų rasti savo vietą tokiamė žanre, kuris būtų daug artimesnis širdžiai, nes apskritai vadovės sugebėjimais abejoti netenka.

Apibendrinant folkloro ansamblių vadovų darbą matyti akivaizdi pažanga tų, kurie stengési. Atsirado naujų stiprių kolektyvų, vertų pasirodyti Respublikoje. Kita vertus, tokia folkloro ansamblių apžiūra ne vienam kolektyvui galbūt yra vienintelė galimybė per metus parodyti patį vertingiausią repertuarą. Ne paslaptis, kad dažnai folkloro ansambliais tarsi „uzkišamos“ skylės įvairiuose renginiuose, minėjimuose, tad ten ir repertuario reikia visai kitokio, daug paprastesnio, lengvesnio, kartais – ir vėlyvesnio. Nebus protinges tas vadovas, kuris nesugebės prisiderinti prie koncertinės situacijos.

Kauno rajonas išskirtinas ir pagirtinas ne tik sistemingai ir kryptingai organizuojamomis apžiūromis. (Po trejų metų Algirdo Svidinsko pavyzdžiu pasekė ir kitų žanru globėjai.) Kultūros, švietimo ir sporto skyrius savo darbuotojų tobulejimą skatina rengdamas atestacijas (prieklausomai nuo biudžeto, jų rezultatai nulemia skirtingą vadovų materialinį skatinimą). Kauno rajono valdybos sprendimu buvo patvirtinti kultūros darbuotojų atestavimo nuostatai bei atestavimo komisijos sudėtis. Norintys atestuotis turėjo pasirinkti vieną iš trijų kategorijų ir surinkti tą kategoriją atitinkantį, metodinius ir praktinius darbus įvertinančių balų skaičių. Atskirus darbus vertino Kultūros, švietimo ir sporto skyrius kultūros padaliniu specialistų sudarytos komisijos. Vėliau šie balai buvo surašomi į vieningo pavyzdžio lentelės ir kartu su kultūros darbuotojo veiklos charakteristiką pateikiami atestavimo komisijai, kuri ir nuspręsdavo, kokią kategoriją suteikti. Taigi, iš šalies žiūrint, atrodo, kad Kauno rajono kultūrininkai dirbtikrai iš širdies. O juk ir juos kamuoją tos pačios bédos – ką daryti su tais, kurie nepateisina lūkesčių, tinginiauja, kaip juos iškrapšyti? Kai būna skelbiami konkursai Kauno rajono kaimo ar miestelio kultūros darbuotojo vietai užimti, tikrai atsiranda iš ko pasirinkti. Tada ir kultūrinio gyvenimo lygis toje vietovėje stryksteli aukštyn. Pavyzdžiui, Vandžiogaloje pradėjus dirbtį naujiems darbuotojams, be stipréjančio folkloro ansamblio, atsirado ir pajėgus mėgėjų teatro kolektyvas, susibūrė šokėjai, tvirtėja kaimo kapela.

Samoningai nespausdiname nei Kauno rajone vykusios folkloro ansamblių peržiūros, nei atestacijų nuostatų, neruošiame ir tipinių. Skatiname ir giriamo jų veiklą, siūlydami priebendus patiemis kūrybiškai taikyti pasiteisinančią patirtį konkretaus rajono sąlygomis. Juk aklas kopijavimas dar niekada ir niekam nebuvo naudingas...

The review of the performances of folklore companies of the Kaunas region in Rokai

Eugenija VENSKAUSKAITĖ

In this article a region's folklore companies of children and grown-ups are reviewed and estimated. Their ability of giving performances on different levels is discussed. The levels being concerned with the areas of municipalities, districts, republics and foreign countries. The most characteristic tendencies with regard to the process of the development of folklore companies have been discussed. The companies have been viewed at by three basic aspects: the continuity of the tradition, its succetion and the interpretation of folklore (post-folklore).

Nuo Jutiškių iki Vorkutos

Aldona OŠKELIŪNIENĖ-BRAZDŽIONYTĖ

Tekstą, kurį skaitysite, rašė moteris, perėjusi Vorkutos lagerių pragarus. Bet, kaip matome, ne skausmas rašinyje vyrauja. Čia daugiau giedrų vaikystės akimirkų. Tarpukario pradžios mokyklos kasdienybė. Paprasti kaimo darbai ir papročiai. Brazdžionių giminės šaknys ir atšakos. Idomus liaudies etikos pavyzdys – ypatingu pakantumu pasižymintys giminaičių santykiai su komunistuojančiu šeimos nariu.

Skaudžią tremtį labiau atspindės vestuvių Vorkutoje nuotrauka ir ypač jaudinantis dokumentas – ant sąsiuvinio lapo skiautės kunigo ranka rašytas tremtinių santuokos liudijimas („...suteikiau moterystės sakramentą...“).

Atsiminimus Aldona Oškelūnienė (gimus 1927 m.) siuntė Lietuvos liaudies kultūros centro ir Kraštotoyros draugijos paskelbtai atsiminimų rinkimo ir rašymo apžiūrai. Atsklausėme autoręs, ir ji leido dalį teksto ir nuotraukų skelbtį žurnale.

Nors mano atmintis siekia ne daugiau kaip 65 metus, tačiau iš tėvelių pasakojimų, išlikusių nuotraukų bei kai kurių dokumentų ši tą žinau apie savo šaknis. Todėl pasakojimą pradedu nuo senelių, kurie gyveno praeitą šimtmetį, nes tas jų gyvenimas atspindi ir mūsų tautos istoriją.

Mano senelis (tėvo tėvas) Liudgeris Brazdžionis gimė 1842 metais Panevėžio apskrities Pumpėnų miestelyje. Tuo metu Lietuvoje dar nebuvo panaikinta baudžiava. Senelis buvo laisvas pilietis, ne baudžiauninkas. Savo žemės neturėjo, tad arendavo (nuomavo) iš dvarininko Kazakausko. Iš Pumpėnų persikėlė gyventi į Pilišios vienkiemį. Už nuomą, be kitų prievolius, privalėjo prižiūrėti toje apylinkėje esančius dvarininko miškus. Taigi buvo ir dvaro eigulys. Skaityti mokėjo, o rašyti – ne. Liudgeris Brazdžionis mirė 1906 metais, palaidotas Pajstrio parapijos kapinėse.

Įpusėjės trečią dešimtį, Liudgeris vedė Grasildą Kikščialiu-naitę iš Mitkų kaimo, gimusią 1840 metais. Tai mano močiutė. Ji buvo labai gyva, judri, darbštī moteris, mégėja pasižmonėti. Giminės ir kaimynai kviesdavosi ją į kūmas ar svočias, ir ji noriai tas pareigas atlikdavo. Mėgo

keliauti. Važiuodavo arkliais, veždavo parduoti maisto produktų į Šiaulius, net Rygos turgus. Skaityti mokėjo, rašyti – ne. Ryškiausias prisiminimas man išliko, kaip ji miško takeliu pasirodydavo mūsų sodybos galulaukėje, plevėsuodama ilgu, su daugybe kišeniu, čerkesiniu sijonu, o tose kišenėse visada rasdavosi ir man cukraus gabalėlis. Senelė mirė 1934-aisiais, sulaukusi 94 metų.

Liudgeris ir Grasilda Brazdžioniai susilaukė dviejų dukterų ir trijų sūnų. Dukterys Ona ir Konstancija nutekėjo į kitus kaimus. Du Brazdžionių sūnūs – Petras ir pats jauniausias, Grasildos numylėtas Andrius, nenorėdami tarnauti caro kariuomenėje, pasitraukė į Ameriką. Petras, sugrįžęs jau į nepriklausomą Lietuvą, Istricos kaime nusipirko nemažą ūkį. Jis laikėsi neutraliteto, nesidomėjo politika, neprilausė jokių partijų, tačiau, užėjus sovietams, du jo sūnūs, Julius ir Henrikas, vis tiek buvo areštuoti ir išvežti – vienas į Sibirą, kitas į Vorkutą.

Berods 1920 metais vaikai, bežaisdamai su ugnimi, padegė daržinę. Per keletą valandų supleškėjo visas Istricos kaimas, iš viso septyni kiemai, liko tik kelios atokiau stovėjusios pirtelės, kuriose ir prisiglaudė padegėliai. Tuo metu Lietuvoje buvo toks paprotys: šelpti nukentėjusius nuo gaisro – visos parapijos priedermė. Taigi buvo pašiusta per kaimus „padvada“ (arkliais kinkytas vežimas) rinkti aukas padegėliams. Taip jau atsitiko, kad tą vasarą pro sudegusį kaimą važiavo pats Lietuvos prezidentas Antanas Smetona. Pamatęs degėsiuose žaidžiančius vaikus

Vestuvės Lietuvos kaime 1924 m. Nuotrauka iš Brazdžionių šeimos albumo.

ŽMONĖS PASAKOJA

ir sužinojės, kas atsitiko, paaukojo 5 tūkstančius litų. Tai buvo labai dideli pinigai. Istricos kaimas greitai atsistatė.

Andrius Brazdžionis, būdamas Amerikoje, susidėjo su marksistais. Jauną, švelnų, labai geros širdies vaikiną sužavėjo tos gražios komunistų idėjos, atseit, lygybė–brolybė. Jis labai mylėjo savo motiną, matę, kaip sunkiai dirba kaimo moterys, ir panoro tas idėjas įgyvendinti Lietuvoje. Po Spalio perversmo nuvyko į Rusiją, o grįžęs į nepriklasomą Lietuvą dirbo pogrindyme. Išmokės siuvėjo amato, eidavo per žmones, skelbdamas komunistines idėjas. Tais laikais Lietuvoje komunistų partija buvo uždrausta, ir valdžia Andrių sekė. Areštuotas 1923 metais mirė Kauno kalėjime.

Vyresnysis Brazdžionių sūnus Jonas Brazdžionis gimė 1876 metų kovo 24 dieną Pumpėnu parapijos (dabar Pajstrio parapija) Pišios kaimė. Tai mano tévelis. Jis buvo aukštasis, gražus, šviesiaplaukis ir gabus vyras. Negérė ir nerūkė. Baigė pradinę mokyklą, mokėjo skaityti ir rašyti, prenumeravo knygas ir laikraščius, mokėjo dar lenkų ir rusų kalbas. Apylinkės gyventojai dažnai kreipdavosi į jį įvairių patarimų ar prašydami kokį raštą parašyti. Tévelis, vos pramokės rašyti, buvo paskirtas pono Kazakausko dvarui priklausiusių miškų eiguliui. Pradžioje eiguliavo Pišioje, vėliau buvo perkeltas į Jutiškius. Mėgo visuomeninį darbą, aktyviai reiškėsi Pajstrio parapijos katalikiškose organizacijose, rašė į Panevėžio apskrities laikraštį „Panevėžio garsas“, už tai veltui gaudavo tą laikraštį. Be to, buvo didelis Lietuvos patriotas, priklausė Šaulių organizacijai. Savo tarnybą atliko gerai, bet žemės darbų nemėgo, dirbo tik iš pareigos. Per savo gyvenimą net kelis kartus jam teko statyti namus, nes buvo kilnojamas iš vienos eiguvos į kitą. Teko pagyventi ir dūminėje pirkioje. Prasidėjus Lietuvos žemės reformai, miškai ir žemė buvo suvalstybinti. Téveliui, kaip bežemiu, davė prie eiguvos busus 20 hektarų žemės sklypą. Čia jis pasistatė jau nuosavus namus ir, metės eiguliavimą, pradėjo ūkininkauti.

Įdomūs jo santykiai buvo su broliu Andriumi. Nesutarė dėl politikos ir religijos, tačiau niekada nesipyko, nors kartais iki paryčių prasédėdavo klétyje besiginčydam. Anot tévelio, taip jam ir nepasisekė atvesti Andriaus į protą.

Nors Andrius buvo „cicilikas“ (netikintis), senelė Grasilda jį labai mylėjo. Sakydavo: „Tegul mano Andriukas daro žmonėms gerus darbus, o Dievuliu aš už jį pasimeliu“. Andriui mirus, tévelis, vienintelis iš visos giminės, nuvažiavo arkliais į Kauną ir ten jį palaidojo. Buvo ir kryžių nusivežės, bet iš kažkur atsiradę Andriaus draugai kryžiaus statyti neleido.

Medikonių kaime gyveno grytelninkas Kurapka. Tai mano prosenelis iš motinos pusės. Nebuvo jis labai išmintingas, bet doras ir teisingas. Visą gyvenimą tarnavo Puš-

Aldonos Brazdžionytės ir Vlado Oškeliūno vestuvės Vorkutoje 1956 m. balandžio 1 d. (per šv. Velykas).

Kunigo M. Petkevičiaus ranka rašyto Vorkutos tremtinių santuokos liudijimo faksimilė.

Ioto klebono „gaspadoriumi“ (ūkvedžiu). Buvo vedė Juodikevičiutę iš Voverynės kaimo. Jos brolis buvės knygnešys, iš Prūsų nešdavės lietuviškas knygas. Vieną kartą toje kelionėje ir žuvės. Kurapka turėjo tris dukras. Vyriausioji, Ona, ištekėjo už Vladislovo Laskausko. Tai buvo mano antroji močiutė. 1885 metais susilaukė dukrelės Anelės, tačiau anksti liko našlė. Tekėjo antrą kartą. Anelė – būsimoji mano mama – buvo labai švelni, paklusni, ir patėvės ją mylėjo ne mažiau už savo tikrus vaikus.

1905 metų vasario 23 dieną Jonas Brazdžionis vedė Anelę Laskauskaitę. Mama rašyti nemokėjo, bet skaityti skaitė ir labai mėgo knygas. Tévelis ją labai mylėjo, specialiai jai prenumeravo „Šaltinių“ ir „Moterų“. Tačiau jis labai dažnai važinėdavo visokiais visuomeniniais reikalais, tai Aneliukei pačiai vienai tek davavo nudirbtį daugybę visokiausiu darbų. O ir tais vaikeliais Dievulis kas metai laimindavo: vienas po širdimi, kitas ant rankų, trečias į sijoną įsikibės. Jonas ir Anelę susilaukė trylikos vaikų. Keturios mano sesutės Zofija, Eugenija, Zita, Aldona ir broliukas Linas mirė dar mažyčiai, o vyriausiasis Jonukas susirgo

džiova ir mirė devynerių metų. Šito savo pirmagimio, mylimiausio ir geriausio, mama gedėjo visą gyvenimą. Užaugome septyniesė. Aš gimiau iš eilės trylikta, pati jauniausia. Iki šiol nesuprantu, iš kur motina sémési jégų gyventi. Štiekių gimydymų, štiekių mirčių, o ji sugebédavo vius darbus nudirbtį, gražiausius aštuonnyčius audeklus išausti ir su vaikais pabendrauti, juos pamyluoti.

Pamenu, tarybinės okupacijos laikais, kai turgavietėse gulėdavo žiauriai nukankinti, išniekinti partizanų lavo-nai, kartą pasakiau, kad juos reikėtų paskelbti šventaisiais, nes jie ne mažiau už Kristų kentėjo. Mama atsakė:

– Ne, dukryte, Kristus savanoriškai kentėjo, mylėdamas savo priešus. Mūsų partizanus reikia laikyti didvyriais, o šventas tik vienas Jézus Kristus.

Lietuviai Vorkutoje 1958 m. Tai buvę panevėžiečiai gimnazistai – „bendrabyliai“. Toliau matyti 10-oji šachta.

Kitą kartą jos paklausiau, ar ji nebijanti pasenti. Mama juokdamasi atsakė, kad ji jau sena, bet tai jos visai nelū-dina. Kartu su ja paseno jos artimieji, draugai, daiktai, net medžiai, ir tai yra natūralu, taip Aukščiausiojo surédyta. Mirties ji nebijanti, tik nenorinti ilgai kankintis, kad kitiemis su ja nebūtų vargo, bet čia jau nieko nepadarysi, bus kaip Dievas panorės. Taip ji, paprasta, beraštė kaimo moteris, turėjo savo argumentuotus atsakymus į visus klausimus.

Seserų ir brolių likimai labai įvairūs. Paminėsiu 1922 metais gimusį Liną Kęstutį, nes jo lemtis panaši į manąj. Gyveno su tévais Jutiškių kaime. 1945 metais buvo areštuotas kaip partizanų ryšininkas, nuteistas dešimčiai metų lagerių ir išvežtas į Vorkutą.

Aš gimiau 1927 metų gegužės 3 dieną. Tuo metu mūsų šeima gyveno Jutiškių miško pakrašty. Iš trijų pusiu mūsų sodybą supo miškas, tik iš vienos pusės pro krūmus buvo matyti kaimyno namo stogas. Mokyklą pradėjau lankyti nuo šešerių metų. Ta mokykla buvo už keturių kilometrų, kitoje pusėje miško, Istricos kaime. 1940 metais įstoja į Panevėžio mergaičių gimnaziją.

Pamenu, pavasarį tėtis išeidavo séti: užsikabindavo per sprandą seiką ir, placiai žingsniuodamas, berdavo grūdus į purią žemę. Aš turėjau šiaudų saujelėmis arba medžių šakelėmis žymeti, kur krinta paskutiniai grūdai, – biržyti.

Teko ir piemenauti. Anksti rytą, kol dar šalta rasa, gyvulius išgindavo kas nors iš vyresniųjų. Saulutei kiek aukščiau pakilus, mama žadindavo mane, kad paganyčiau, kol brolis grįš iš mokyklos. Dievuli, kaip norėdavau miego! Ne padėdavo né šaltas šulinio vanduo, né skanūs mamos pusryčiai. Kai tik atsisėsdavau saulės atokaitoj, taip ir sulipdavo akys, o gyvuliai, žūrėk, jau ir vasarojuje. Labai skaudėdavo nuolat iššutę šlapiai kojų tarpupiščiai. Tuos iššutimus gydydavo degutėliu. Mitabynės kaime, pamiskėje, gyveno neturtingas žmogelis Savickas. Iš beržo tošies jis mo-

kėjo pagaminti tą degutėlių vaistams. Gaminio ir parastą degutą ratams sutepti. Tuo jis ir vertėsi.

Saulei pakrypus vakarop, atgindavau gyvulius prie takelio, kuriuo brolis grįždavo iš mokyklos. Kai tik ji pamatydavau, dumdavau namo. Broliui ne kartą teko pamokas ruošti pasidėjus „karmonėli“ (tokia medinė dėžė knygoms sudėti) ant kelmo.

Aš labai norėjau lankyti mokyklą, jau ir raides pažinojau. Kai sulaukiau šešerių metų, jau abu su broliu eidavom į už miško esančią mokyklą. Mokykla didelio, dvięjų galų namo seklyčioje. Visi keturi skyriai vienoje patalpoje. Seklyčios palubėje kabo didelė žibalinė lempa, ant grindų stovi keturių eilės suolių – kiekvienam skyriui. Prie durų padėta eglišakių kojoms nusivalyti. Taigi – pavyzdinga tvarka. Mano pirmoji mokytoja Eulalija Žemaitytė nuostabiai gera ir rūpestinga. Nepaisydama nuotolio, per mokslo metus ji aplankydavo visus savo mokinius, visur buvo sutinkama su didele meile ir pagarba. Kai būdavo gražus oras, pamo-kas vesdavo lauke. Žiemą rengdavo įvairius vaka-relius. Vaidindavo mokiniai, o po vaidinimo ir suaugusieji padainuodavo, smuikui ar armonikai grojant pašokdavo.

Kai būdavo labai šalta ir gili žiema, tėtis pakinkydavo seną, nebaikščią kumelę, mudu su broliu įsiropdavom į roges – ir ristele per mišką. Netoli mokyklos stovėjo pastatas tik su viena siena ir stogu, vadinas padonginiu. Ten ir palikdavo suvažiavę mokiniai savo arklius su rogėmis, kol baigsis pamokos. Pečių kūrendavom visą dieną malkomis, kurias suveždavo mokinį tévai. Kartais mokytoja išvirdavo skanios žolių arbato. Kai repetuodavom vaidinimą, ilgai užtrukdavom ir namo grįždavom jau visai suteimus. Prie miško mus pasitikdavo vilkai ir žalsvais akių žiburėliais palydėdavo per visą mišką. Mama broliui jdėdavo degtukų déžutę: jeigu vilkai per arti prilystu, reikia mesti į juos degantį degtuką, tada atstos. Keista, bet nei mūsų pačių, nei mūsų gyvuliu jie niekada nepuldavo, matyt, savais laikė.

Prieš vaidinimą iš gofruoto spalvoto popieriaus siūdavomės scenos aprangą. Grimui tiko kreida, anglis, rožinis dažantis popierėlis. Linai – kasoms, barzdai ir t.t. Tévai

pasiūdavo naujas nagines – be apyvarų, dirželiais susegamas. Vasarai turėjome ir pirkinius batelius, bet ją bažnyčią eidavome basi, tik prie šventoriaus apsiaudavom.

I gegužines pamaldas taip pat visi ateidavo basi. Bažnyčia buvo toli, už penkių kilometrų, tai pas ūkininką, kur didesnė seklyčia, įrengdavom dailų altorėlį su Dievo Motinos paveikslu, papuošdavome gélémis, berželiais. Iš tas pamaldas susirinkdavo daug jaunimo. Po litanijos ir giesmių būdavo šokama ir žaidžiama, ilgai skambėdavo dainos.

Pasibaigus mokslo metams, ir mokinukams prasidėdavo ūkio darbai. Tai vandens atnešti, tai peržiemą prikapotų žabų ugniai užkurti (malakos buvo taupomos žiemai), tai kiaulėms burokliapių prilaužti, paukščius palesinti ir t.t. Kai prasidėdavo šienapjūtė, darbų dar padaugėdavo. Šienauti vyrai išeidavo anksti ryta, kol žolė dar su rasa, nes taip lengviau pjauti. Ir suguldavo ilgi lygūs pradalgiai – gražu pažiūrėti! O vakarais visoje apylinkėje skambėdavo plakami dalgiai.

Sekmadieniais niekas sunkių darbų nedirbdavo. Eidavo į bažnyčią, važiuodavo į atlaidus. Pasimeldę užsukdavo į paštoto agentūrą, į parduotuvę, kurią tik po mišių atidarydavo, nusipirkdavo smulkių prekių, pasišnekučiuodavo su giminėmis ir pažystamais. Brangiausios prekės buvo cukrus, degtukai ir žibalas. Kaimo žmogui nelabai ko ir reikėjo pirkti, beveik viską pats pasigamindavo. Dauguma ūkininkų augindavo bekonus, už juos gana gerai mokėdavo Panevėžio mėsos fabrikas. Iš mėsos fabriku bekonai būdavo eksportuojami į Angliją. Visi kiti maisto produktai buvo labai pigūs. Žąsų priaugindavo tiek, kad būdavo neįmanoma jų realizuoti. Tarnautojai, gyvenantys mieste, privalėjo per metus nusipirkti bent po vieną žąsį. Kai kurie inteligenčiai tik atiduodavo kaimiečiams tuos du litus ir žąsį palikdavo šeimininkui. Kaimo mokytojas uždirbdavo apie 300 litų per mėnesį (tai jau didelis pinigas) ir buvo visų labai gerbiamas. Kiekvienas kaimas turėjo savo „štukorių”, muzikantą ir savo „durnių”. Labai daug uždirbdavo kelių tiesimo ir griovių kasimo darbininkai, zimagorais vadinti. Jeigu tik neprasigerdavo, galėdavo net ūkelį nusipirkti.

Tuometiniame kaimе apie vagystes išvis nebuvo girdėti. Saugodavomės tik netoli ese apsistojusių čigonų. Tieša, buvo toks vienas svieto lygintojas Rickus, bet jis vogė tik iš labai turtingų. Vieną kartą užėjo jis pas vargšę vienišą moteriškėlę nakvynės, paprašė pieno atsigerti. Moteriškė pavalygdino ji bulvėmis su užkuliu, o pieno pasiskakė neturinti, nes neseniai jos vienintelė karvutė pastipo. Užkančių ponas Rickus atsigulė miegoti. Rytą moterėlė, trobojo neradusi, išėjo į kiemą ieškoti. Tik girdi: tvartelyje karvė mūkia, o jai ant rago užmautas rašteliis „Čia buvo Rickus”.

Pats svarbiausias ir sunkiausias vasaros darbas – ruogiapjūtė. Pabaigus kirsti rugius, pėdų rišėjos nupindavo iš

varpų dailų vainiką ir, parnešę namo, uždédavo šeimininkui ant galvos, dar gražią dainą padainuodavo. Šeimininkė jas už tai apdovanodavo ir visus skanai pavaišindavo.

Rudenipop užgrūdavo nauji darbai: linų rovimas, daržovių émimas, vaisių skynimas, uogų, grybų rinkimas, bulviakasys. Visi didieji darbai būdavo nudirbami talkomis, „atidirbant dienas“. Vienas ūkininkas laikė bulių, kitas kuili ar eržių, trečias turėjo linų mynimo arklinę mašiną ir t.t. Už suteiktą paslaugą reikėjo atidirbtį dieną, negi kaimynas iš kaimyno ims pinigus.

Aldona Oškeliūnenė su broliu Linu Brazdžioniu, sugrįžę iš Vorkutos į savo nuniokotą tėviškę Jutiškių kaime. 1958 m.

Ypač linksmos talkos buvo kuliant. Kaip pradėdavo nuo pirmo ūkininko, taip ir apeidavo visus su kuliamaja. Po kūlimo kiekvienoje troboje – pabaigtuvės. O kiek džiaugsmo būdavo per bulviakasį, kai užkurdavom didelį laužą ir kepavom šviežias bulves. Po bulviakasio – mėšlavėžys, rudeniainiai arimai, o ten, žiūrék, jau adventas ir vėl žiema. Žiemą moterys apmesdavo audeklus. Ilgais žiemos vakarais susirinkdavo draugėn, aiškindavo viena kitai sudėtingus audimo raštus.

Taip ir bėgo dienos – ramios, darbingos, prasmingos. Užteko ir pasilinksminimų, ir švenčių, o žmonės buvo darbštūs, dori ir draugiški.

Sovietams antrą kartą okupavus Lietuvą, priviso visokių prasigėrusių, tinginių bei apsileidėlių pusbernių, ieškančių lengvos duonos, stribais vadintamų, kurie talkino okupantams. Jie buvo dar žiauresni už rusų kareivius. I mūsų pamiskės sodybą dažnai užeidavo partizanai. 1944 metų rudenį stribai suėmė mano tévelį. Mušė, reikalavo pasakyti, kur yra partizanų bunkerai. Nieko nepešę, nusivarė į Pumpėnus, įmetė į rūsi, kur iki juosmens buvo vandens, ir išlaikė ten visą savaitę. Grįžusi iš gimnazijos ir sužinojusi, kas atsitiko téveliu (mama tuo metu sunkiai sirgo ir gulėjo Panevėžio ligoninėje), pasikinkiau arklį, prisikroviau lašinių, medaus, geresnių drabužių, dar iš kaimynų gauto „samagono“ ir išvažiavau vaduoti tévelio. Nu-

važiavusi į Pumpėnus, visas tas gėrybes atidaviau kažkokiam prie daboklės buvusiam rusų karininkui. Jis leido man pasimatytį su téveliu, bet stribai dar man matant tévelį stumdė ir mušė, kol tas karininkas juos sudraudė. Kitą dieną tévelį paleido, bet prarastos sveikatos jis taip ir nebeatgavo ir 1948 metais mirė.

1945 metais vietiniai stribai Mitabynės kaime padegė jau minėto grytelininko, degutininko Savicko gryciutę. Sudegė šeimininkas, jo invalidė žmona ir dukra. Dar vieną dukterį miške išprievertavo ir, nusivarę į Pumpėnus, žiauriai nukankino. Liko tik septynerių metukų Savickų sūnelis Vytautas, kuris tuo metu buvo pasiūstas pas atokiau gyvenusius kaimynus pasiskolinti druskos. Tais pačiais metais Mitabynės kaime stribai nužudė Jurkevičių ir jo sūnų Kaziuką, Jutiškių kaime – du brolius Kazimierą ir Praną Petruskus, žiauriai nukankino Adolfą Petruską, ištremė Stokės ir Šalkauskų šeimas. Šitaip jie siautėjo, plėsė, žudė po visus kaimus, po visą Lietuvą.

1945 metų vasario 16 dieną Panevėžyje mane areštavo. Tada mokiausi gimnazijos šeštoje klasėje. Už antitarybinę veiklą teisė karinis tribunolas, dosnai atseikėjės 15 metų katorgos. Išvežė į Vorkutą.

Kadangi arešto metu dar neturėjau 18 metų, vėliau bausmė buvo pakeista: „gavau“ 10 metų bendro režimo lageryje. Apie tą laikotarpį esu rašiusi išleistoje atsiminimų knygelėje „Po šiaurės pašvaioste“. 1954 metais buvau išleista į laisvę, galėjau grįžti į Lietuvą. Bet susipažinau su politiniu kaliniu, Lietuvos partizanu, Amerikos piliečiu Vladu Oškeliūnu, kuris neturėjo leidimo išvažiuoti iš Vorkutos. Mudu susituokéme, o to leidimo tekė laukti iki 1960 metų. Tų metų vasarą grįžome į Panevėžį. Apraudojė tévų kapus, pradėjome ieškoti darbo. Praėjės „kryžiaus kelius“, vyras – buvęs mokytojas – šiaip taip įsidarbino statybininku. Aš gi tuo metu laukiausi vaiko. Vėliau mane įdarbino geraširdė vaikų darželio vedėja Zabarauskienė. Tapau darželio ūkvede.

Sugrįžę iš Vorkutos, aplankėme ne tik tévų kapus, bet ir nužudytyų kaimynų buvusių sodybas. Malonai nustebino Mitabynės miške gražiai prižiūrimas Savickų kapas. O toje vietoje, kur stovėjo jų sudeginta gryciutė, išaugę trys gražūs beržai, tarp kurių viršūnių ant aukštai ištemptų retežių kabojo trys varpai. Pučiant vėjeliui, tie varpai tyliai skambino Requiem nekaltais žuvusiems. Ten, kur vyko smarkūs partizanų mūšiai su okupantais ir stribais, į kelias pušis įkeltos dailios koplytėlės. Vietiniai komjaunuoliai tas koplytėles karts nuo karto nudraskydavo, bet iš po nakties naujos vėl atsisradavo buvusių vietoje. Tai reiškė, kad Lietuvoje dar liko tikri patriotai, savo Tėvynę mylinčių žmonių.

Sugrįžę iš įkalinimo vienos, turėjome daug vargo dėl prisiregistravimo, bet ir čia atsirado gerų žmonių. Mus priegistroavo jai vienai žinomais keliais Julija Barkauskaite-Danilevičienė, mano gimnazijos laikų draugė. Ačiū jai. 1961 metų liepos 1 dieną pagimdžiau sūnų Saulių. O dabar jau turime du vaikaičius – Vilių ir Karolį. Džiaugiamės nepriklausoma Lietuva ir dékojame Dievui, kad leido mums šito sulaukti.

PEOPLE NARRATE

From Jutiškės to Vorkuta

Aldona OŠKELIŪNIENĖ-BRAZDŽIONYTĖ

The article deals with the memoirs of the woman who during the Soviet years was deported to Siberia and experienced the horror of the displaced people's camp in Vorkuta. Yet, there is no place for pain or desire for revenge in her story; there are more bright instances from her childhood and the years of youth in it. A painful event of exile is reflected by the wedding photo rather, which was taken in Vorkuta, and one more particularly existing document inspires a flush of feelings – it is a marital certificate of a deportee written by the hand of a priest on a bit of paper which claims „... granted a matrimonial sacrament...“

 Gerbiami skaitytojai,
būtume Jums labai dėkingi,
jei pareikštumėte savo nuomonę
atsakydami į šią anketa ir ją mums
atsiųsdami. Jei skaitote „Liaudies
kultūrą“ bibliotekoje ir anketos
iškirpti, suprantama, negalite,
laukiame tiesiog Jūsų laiškų.

Ar žurnalas turiningas ir įdomus?

O gal jis perdaug sunkus, „neiškandamas“?

Kokios temos Jums įdomiausios?

Kokie skyreliai geriausiai?

Kokios medžiagos pasigendate?

Kokių išskirtinių Jūsų apskrities,
rajono, miesto, miestelio ar apylinkės
kultūros reiškiniai siūlote mums
pasidomėti?

Kokias problemas reikėtų svarstyti
Lietuvos mastu?

Kokios Jūsų konkrečios ir svarbios
kultūrinio ar šviečiamojo darbo
problemos?

Jūsų vardas ir pavardė

Jūsų amžius ir išsilavinimas

Jūsų profesija

Kaip Jums paskambinti ar(ir) parašyti?

Ačiū Jums.

Mūsų adresas:

„Liaudies kultūros“ redakcija
Barboros Radvilaitės 8,
2600 Vilnius

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA

LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS

LIAUDIES KULTŪRA 2000 Nr. 3 (72)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORE

Dalia RASTENIENĖ tel. 61 34 12

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS

– bendrieji kultūros klausimai,
mitologija, tel. 61 31 61

Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija,
folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61

Juozas ŠORYS – etnologija,
tautodailė, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61

Beatričė RASTENYTĖ – korektoriė,
tel. 61 31 61

Ramūnas VIRKUTIS – fotografas

Maketas Martyno POCIAUS

Reziumė į anglų kalbą vertė
Sigita JURKUVIENĖ

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvos kalbos
institutas, Antakalnio 6, 2055 Vilnius

Zita KELMICAIČIŪTĖ, Lietuvos muzikos
akademija, Gedimino pr. 42, 2001 Vilnius

Dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas,
Kražių 5, 2001 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvos
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, 2055 Vilnius

Juozas MIKUTAVIČIUS, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 Vilnius

Prof. habil. dr. Vacys MILIUS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, 2001 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 Vilnius

Dr. Daiva RAČIŪNAITĖ–VYČINIENĖ, Lietuvos
muzikos akademija, Gedimino pr. 42,
2001 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didžiaukio 27, Vilnius

Prof. habil. dr. Angelė VYŠNIAUSKAITĖ,
Antakalnio 83-22, 2040 Vilnius

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152

Pasirašyta spaudai 2000 06 19

Formatas 60×90/8

Rinkta kompiuteriu. 10 sp. I.

Kaina: prenumeratoriams 4,63 Lt.

Pardavimui – sutartinė

Lietuvos liaudies kultūros centras

Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

<http://neris.mii.lt/heritage/lfcc/lfcc.html>

email: lfcc@lfcc.lt

Spausdino AB „Spauda“

Laisvės pr. 60, 2056 Vilnius

TURINYS:

Vaikštantys vandeniu. Baltų tikėjimo bendruomenės Romuva nariai, paakinami Liudviko GIEDRAIČIO, nušviečia savojo (prigimtinio) tikėjimo dvasines, juridines, jvairias kitokias sąlygas	1 •	
Inga BIELIAUSKIENĖ. Europos samprata nuo Ovidijaus iki šių laikų	8 •	
<hr/>		
MOKSLO DARBAI		
Rita TATARIŪNIENĖ. Ragano vaizdinys lietuvių liaudies kalendorinėse šventėse bei apeigose	15 •	
Alfonsas MOTUZAS. Katalikiškos pridedamosios pamaldos Lietuvoje	20 •	
Rasa PAUKŠTYTĖ. Latvijos lietuvių krikštynos po 1991 metų	30 •	
Rūta GUZEVIČIŪTĖ. Drabužių kelionės. A la moda	34 •	
<hr/>		
Jurijus NOVIKOVAS. Gyvatė rusų sentikių mitologinėse sakmėse ir tikėjimuose	38 •	
Nastazija KERŠYTĖ. Muziejus tarpukario Lietuvoje	41 •	
Kostas POŠKUS. Medinė liaudies skulptūra Alytaus kraštotoiros muziejuje	44 •	
Jubiliejai. Nuo tarkainio „blyno“ iki paukščiu ulbančios švilpynės. Su švilpynių meistre, Kultūros ministerijos premijos laureate Michalina POČIULPIENE šnekasi Juozas ŠORYS	48 •	
Juozas KUDIRKA. Michalina Počiulpienė – dailių švilpukų lipdytoja	52 •	
Sukaktys. Kostas ALEKSYNAS. Matas Slančiauskas – tautosakininkas	53 •	
Knygos. Rita REPŠIENĖ. Apie pagonišką pagundą	57 •	
Skaitymai. Antanas ANDRIJAUSKAS. Difuzionizmas ir L. Frobeniuso lyginamoji istorinė kultūros morfologija	58 •	
Kitos kultūros. Stanislovas JUKNEVIČIUS. Svamis Vivekananda – Tiesos blyksnis	64 •	
Etninės veiklos realijos.		
Amžiaus galos Apsas: užtvindomų salų atmintis. Juozo ŠORIO pokalbis su folkloristu Vytautu MUSTEIKIU	68 •	
Eugenija VENSKAUSKAITĖ	Kauno rajono folkloro kolektyvų apžiūra Rokuose	72 •
Žmonės pasakoja.		
Aldona OSKELIŪNIENĖ–BRAZDŽIONYTĖ. Nuo Jutiškių iki Vorkutos	75 •	
<hr/>		
VIRŠELIUOSE:	Šv. Jono Krikštytojo siužetas. Alytaus r. Kalnėnų k. Medis, h 63 cm ir 70 cm. GEK 1388, 1389.	
Koplytėlė.	Alytaus r., Alytaus kraštotoiros muziejus Medis, skarda, h 45 cm. GEK 502. (Žr. straipsnį psl. 44)	